

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Sonbahar/ Autumn/осень 2024 • Yıl / Year / Год 16 • Sayı / Number / Число 56

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Sosyal Bilimler

QUARTERLY INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

Social Sciences

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

общественные науки

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate

Editor Ответственный секретарь

Saliha Sinem İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board

РУКОВОДИТЕЛЬ РАБОТЫ

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Hayrettin İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

▪Prof. Dr. Celal DEMİR▪Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY▪ Dr. Yaşar KALAFAT

▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ▪ Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: kulturevreni@gmail.com

www.kulturevreni.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

300 TL (Yurt içi / Domestic)

10 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

1200 TL (Yurt içi / Domestic)

40 \$ / 40 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

10 Kasım 2024

Baskı / Pres / Типография

Step Dijital (Grafik Vadi)

Kapak Resmi:

Boğa biçimli topraktan kaplar

İ.Ö.16.yy., Boğazköy, Boyut: 90 cm.

Temsilcilikler / Representative / Представители

■
AZERBAIJAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

■
NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfaz AMANOĞLU

e-mail: ebulfazamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

■
KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA

e-mail: zharkyn1123@mail.ru Tel: 0077057129963

■
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

■
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

■
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

■
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.com Tel: 00998970028853

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Emrulla Eşuroğlu KERİMOV

e-mail: karimov_amrullo@mail.ru Tel: 00998977778054

■
ÖZBEKİSTAN

Dr. Rustam CABBAROV

e-mail: r_jabbarov1980@mail.ru Tel: 00998901683838

■
GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,

Web sayfası aracılığıyla yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission

Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu

Advisory Board

Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr.Fuad MEMMEDOV (Simurg Association of Culture/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. İsmail HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celal DEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celil Garipoğlu NAGIYEV (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elçin İSGENDERZADE (Bakü Teknik Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail PARLATIR (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Uluslararası İpek Yolu Turizm ve Kültürel Miras Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meherrem KASIMLI (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meral OZAN (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin ERGUN (Başkent Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Minara ALİYEVA (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa SEVER (Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muxtar Kazımoğlu İMANOV (AMEA Folklor Enstitüsü/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştina Üniversitesi.Em./KOSOVA)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)

- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Seadet ABDULAYEVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştina Üniversitesi. Em. /KOSOVA)
Prof. Dr. Vüqar EHMED (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA (Universty Kazmpu/KAZAKHSTAN)
Prof. Dr. Zufar SEYITJANOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Arif MÖHSÜNOĞLU (Batman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıytgul KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Habibe MAMEDOVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Hasan ADIGOZELZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Emrulla Eşuroğlu Kerimov (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nurlan SAGYNDYKOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Pakizat AUESBAEVA (Muhtar Auevov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Ranetta GAFEROVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yalçın ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Züleyxa ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Zülfikâr BAYRAKTAR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Doğan KAYA (Cumhuriyet Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Hanzade GÖZELOVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet YARDIMCI (Dokuzeylül Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Meyser KAYA (Korkut Ata Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Halk Bilimci. Em./TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

- Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSES (TDK Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)

- Not** : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

- *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*
- *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*
- *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Türkçe, Yeni Atasözü ve Deyimlerle Zenginleşiyor <i>Turkish Is Being Enriched With New Proverbs And Idioms</i> Обогащение Турецкого Языка Новыми Пословицами И Поговорками Nail Tan	9
Kültüroloji ve Dil -Söz ve Dilde Pürizm Esasında- <i>Culture And Language - Purism In Word And Language-</i> Культурология И Язык - На Основе Пуризма В Слове И Языке- Hayrettin İvgin	21
Arayışlar Devri Türk Edebiyatının Üç Yazarının Üç Eseri Üzerine: Namık Kemal/Zavallı Çocuk,Recaizade Ekrem/Vuslat, Abdülhak Hâmid/İçli Kız <i>On Three Works Of Three Writers Of The Era Of Searches Turkish Literature:</i> <i>Namık Kemal/ Zavallı Çocuk, Recaizade Ekrem/Vuslat, Abdulhak Hamid/ İçli Kız</i> О Трёх Произведениях Трёх Авторы Турецкой Литературы: Намик Кемаль/Бедный Ребёнок, Реджаизаде Экрем/Встреча, Абдулхак Хамид/Душевная Девушка Doç. Dr. Zeki Gürel	27
Çukurova'nın İki Kemali:Orhan Kemal-Yaşar Kemal Dostluğu <i>Çukurova's Two Kemals: Orhan Kemal-Yaşar Kemal Friendship</i> Два Кемалы Из Чукурова:О Дружбе Между Орханом Кемалем И Яшаром Кемалем Dr. Ramazan Çiftlikçi-E. Selcen Çiftlikçi	33
Hatayî Özelinde Yesevî'den Anadolu Âşıklarına Etkileşim Zinciri <i>The Chain Of Interaction From Yesevî To Anatolian</i> <i>Minstrels With Respect To Hatayî</i> О Влиянии Творчества Есеви На Анатолийских Ашыков: На Основе Творчества Хатайи Dr.Öğrt.Üyesi Mehmet Yardımcı	52

Gagauz Türklüğünün Gür Sesi: Güllü Karanfil (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri) <i>The Loud Voice Of Gagauz Turks: Güllü Karanfil</i> <i>(Life, Literary Figures And Works)</i> Громкий Голос Гагаузских Тюрков: Гюлли Каранфиль (Жизнь, Творчество И Личность) Oğuzhan Yetiştii.....	69
Asya'dan Anadolu'ya Türkmenlerde “Dolu” Geleneği <i>The Tradition Of "Dolu" In Turkmen From Asia To Anatolia</i> Традиция Туркменов «Долу» От Азии До Анатолии Necdet Kurt.....	85
Kültür Evreni Dergisi Yayın İlkeleri.....	112
Universe Culture Journal Publication Princiles.....	115
Ребования По Изданию.....	119

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Okuyucularımız

16 yıldır aralıksız yayın hayatını devam ettiren Kültür Evreni adlı uluslararası sosyal bilimler dergisi, üçer aylık periyotlarla bir yılda 4 sayı olarak yayımlanmaktadır. Elinizdeki 56. Sayıdır. Bu sayımızda da yine çok değerli bilimsel yazılarla sizlerle birlikteyiz.

Her sayımızda en az 7-10 adet arası bilimsel makale dergilerimizde yer almaktadır. Bu sayımızda 8 araştırmacının 7 araştırma yazısı bulunmaktadır.

Yazısı bulunan akademisyen, bilim insanı, araştırmacı ve yazarların adları şunlardır:

Nail Tan, Hayrettin İvgin, Doç. Dr. Zeki Gürel, Dr. Ramazan Çiftlikçi-E. Selen Çiftlikçi, Dr. Mehmet Yardımcı, Oğuzhan Yetiştı, Necdet Kurt.

Kültür Evreni dergisinin önceki sayılarını elde etmek ve okumak isteyenler (www.kulturevreni.com) internet sitemizde bulabilirler.

Sitemizden bu makaleleri ücretsiz okuyabilir, indirebilir ve çıktılarını alabilirsiniz.

Kültür Evreni dergisinde araştırmalarının ve makalelerinin yayımlanmasını isteyenler, dergimizin sonunda yer alan Türkçe-İngilizce-Rusça dillerinde yazılı "Yayın İlkeleri"ne uygun hazırladıkları çalışmalarını (kulturevreni@gmail.com) e-postamıza gönderebilirler.

Kültür evreni dergimizin bu 56. sayısının bilim dünyasına hayırlı-uğurlu olmasını diler, yeni sayılarda buluşmayı umar, selam ve saygılarımızı iletiriz.

Editör

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

FROM THE EDITORS

Dear Readers,

The international social sciences journal Universe of Culture, which has been published continuously for 16 years, is published quarterly, with 4 issues per year. This is the 56th issue in your hands. In this issue, we are with you again with very valuable scientific articles.

In each issue of our journals, at least 7-10 scientific articles are included. In this issue, there are 7 research articles by 8 researchers. The names of the academicians, scientists, researchers and authors whose articles are included are as follows:

Nail Tan, Hayrettin İvgin, Assoc. Prof. Dr. Zeki Gürel, Dr. Ramazan Çiftlikçi-E. Selen Çiftlikçi, Dr. Mehmet Yardımcı, Oğuzhan Yetiştı, Necdet Kurt.

Those who want to obtain and read the previous issues of Universe of Culture journal can find them on our website (www.kulturevreni.com).

You can read, download and print these articles for free.

Those who want their research and articles to be published in Universe of Culture journal can send their studies to our e-mail address (kulturevreni@gmail.com) prepared in accordance with the "Publication Principles" written in Turkish-English-Russian at the end of our journal. We hope that this 56th issue of our magazine Universe of Culture will be auspicious for the scientific world, we hope to meet you in the new issues, and we send our greetings and respects.

Editor

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN

Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

ОТ РЕДАКТОРА

Уважаемые читатели,

Уже 16-ый год, как журнал «Вселенная Культуры» непрерывно издаётся высоким тиражом в год 4 раза ежеквартально. Перед вами 56-ой выпуск. В этом номере снова с вами исследования известных учёных и молодых исследователей. Как правило, в каждом номере журнала мы предлагаем вашему вниманию 7-10 научных статей. 56-ой выпуск содержит 7 исследований 8 авторов.

Представляем вам имена авторов статей этого номера: Наиль Тан, Хайреттин Ивгин, доц. Зеки Гюрель, к.ф.н. Рамазан Чифтликчи - Э. Селджен Чифтликчи, к.ф.н. Мехмет Ярдымчы, Огузхан Йетишти и Недждет Курт.

Исследователям, желающим опубликовать свои научные работы в нашем журнале, следует оформить свои статьи в соответствии с требованиями, изложенными в конце каждого номера журнала и отправить их на адрес электронной почты kulturevreni@gmail.com

С прошлыми выпусками журнала можно ознакомиться, бесплатно скачать или взять распечатки на веб-сайте журнала www.kulturevreni.com

С уважением предлагаем вниманию наших дорогих читателей очередной 56-ой выпуск журнала и желаем, чтобы этот номер внёс свою лепту в научный мир. Ждём новых встреч.

Редактор

(Проф.Др.) Хайреттин ИВГИН

Редактор

Проф.Др. Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК

TÜRKÇE, YENİ ATASÖZÜ VE DEYİMLERLE ZENGİNLEŞİYOR

TURKISH IS BEING ENRICHED WITH NEW PROVERBS AND IDIOMS

ОБОГАЩЕНИЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА НОВЫМИ ПОСЛОВИЦАМИ И ПОГОВОРКАМИ

Nail TAN*

ÖZ

Anadilimiz Türkçe, günümüzde lehçeleriyle birlikte yaklaşık 240 milyon insan tarafından konuşulmakta olup dünya dil ailesinde konuşulma açısından 5., söz varlığı bakımından da 17-20. sırada yer almaktadır.

Bilim ve teknolojideki başdöndürücü gelişmeler, bütün dilleri etkilemekte; yeni kelime, terim ve kalıplaşmış sözler üreterek gelişmeye uyum sağlayan diller yaşamakta, diğerleri ise yok olmaktadır. UNESCO'nun yeryüzünden yok olmuş veya tehlike içindeki dillerle ilgili bir araştırması yayımlanmıştır.

Türkçe; kelime, terim yapma, kalıplaşmış söz üretme açısından geniş imkânlarla sahip bir dildir. 21. yüzyılda da 20. yüzyılda olduğu gibi zenginleşmesini sürdürmektedir. Yakın dönemdeki bazı beklenmedik olaylar (pandemi, yüksek enflasyon, deprem, coğrafyamızdaki savaş ve terör olayları) genel ağ, sosyal medya kullanımını arttırmış, özellikle de kalıplaşmış sözlere önemli eklemeler olmuştur. Siyasetçiler, ünlüler, gazeteci ve yazarlar, görsel ve sosyal medya mensupları, gençler ile z kuşağının, yapay zekâ kullanıcılarının bu üretimde rolleri büyüktür.

Atasözü ve deyimler, diğer kalıplaşmış sözlerle birlikte bilim ve teknoloji-den en çok etkilenen söz varlıklarıdır denebilir. Bu etkilenme; 1. Sözlüklere girmiş sözlerde anlam genişlemesi sağlama veya bir çeşitleme ekleme, 2. Lehçelerden aktarma, 3. Özdeyiş (motto), sanatsal ifadelerin anonimleşmesi, 4. Dünya dillerinden çeviri, aktarma, 5. Olaylar karşısında halkın doğaçlama ürettiği sözler olarak

---

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em. Genel Müdürü.
Halk Bilimci. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

kendini göstermektedir. Makalede bu yollarla dilimize girmiş veya girmeye aday sözlerle ilgili örnekler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, bilim, teknoloji, yeni söz varlıkları, atasözleri, deyimler.

ABSTRACT

Our mother tongue, Turkish, is spoken by approximately 240 million people together with its dialects today, and it ranks 5th in the world language family in terms of spoken language and 17-20th in terms of vocabulary.

Stunning developments in science and technology affect all languages; languages that adapt to development by producing new words, terms and formulaic expressions survive, while others disappear. UNESCO has published a study on languages that have disappeared from the face of the earth or are in danger.

Turkish is a language with wide possibilities in terms of creating words, terms and formulaic expressions. It continues to enrich itself in the 21st century, as it did in the 20th century. Some unexpected events in the recent period (pandemic, high inflation, earthquake, war and terrorist events in our geography) have increased the use of the internet and social media, and have become important additions to clichéd words. Politicians, celebrities, journalists and writers, members of visual and social media, young people, generation Z and artificial intelligence users have great roles in this situation.

It can be said that proverbs and idioms, along with other formulaic expressions, are the vocabulary that is most affected by science and technology. This influence manifests itself as: 1. Expanding the meaning of words entered in dictionaries or adding a variation, 2. Transferring from dialects, 3. Sayings (mottos), anonymization of artistic expressions, 4. Translating and transferring from world languages, 5. Words improvised by the public in response to events. The article gives examples of words that have entered or are candidates to enter our language in these ways.

Key Words: Turkish, science, technology, new vocabulary, proverbs, idioms.

Giriş

Dil bilimcilerin sık sık hatırlattıkları gibi dil canlı bir varlıktır. Doğar, büyür, gelişir, günü geldiğinde de ölür. Dalları, lehçeleri çok, söz varlığı zengin, bilim ve teknolojideki gelişmelere ayak uydurabilen dillerin ömrü ise şüphesiz uzun olur; dünya durdukça varlıklarını koruyabilecekleri varsayılır. Anadilimiz Türkçe, ne mutlu ki ikinci gruptaki dillerden biridir. Bugün lehçeleriyle birlikte dünyada yaklaşık 240 milyon kişinin anadili olup dünya dil ailesinde konuşulma açısından 5., söz varlığı açısından da 17-20. sırada yer almaktadır.

Türkçenin daha da zenginleşmesi, bilen-konuşan sayısının artması için Türkiye’de başta TDK, Yunus Emre Enstitüsü olmak üzere kanunen görevli kuruluşlar (Türk Cumhuriyetlerinde eş değer kuruluşlar) ve STK’ler büyük çaba göstermektedir. 19-21. yüzyıllarda bütün dünyada bilim ve teknolojide büyük gelişmeler olmuş; bazı söz varlıkları, terimler ortadan kalkarken yerlerini yenileri almıştır. Söz konusu gelişmelere hızlı uyum sağlayan bazı diller, sürdürülebilirlik yeteneklerini güçlendirdikleri gibi bu yönleri zayıf dilleri etkileri altına almış, âdeta kısmen istila etmiştir (İngilizce gibi) denilebilir. Özellikle 21. yüzyılda bilişim, iletişim, bilim ve teknoloji ve ekonomideki baş döndürücü gelişmeler, yazılı ve görsel medya ile sosyal medyanın etkin kullanımı bazı dilleri ölüm kalım evresine taşımıştır. BM UNESCO’nun yeryüzünden yok olan ve tehlike altındaki dillerle ilgili araştırması yakın dönemde yayımlanmıştır.

Bilim ve teknolojideki gelişmeler, dilleri öncelikle yeni terimler üretmeye zorlamaktadır. Alıntı, ödüncleme, çeviri terimlerle kısa sürede sağlanacak uyum, geçici yarar sağlar. Artık, hemen hemen her ulusta köklü, uzun soluklu dil çalışmaları yapacak uzman insan kaynağı vardır. Terimler, gelişime uygun şekilde yeniden düzenlenirken, kalıplaşmış sözler alanında da gözle görülür bir hareketlilik yaşanmaktadır denilebilir. Hızlı ve yaygın iletişim ağı bu tür sözlerde kalıplaşma, anonimleşme sürecini çok kısaltmıştır. Bu kısaltmada politikacıların, ünlü kişilerin, yazar ve çizerlerin, gazetecilerin, TV sunucularının, sosyal medya fenomenlerinin ve senaristlerin etkin rolleri inkâr edilemez.

1921 yılında yayımladığımız bir makalede; Türkiye Türkçesinde yakın dönemde üretilen atasözü ve deyimler konusunu ele alıp bazı örnekler vermiştik (Tan, 2021; II/1303-1308). Makalemizin bir sayfayı aşan giriş bölümünü buraya aktardığımızı varsayarak verdiğimiz örneklerin bir bölümünü hatırlatmayı daha yararlı buluyoruz. Söz gelimi; makaledeki yeni deyimler şunlardı: *Kalbinin/yüreğinin ekmeğini yemek, atığı katık yapmak, bastığı tuştan ses vermemek, aklımızla/zekâmızla dalga geçmek/alay etmek, doğarken Mercedes’le doğmak, heybeyi torba yapmak, kes Göde’ye bir bilet, kafası sıcak olmak.*

Aynı makalede, 20. yüzyıldaki bilim ve teknoloji, sosyal hayattaki gelişmeler sonucu ortaya çıkıp birçok deyim sözlüğüne girmiş sözlere de örnekler verilmiştir. Söz gelimi; Dr. Ahmet Turan Sinan’ın sözlüğünden (Sinan, 2015) 23 ve Muhittin Bilgin-Dr. A. Can Bilgin’in sözlüğünden (Bilginler, 2014) alınan 55 deyim gibi. Makalede son olarak, çoğu 21. yüzyılda üretilmiş, deyimleşeceğine inandığımız sözler sıralanmıştır. Nitekim, bu sözlerden bazılarının TDK’nin 2023 baskılı *Türkçe Sözlük* ’ünde yer aldığı memnuniyetle görülmüştür. Fabrika ayarlarına dönmek gibi.

Parkinson rahatsızlığımın son evreye ulaştığı 2024 günlerinde artık kitap, makale yazamadığımdan bol bol okuyor, TV seyrediyorum. Doğaçlama yarışmalarında (Survivor gibi), gündüz kuşağı magazin programlarında o kadar çok yeni diyebileceğim söz kullanılıyor ki! 31 Mart 2024 Mahallî İdareler Seçimi öncesi ve sonrasında her zaman olduğu gibi siyasi liderler, siyasetçiler söz hünerlerini gösterdiler. Türkçeyi zenginleştirmeyi sürdürüyorlar.(!) Bize de, sözleri incelemek üzere not almak düşüyor. Ne yazık ki, evdeki 3-4 sözlüğe bakma dışında hareket

gücümü de önemli ölçüde kaybetmiş durumdayım. AYK Uzmanı Adem Terzi, ricam üzerine bazı sözlerin genel ağ taramasını yapıverdi. Ancak, daha bakılacak çok şey var. Eksik olduğunu bile bile bu son yazımı; konuya bir kez daha dikkat çekmek için, kendimi yazmaya mecbur hissediyorum. Mutlaka, yeni nesil dil uzmanları eksikleri tamamlayıp yanlışları düzeltereklerdir.

Yeni atasözü ve deyimlerin bazı ortaya çıkış yolları

Bilim ve teknolojiye özellikle 21. yüzyılda görülen büyük gelişme, yapay zekânın kullanım alanının yaygınlaşması; dil, edebiyat, sanat, siyaset, ekonomi ve sosyal hayatı derinden etkilemiştir. Bu etkilenmenin en büyük payı dillerin aldığı girişte belirtmiştik.

Aldığımız notlara ve Dr. Abdullah Demirci'nin eklemelerine göre; 1900-2000'li yıllarda Türkiye Türkçesinde yeni atasözü ve deyimler şu yollarla ortaya çıkmaktadır denilebilir:

- a. Sözlüklere girmiş sözlerin anlam gelişmesi ve daralmasına uğraması, diğer yandan yeni çeşitlemelerin yaratılması,
  - b. Özdeyiş/motto/duvar yazısı iken anonimleşenler,
  - c. Alıntı, verinti, çeviri sözler,
  - ç. Şarkı, türkü, edebî eser, gazete köşe yazısı, sinema repliği, TV dizisi kaynaklılar veya komedyen, sosyal medya fenomenleri, sunucuların kullandığı sözlerden kalıplaşanlar,
  - d. Bilim ve teknolojiye gelişmelerin şekillendirdiği siyasal, toplumsal, ekonomik düzenin ihtiyaçlarına göre kendiliğinden ortaya çıkan doğaçlama sözler.
- Diğer yandan, eskiden argo kabul edilen bazı sözler, yeni anlamlar kazanarak kullanıma girmiştir. Kapak olmak gibi.

Bu açıklamalardan sonra, yeni bir alt başlık altında sıralayabileceğimiz sözlerle ilgili, yazılı kaynak ve genel ağ incelemeleri; giriş sonunda belirttiğim nedenlerle tamamlanmış değildir, tarafımdan tamamlanma ihtimali de bir tıp mucizesine bağlıdır. Amacımız, mevcut birikimimizi, sadece konuya meraklı araştırmacıların ve yeni bir *Deyimler Sözlüğü* hazırlayan (atasözleri sözlüğünü 2022'de yeniledi.) TDK bilgin ve uzmanlarının yararlanmalarına, dikkatlerine sunmaktan ibarettir. *Türkçe Sözlük*'ün 2023 yılında yapılan genişletilmiş 12.baskısı, kalıplaşmış sözler alanında da Kurumun zenginleşmeye verdiği önemi göstermektedir.

Atasözü ve deyim sözlüklerine girmeye aday bazı sözler

A. Atasözü adayları

• Adama kirlettiği testiden su içirirler.

Eski Bakanlardan Cemil Çiçek, atasözü ve deyimleri konuşmalarında gündeme uygun, yerli yerinde kullananlardandır. TDK ve belli başlı sözlüklerde rastlamadığımız, tam atasözü yapısındaki bu sözü, siyasi gücüne dayanarak suç işleme eğiliminde olanlara uyarı niyetiyle söylemiştir. Adalet er geç yerine gelir. Suçlu, işlediği suçtan zarar görür.

• Allah kıtlıkta satıcıya, bollukta alıcıya fırsat vermesin.

Henüz temel sözlüklerde görülüyor ama ekonomik kriz uzarsa sağlam yerini bulur

- **Ayarsız terazide yürek tartılmaz.**

Genel ağda Âşık Deha'nın bir mısrası olarak gözüktüyor. İbrahim Tatlıses, Ahmet Tatlıses ve Seda Sayan kullanımları da yayılmasını sağlamış. Adalet, vicdan terazisinin doğru tartması, karar alması için önce kullananın âdil, vicdanlı olması gerekir anlamında.

- **Ekmek su istemez, bir dağlar dertsiz.**

Dr. Abdullah Demirci'nin annesi Naciye Demirci'den işitip bize 2023'te ilettiği bir Gerede atasözü ama temel sözlüklere girmemiş. Naciye Hanım, yüksek enflasyondan bunalan halka bakıp bu sözü hatırlamış. Yaşamak için gıda almak zorunda olan bütün canlılar dertli.

- **Eşekler zeytin zamanı, insanlar seçim zamanı kıymetlidir.**

Sosyal medyada Ege Bölgesi atasözü olarak karşımıza çıkıyor. 2023 ve 2024 seçimlerinde gene güncel sözlerdendi. Düz anlamıyla biliniyor. Mecazi anlamı yok henüz. Genel ağda “Öküzler ekim, eşekler çekim, insanlar da seçim zamanı değerli olur.” biçimi de var. Eski iki söze demokrasi üçüncü parçayı eklemiştir. Anlam genişlemesine uğramış.

- **Hiçbir şey olmasa bile bir şeyler oldu.**

2019 Mahallî İdareler Seçiminde bir partinin seçim işlerinden sorumlu milletvekili Ali İhsan Yavuz'un meşhur ettiği söz. Ardından gelen “Fark edemedik.” cümlesi söylenmiyor. Seçim hilelerini kastediyor. İçinde çıkılmayan, nedeni açıklanmayan sorunlar karşısında kullanılmaya, kalıplaşmaya başladı. Her olayın görünenin dışında bir de bilinmeyen, açıklanamayan gizemli bir yönü de vardır anlamı verilebilir mi? Zaman gösterecek.

- **İşin dışısı yok, kişisi var.**

Atasözü özelliklerine uygun. Kadın istihdamını artırmak için üretilmiş bir motto iken hızla anonimleşiyor gibi. İş yapan kişinin cinsiyeti değil yeteneği, becerisi işe alımda önemlidir.

- **Üzümü ye ama sapında boğulma.**

Master Chef yarışmacılarından Tahsin'in annesinin sözü. 2023'te çok beğenilip yayıldı. Atasözünün tüm özelliklerini taşıyor. *Ekşi Sözlük*'te “Üzümü ye, sapında boğulma.” olarak var. Bağın üzümünü ye ama o nimetin getirdiği hayatın içinde kendini kaybetme, anlamı verilmiş.

- **Yumurtlamayacağın kümesi işgal etme.**

2022 yılında dostum Prof.Dr. Ali Birinci'den not almışım. TTK Başkanlığı sırasındaki şahit olduğum çalışmalarından övgüyle söz ettiğimde dedi ki: “Ben yumurtlamayacağım kümesi işgal etmem ki!” Atamalarda liyakata önem verilmesini öğütleyen ne güzel bir söz. Henüz motto. Atasözü olur mu olmaz mı zaman gösterecek.

B. Deyim adayları

- **Alâkaya çay demlemek**

Genel ağa göre, Mehmet Ümit Komar'ın ilk bestesinin adı. 1980'li yıllarda popüler hâle geldi. Sonra sosyal medya sözlüklerinde yer almaya başladı. Metin

Yurtbaşı'nın hazırladığı *Deyimler Sözlüğü*'ne; “Özellikle tutarsız, konuyla ilgisiz sözlere ilgi göstermemek” anlamıyla almış, şu kullanım örneğini de vermiş: “Alâkaya çay demle! Biz sarı kızları laflıyoruz, bu keriz anasının kızını anlıyor.” (Yurtbaşı, 2013:294). Belli başlı deyim sözlüklerinde yok.

- **At üzerinde dümbelek çalmak**

Sözlüklerde yok. TV Haber Sunucusu S. Tepeli'nin 2023-2024 yıllarında iktidarın enflasyonu düşürme girişimlerini eleştirirken sıklıkla kullandığı bir söz. Tam deyim yapısında. Kaynağını da şöyle açıkladı:

“Osmanlı ordusunda bir vakitler askerlere ve halka moral vermek amacıyla at üzerinde dümbelek çalan görevliler varmış. Ne kadar etkili olacaklarını düşünün. Bugün de at üzerinde dümbelek çalınıyor, halkın geçim sıkıntısı karşısında.” Gerçekten de yükselme devrinden itibaren Osmanlı ordusu, esnaf alayıyla sefere çıkardı. Bu alayda terzi, yemenciden tutun da aşçı, hanende, sazende ve halk şiirlerine kadar sosyal hayatın gerektirdiği bütün esnaf kolları bulunurdu. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* 'nde esnaf alayı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

- **Birine yükselmek**

Sosyal medya sözlüklerinde iki anlamda yer aldığı görülmekte 1. Karşı cinsi ilgiye boğma, ilgi merkezi hâline getirmek. 2. Sinirlenmek, gerilmek, yüksek sesle tartışmak, kavga etmek. Z kuşağının ilgi gösterdiği bir deyim denebilir.

- **Birine yürümek**

Karşı cinsten birine âşık olup onu tavlama çalmaya anlamında. Sosyal medyada, TV dizilerinde sıkça kullanılıyor.

- **Boş yapmak**

İngilizceden çeviri yoluyla girdiği iddiası da var. *Ekşi Sözlük*'te “Alâkasız yer ve zamanlarda, konuyla alakasız sosyal mesaj vermek” anlamıyla yer almış. Gündelik hayatta konu dışına çıkıp ilgi dağıtmaya çalışan kişiler “Boş yapma!” denilerek uyarılır.

- **Buyur, buradan yak!**

Basılı temel sözlüklerden Bilginler'in deyim sözlüğünde rastladık: “Hoppara! Bu saçmalığa ne demeli?” anlamı verilmiş (Bilginler, 2014:I/491). Ayda Kilimci'nin kitabındaki bir kullanım da arkasından gelmekte.

Ekşi Sözlük 'te “Ne alâka, niye ki, nasıl ya, al işte” gibi anlamlarının olduğu da belirtilmiş. Diğer yandan, kendini iyi ifade edememe veya karşısındaki şahsın anlayışsızlığı sonucu yanlış anlaşılmalara tepki olarak da kullandığı görülmektedir.

Eski, sigara kökenli bir söz olsa da günümüzde yeni bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır.

- **Cam tavanları kırmak/parçalamak**

Dr. B.J. Schwartz, bireylerin başarılarını, potansiyellerini ulaşılmaz kılan görünmez engelleri cam tavan sendromu olarak adlandırmıştır. Türkiye'de önce kadın çalışanlara maaşlarında ve işte yükselmelerinde erkeklere göre âdil davranılmadığı, cam tavanlarla engellendikleri ifade edilmiştir. Kadın kuruluşları cam tavanları kırma mücadelesi vermektedir. Son olarak 31 Mart 2024 Mahallî İdareler Seçimin-

de ana muhalefetin uzun yıllardan sonra ilk defa oy yüzdesini %35'in üzerine çıkarıp birinci parti olması, cam tavanları kırmak/parçalamak olarak yorumlanmıştır.

• **Çok da fiifi!**

Survivor 2024 yarışmacılarından işitip not almışım. Sosyal medyada çok yaygın. *Ekşi Sözlük*'te “Umrumda değil, umursamıyorum.” anlamlarında kullanıldığı; argo, küfür kökenli olduğu belirtilmiş. Artık küfür yönünü hatırlayan yok bile.

• **Elli altı olmak**

Survivor 2024'te bir yarışmacı, kampta kargaşa çıkınca “Ortalık 56 oldu” dedi. Evdeki sözlüklerde göremedim. *Ekşi Sözlük*'te “Bir yerin, bir ortamın bir anda keşmekeşe, kaosa sürüklenmesi” anlamı verilmiş. “Ortalık 56 oldu/56'ya döndü” biçimleri de var. Genel ağda yaptığımız taramada, deyimın kaynağı olarak, Adana'da 1956 model su motorlarını, jeneratörlerin çok gürültü çıkardığı, yüzlercecinin çalıştırılmasıyla ortalığın durulmaz hâle geldiğini anlatmak için halkın yarattığı açıklamayla karşılaştık. Adana'dan Türkiye'ye yayılmış.

Başka bir kaynakta ise daha mantıklı bir açıklama var. Ortalığı 56'ya kaldırmak: R.1256/1840 yılında İstanbul'da softalar çok büyük bir isyan çıkarmış. Halkın, esnafın evleri, iş yerleri büyük zarar görmüş. Halk bu olayı hiç unutmamış. Deyim hâline getirmiş (Çizmeciler, 1980:214).

• **Fiyatları köpürtmek**

Yüksek enflasyon sonucu tüccar ve esnafın, sanayicinin, mallarını, yerine yenisini koyamam düşüncesiyle maliyetin çok üzerinde bir fiyatla piyasaya sunması.

• **Gelelim bamyanın / kuru fasulyenin / fasulyenin faziletine/ faydasına/ nimetlerine**

Sosyal medyada, *Ekşi Sözlük*'te “Gelelim fasulyenin faydalarına” sözünün konuyu değiştirmek amacıyla kullanıldığı belirtilmiş. Aynı sözlükte; “Gelelim kuru fasulyenin faydalarına” biçiminin önünde ise “Boş lakırdılardan sonra önemli konuya değinileceğini ifade eder” açıklaması yapılmış ki yaygın anlamı budur. Yakın dönemde “maydanozun” çeşitlenmesini TV'de duydum.

• **Göğü tırmalamak/tırnaklamak/tırmıklamak**

Genellikle iki anlamda kullanılır. Birinci ve ikinci biçimi; aşırı sinirli, kavgacı, saldırgan kişilerin yerli yersiz davranışlarını ifade eder. Üçüncü biçimi ise kazanç hırsıyla gözleri kararmış iş insanlarının üretim kaynaklarını hızla yok etmelerini anlatır.

• **Gölgesini kovalamak/kovalatmak**

Asıl sorunları bir yana bırakıp boş hayallerle halkı oyalamak anlamında. TV haber sunucusu S. Tepeli, sık sık “Bize gölgemizi kovalattırıyorlar” diyor.

• **Gülhane Parkı'ndayım her şeyin farkındayım.**

Ünlü şair Nâzım Hikmet, 1957 yılında Bulgaristan'da yazdığı *Ceviz Ağacı* şiirinde Gülhane Parkı'nda bir ceviz ağacı olduğunu ve polisın dahi farkında olmadığını yazmış. Gazeteci, bilim insanı Prof.Dr. Emre Kongar'ın köşe yazılarında sıklıkla kullandığı bir söz hâline gelmiş. Parti başkanı Meral Akşener, 2019-2024 yılları arasındaki seçimlerde ve parti toplantılarında sözü daha da meşhur etti. “Ba-

na kimse yalan söyleyip aldatmaya kalkmasın” anlamında. Artık mottoluktan çıkıp deyim hâline gelebilir. İşte Nâzım’ın dizeleri:

Ben bir ceviz ağacıym Gülhane Parkı’nda
Ne sen bunun farkındasın ne polis farkında.

• **Hatice’ye değil neticeye bakmak**

Muteber sözlüklerden Bilginler’in hazırladığında var (Bilginler, 2014:III/1340). Hatice’yi bırakıp neticeye gelmek şeklinde. Gevezeliği bırakıp işin sonucuna bakmak gerek anlamıyla. Oktay Verel’den kullanım örneği de verilmiş. *Ekşi Sözlük*’te “Hatice’ye değil, neticeye bak” biçimiyle yer almış. Sürece değil, sonuca bakmayı önemseyenlerin sözü. Argo anlamı unutulmuş denebilir. Günlük hayatta, her ortamda duyulabiliyor.

• **Kapak olmak**

Ekşi Sözlük’te “kapak olsun, bu da size kapak olsun” biçimleriyle var. Rezil olmak, rezil etmek anlamları var. Kişiler tartışırken mat edici, vurucu sözü söyleyip ardından da “Bu da sana kapak olsun!” denir. TV’de M. Ali Erbil ve bazı sunucular sıklıkla kullandılar. Bugünlerde Safiye Soyman’dam duydum. Aslında argo kökenli, çok ağır bir küfürü hatırlattığı için kullanırken çok dikkat etmek gerektiği konusunda genel ağda gazeteci yazar Murat Bardakçı’nın güzel bir yazısı var.

• **Kartları patlatmak**

Banka kredi kartlarıyla işlemlerde, asgari ödemeleri yapmamak, harcama limitlerini aşmak, takip durumuna düşmek.

• **Kartlara takla attırmak**

Çok sayıda banka kredi kartı kullanarak borcu borçla, taksidi yeni krediyle karşılayarak geçimini güçlkle sağlamak.

• **Kıymaya gitmek**

2024 kışında ramazanda gece yarısı EBK dükkânları önünde ucuz kıyma almak için sıraya girenlerin yarattığı bir deyim. Çoğu emekli ve yaşlıları kuyruğa girenler. 31 Mart 2024 seçimleri öncesine rastlayan bu kötü görüntü EBK ürünlerine yapılan zamlarla önlendi. Deyim bir daha canlanır mı? Zaman gösterecek.

• **Kim inanır? Kadir İnanır.**

Söylenen yalanlara, boş vaadlere kimsenin inanmadığını mizahî bir yolla ifade ediyor. Bir film repliği olarak ortaya çıkmış. *Ekşi Sözlük* ve *Uludağ Sözlük*’te yer almış. Sosyal medyada birçok kullanım örneği görülüyor.

• **Köpüğünü almak**

2022 yılında Marmara Denizi ve Boğazları kapsayan müsilaaj (deniz kirliliği köpüğü) günlerce süren bir çalışmayla temizlenirken Türkçeye de söz kazandırmıştı. Enflasyon sebebiyle kira ve yiyecek, içeceklerdeki aşırı, maliyetle bağdaşmayan fiyatları düşürmeye yönelik girişimler Hazine ve Maliye Bakanlığı yöneticileri tarafından “fiyatların köpüğünü almak” olarak adlandırılmıştı.

• **Kurtla yiyip/avlanıp çobanla/kuzuyla ağlamak**

Eski bir deyimken yüksek enflasyonun beş yıldır üreticileri, tüketicileri, herkesi etkilediği bir ortamda güncel duruma geldi. TV haber sunucusu S. Tepeli sık-

lıkla kullanıyor. Ekonomik sıkıntıyı yaratanları, etkili tedbir almayıp mağdurlarla birlikte şikâyetçi oldukları için eleştiriyor.

• **Lafı zurna yapmak**

Eski Başbakanlardan Binali Yıldırım, halka hitaplarında yakın çevresinden duyduğu atasözü ve deyimleri yerli yerinde kullanmasıyla bilinir. 2023-2024 seçimlerinde seçmenlerle bir sohbede dertlerini yana yakıla anlatan işçileri, depremzedeleri sabırla dinledikten sonra söylediği “Anladık. Bakacağız. Lafı zurna yapmayın artık” sözü dikkat çekti. Tam deyim yapısında. Sözlere lüzumundan fazla uzatmak anlamında. Deyimleşebilir.

• **Mekânın sahibi geldi!**

Konser, gösteri, v.b. sanat çalışmalarıyla bir sanat merkezini, müzikli lokantayı her gece dolduran, o mekânı meşhur eden kıdemli sanatçıya övgü, saygıyı ifade eden bir söz. Deyim bizce.

• **Ne kestir, koç. Ne yedin, hiç.**

Ekşi Sözlük’te “harcanan emeğin ve çabanın elde edilen faydaya değmemesi” anlamıyla yer alıyor. Attığı taş ürküttüğü kurbağaya değmemek, deyiminde olduğu gibi. Enflasyonu düşürmeye yönelik tedbirlerin işe yaramadığını, yapılan ücret zamlarına rağmen vatandaşın daha da yoksullaştığını anlatmak amacıyla TV sunucusu S. Tepeli sıklıkla kullanıyor. Tam deyim olmaya layık bir söz. Eski, bilinen bir söz olduğu intibası veriyor.

• **Rüzgâr vermek/yapmak**

Gaz vermekle aynı anlamda. Bir kişiyi genelde aşırı övüp gayrete getirmek eylemidir denilebilir. “Ver rüzgârı!” “Kes rüzgârı!” kullanımları yaygındır.

Ekşi Sözlük’te “rüzgâr yapmak” deyiminin farklı bir anlamı vardır: Efelenmek, artistik yapmak gibi.

• **Sağıra yatıp ıslık çalmak/ıslık çalmayı sürdürmek**

Ekşi Sözlük’te sadece duymazlıktan gelmek anlamıyla ilk bölümü var. Sağır numarası yapıp ortadaki sorunları duymazdan, görmezden gelip her şeyin çok güzel olduğunu açıklamak anlamı verilmektedir. Islık çalma-beğenmek, ıslıklama ise tersi demektir. Bazı gazeteciler, TV haber sunucuları hükümetin ekonomik tablo karşısındaki tutumlarını bu sözle eleştiriyorlar. Tam deyim yapısında.

• **Salça olmak**

Survivor 2024 yarışmacılarından duyup not aldım. *Ekşi Sözlük*’te; “sataşmak, bulaşmak, iş olmak, rahatsızlık vermek” anlamlarıyla yer almış. Yarışmada, yarışmacı yanına gelmesinin istemediği kişiye “Bana salça olma!” demişti. Ünlü bir sanatçı ise *Hürriyet*’te eşine asılmayı; “Eşime salça olmaya başlamıştım.” diye açıklamıştı.

• **Seçerken seçintiye düşmek**

Ekşi Sözlük’te “Çok seçen seçintiye düşer.” atasözü var. Eski bir söz. Çeşitlendirmeleri çok. Aşırı seçici olanların amaçlarına hiçbir zaman ulaşamayıp yalnız kalacaklarını veya kendilerinin istemedikleri kişilerle seçileceklerini anlatır. 2023-2024 seçimlerinde siyasi ortamda da eleştiri, alay amacıyla kullanıldığı görüldü.

- **Sen, ben, bizim oğlan.**

Temel sözlüklerden sadece Bilginler’in sözlüğünde rastladık: “Çok kalabalık olunmadığını; gidilecek, katılınacak toplantıda sadece tanıdıkların bulunacağını” ifade eden bir deyim anlamıyla (Bilginler 2014:IV/2330). 2020’li yıllarda anlam genişlemesine uğramış, yeni bir anlam daha kazanmış görünüyor: Aralarında akrabalık veya siyasi bağ bulunan kişilerin oluşturduğu çıkar grubu; bu grubun iş yönetme yöntemi.

- **Sifon çekmek**

“Çek sifonu!” kullanımı yaygın. Geçmişini sil, unut, anlamında. Konuyu değiştir, anlamında kullananlara da rastlanıyor. Ayrıca, siyasi bir kullanımı daha var. Bir idaredeki, kuruluştaki pislikleri, yolsuzlukları açıklayıp yargıda sorumluların yargılanması, temiz bir sayfa açılması gibi.

- **Sinir uçlarıyla oynamak**

Ekşi Sözlük’te “Toplumun sinir uçlarıyla oynamak” şeklinde yer almış. Bireyin sinir uçlarıyla da oynanabilir. “Toplumun sinir uçlarına dokunmak” biçimi de sosyal medyada kullanımda. Birey veya toplumun hassas olduğu, tehlikeli bulunduğu, tartışmaktan kaçındığı konuları gündeme getirmek, huzursuzluk yaratıcı eylemlerde bulunmak anlamı verilebilir.

- **Sosyal atık olmak**

Bu da yakın dönemden. Emeklilerin ürettikleri bir deyim. Toplumda hiçbir şey üretmediklerinden dolayı kendilerine değersiz, yararsız, çöp muamelesi yapıldığını belirterek “sosyal atık olmak” istemediklerini sık sık dile getirmektedirler. Bu insanlar, bir zamanlar üretiyor ve toplumu sırtlarında taşıyorlardı.

- **Şaka gibi gelmek**

TDK’nin *Türkçe Sözlük*’ünde “Bir türlü inanmamak” anlamıyla var. Bazı sözlüklerde de “Şaka gibi” biçimi. Oysa gençler şimdi; “Şaka mısın sen? Şaka mı bu? Şaka mı bu şimdi? Sen koskocaman bir şakasın.” diyorlar. *Ekşi Sözlük*’teki, “Beklenmedik bir olay, durum karşısında verilebilen bir tepki sözü” de dikkate alınabilir.

- **Taşın altına gövdesini koymak**

Elini taşın altına koymak/sokmak deyimini temel sözlüklerin hepsinde var. Sorumluluğu, sıkıntıyı paylaşmak anlamında. 2024 Tasarruf Tedbirleri açıklandıktan sonra TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu; “Sadece elimizi taşın altına koymakla kalmayıp gövdemizi de taşın altına koyarız.” diyerek deyimine bir çeşitleme kazandırmış mıdır, bunu zaman gösterecek. Yaygınlaşabilir de, tersi de olabilir.

- **Tarzan/Tarkan zorda!**

Ekşi Sözlük’te “Tarzan zorda.” biçimi var. Eski Tarzan filmleri döneminden kalma bir replik. Güçlü, kuvvetli Tarzan’ın dahi yardıma muhtaç duruma düşeceğini hatırlatıyor mecazi olarak güçlülere, liderlere. 2023-2024 seçimlerinde siyasi arenada yer aldı. Yabancı bir kahramanı hazmedemeyenler, kafiyesi dolayısıyla Tarkan’ı tercih ettiler.

• **Temiz delirmek**

Ekşi Sözlük'te var sadece. Herkesi parça parça şaşırtarak, bir yandan inanılmayacak şeyler yapıp bir yandan da çok akıllı intibası vererek deli olma şekli anlaşılıyor ama başka türlü yorumlayanlar da var.

• **Üzümü yerken sapında boğulmak**

Master Chef 2023 birincisi Şef Tahsin'in Karadenizli annesinden işittiği mahallî bir söz. Temel sözlüklere girmemiş. "Bağın üzümünü ye ama sapında boğulma" biçiminde söylenirse atasözü olur. *Ekşi Sözlük*, "Üzümü ye, sapında boğulma." atasözü biçimini "Bağın üzümünü ye ama o nimetin getirdiği hayatın içinde boğulma" anlamıyla almış.

• **Yapacak bir şey yok!**

Eskilerde "Bugün git, yarın gel." gibi klasik devlet memuru sözüydü. 21.yüzyılda anlamı genişleyerek tekrar yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Bir çaresizlik, umutsuzluk ifadesi olarak. Oysa "Yapılması gereken her şey yapıldı, elimizden gelen budur." anlamıyla yaygınlaşması beklenirdi. *Ekşi Sözlük*'te yer almış, bir rahatlama sözü olduğu belirtilmiş. Kadere inananların da sakız sözlerinden. S. Beckeett'in *Godo'yu Beklerken* adlı oyununda da sık sık söylendiği biliniyor.

Diğer atasözü ve deyim adayları

Geniş tarama sonucu haklarında karar verilmesini ümit ettiğimiz bazı sözlerin ise listesini vermeye yetineceğiz.

A. Atasözü adayları:

- *El sıkışmak için bir el yetmez, iki el gerekir.*
- *Okuduysa dokusun.*
- *Yalanın harmanı olmaz.*
- *Cin şişeden çıkarsa bir daha girmez.*

B. Deyim adayları

Acı reçete yazmak. Ağzı pazar yeri. Akıl tutulmasına uğramak. Anlat, anlat, heyecanlı oluyor. Ayağına taş düşmek. Ayağının altına düşmek. Ben/biz bitti demeden hiçbir şey bitmez. Beş yıldız, on numara. Beyni yanmak. Biden donması gelmek. Bir git, ya da öl, kıymetini bilelim. Bir şeyi de eksiksiz yapın da dişimi kırayım. Bizimle oruç tutup başkasıyla iftar açmak. Bu filmi daha önce de görmüştük. Bu kadar basit. Cin şişeden çıktı bir kere. Dört yanını beş dönmek. Entel dantel işler yapmak. Fay hatlarıyla oynamak. Film koptu. Hayret bir şey. Kafası kırık olmak. Kayış attırmak/koparmak. Kelebek ömürlü işlere sarılmak. Koşar ata oynamak. Lafı ortasından konuşmak. Malkara Keşan, biraz da sen söyle yalan. Ne ayak? Ne ayaksın sen? Saksıyı patlatmak/çatlatmak. Satır aralarını okumak. Sıkıntı yok. Taşın kökünü yemek. Toksik dil kullanmak. Toplumun/halkın gazını almak. Vah ki vah. Eyvah ki eyvah! Verilen pası gole çevirmek. Yol kazasına uğramak.

SONUÇ

Çok sayıda bakılması, taranması gereken atasözü ve deyim sözlüğü, derleme yazısı var. Bir iki yerde görmeniz sizi tatmin etmez. Ayrıca, günlerce genel ağda

kalmanız gerekir. Ancak, bu konunun keyfi, inanın zahmetinin en az kırk katıdır. Düşünün; doğum doktoru, ebe rolündesiniz. Her gün onlarca sözün doğduğuna, Türkçenin zenginleştiğine şahit oluyorsunuz. Yolunuz açık olsun!

GENEL AĞ DIŞINDA YARARLANILAN BAŞLICA KAYNAKLAR

Aksoy, Ömer Asım (1993), *Atasözleri Sözlüğü*, 7.bsk., İstanbul, 486 s., İnkılap Kitabevi.

Aksoy, Ömer Asım (1994); *Deyimler Sözlüğü*, 6.bsk., İstanbul. s. 457-1131, İnkılap Kitabevi.

Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 1140 s. Kapı Yayınları:184.

Bilgin, Muhittin-A. Can Bilgin (2014), *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 5 Cilt, İzmir, 2980 s. Yayın B.

Çizmeciler, Osman (1980), *Ünlü Deyimler ve Öyküleri*, İstanbul, 301 s. KASTAŞ Yayınları.

Parlatır, İsmail (2007), *Atasözleri*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi.

Parlatır, İsmail (2007), *Deyimler*, Ankara, 963 s., Yargı Yayınevi.

Saraçbaşı, Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, 2 Cilt, İstanbul, 1324 s. YKY:3170.

Sinan, Ahmet Turan (2015), *Türkçenin Deyim Varlığı*, İstanbul 534 s. Kesit Yayınları.

Sinan, Ahmet Turan (2016), *Deyimlerin Kısa Hikâyeleri*, İstanbul, 278 s. Kesit Yayınları.

Tan, Nail (2021), *Söz Anlayan Beri Gelsin/Atasözü Deyim Yazıları*, haz. Ekrem Beyaz, Ankara, 230 s., Kültür Ajans Yayınları:431.

Tan, Nail (2021), “Halk Kültürü Ürünlerinin Sürdürülebilirliği Açısından Yeni Türk Atasözü ve Deyimleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Dr. Doğan Kaya Armağanı*, Sivas, C II, S.1303-1308; *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, S 34, Mart 2021, s.161-168.

Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2.bsk., İstanbul, 481 s. İnkılap ve Aka Kitabevi.

TDK (2016), *Bölge Ağızlarında Atasözü ve Deyimler*, 5.bsk., haz. Mustafa S. Kaçalın, Ankara, 494 s., TDK Yayınları:279-331.

TDK (2022), *Türk Atasözleri Sözlüğü*, haz. Belgin Tezcan Aksu-Şükrü Halûk Akalın-Recep Toparlı, Ankara, 695 s., TDK Yayınları: 1500.

TDK (2023), *Türkçe Sözlük*, 12.bs., haz. M. Argunşah ve başk., Ankara, 2 Cilt, 1808 s., TDK Yayınları: 549.

Uçakcı, İsmail (2021), *Orta Anadolu Halk Kültüründe Deyimler ve Hikâyeleri*, İstanbul, 344 s., Bilge Oğuz Yayınları: 1049.

Yurtbaşı, Metin (2013), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 3.bsk., İstanbul, 722 s., Excellence Publishing.

Yurtbaşı, Metin (2013), *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, 3.bsk., İstanbul, 716 s., Excellence Publishing

KÜLTÜROLOJİ VE DİL -SÖZ VE DİLDE PÜRİZM ESASINDA-

CULTURE AND LANGUAGE - PURISM IN WORD AND LANGUAGE-

КУЛЬТУРОЛОГИЯ И ЯЗЫК - НА ОСНОВЕ ПУРИЗМА В СЛОВЕ И ЯЗЫКЕ-

Hayrettin İVGİN*

ÖZ

Bu bildiri de kültürün en önemli öğelerinden biri olan sözlü ve yazı dilin, anadil bağlamındaki durumu genel hatlarıyla anlatılacaktır. Anadilde, hem sözlü, hem yazı dilinde onlarca yıldır uygulanan ve pürizm olarak ifade edilen tasfiyecilik (öz Türkçecilik) akımının dildeki olumsuzlukları kültüroloji (kültür bilimi) çerçevesinde ortaya konacaktır.

Bildirim giriş bölümünde, kültürün ve kültür biliminin (kültüroloji) tanımından, yakın ve uzak geçmişteki kültür ve dil alanında çalışan bazı bilim insanlarından kısaca söz edilecektir.

Bildirinin asıl konusu, sözlü ve yazı dilindeki problemlerin irdelenmesidir. Ayrıca kısa örnekler verilerek dil kültürünün ne olduğu aktarılacaktır. Dil kültüründe bir lengüistik disiplin olarak yazı dilinin çeşitli seviyelerdeki leksikolojik, fonetik, morfolojik, söz dizimsel, üslubî ve edebî metin kuralları, kurallaştırılmaları, kullanım ve dil alışkanlıkları incelenecektir.

Dil biliminin temel problemleri şunlardır: dillerin kökeni ve tipolojisi, dil ve evresellikleri ve ayrılıkları, dil değişimleri ve mantığı. Kültür bilimciler ve dil bilimciler, bu problemler hakkında, dilin milattan önceki durumu, sözlerin ve seslerin tarih skalası içindeki kurallarının, anlamının, biçimlerinin günümüze nasıl ulaştığı konusunda çalışmaktadırlar.

Bildirimizde bu çalışmaların metodlarından da söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler:Kültür, kültür bilimi (kültüroloji), dil, dilde pürizm (tasfiyecilik), anadil, sözlü ve yazı dili.

---

*(Prof. Dr.)Dünya Söz Akademisi (DÜSA) Başkanı. Halk Bilimci. Yazar.
ANKARA/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

ABSTRACT

In this paper, the situation of oral and written language, which is one of the most important elements of culture, in the context of mother tongue will be explained in general terms. The negativities of the liquidationism (pure Turkishism) movement, which has been applied in the mother tongue for decades in both oral and written language and expressed as purism, will be revealed within the framework of culturology (cultural science).

In the introduction part of the article, the definition of culture and cultural science (culturology), some scientists working in the field of culture and language in the recent and distant past will be briefly mentioned.

The main subject of the article is to examine the problems in oral and written language. In addition, language culture will be explained by giving short examples. As a linguistic discipline in language culture, lexicological, phonetic, morphological, syntactic, stylistic and literary text rules at various levels, their regulations, usage and language habits will be examined.

It has been studied on the main problems of linguistics such as the origin and typology of languages, language and its universality and differences, language changes and logic, cultural scientists and linguists, the state of the language before Christ about these problems, how the rules, meanings and forms of words and sounds in the historical scale have reached our day.

Our paper also mentions the methods of these studies.

Key Words: Culture, cultural science (culturalology), language, purism in language (liquidation), mother tongue, oral and written language.

Türk Dilinde Kültür

Kültür, Latince kökenli bir kelime olup Fransızca “*culture*” kelimesi, “*kültür*” yazılış ve okunuş biçimiyle Türkçeye girmiştir. Bu kelime; felsefe, insan bilimi (psikoloji) gibi değişik alanların bilim insanlarıncaya ele alınan ve değişik konularda terim oluşturan bir kavramı anlatır.

Kültürün, çok değişik tanımları yapılmıştır. Kültürün tanımı ve kapsadığı alanlar üzerinde, düşünürler ve bilginler 18. ve 19. yüzyıllarda çok durmuşlardır. Wilhem von Humboldt (Alman filozof/1767-1835), Johann Gottfried Herder (Alman filozof/1744-1803), Edward Burnett Tylor (İngiliz Antropolog/1832-1917) gibi “*aydınlanma*” çağının bilim insanları kültür konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Bunlardan E.B. Tylor’un “*Primitive Culture*” adlı eseri *Kültüroloji* dediğimiz *Kültür Biliminin* ideologlarındanıdır. J.G. Herder ise kültürü tanımlarken onu bir toplumun veya bir topluluğun yaşama biçimi olarak kabul etmektedir. W. von Humboldt ise dil ve kültür arasındaki bağı ortaya koyan çalışmalarda bulunmuştur.

Ünlü Alman filozofu, filoloğu, şair ve besteci Friedrich Nietzsche (1844-1900), klasik filoloji ile kültür ilişkileri üzerinde önemli tespitler ve çalışmalar yaptı. Onun “*Thus Spoke Zarthusra*” (*Böyle Buyurdu Zerdüşt*) adlı eseri hâlen günümü-zün en önemli kültür eserlerinden birisidir.

Alman dilbilimci ve Kelt dilleri uzmanı olan Johannes Leo Weisgerber (1899-1985) ise yaptığı çalışmalarını “*ana dili*” ve onun önemi konusunda yoğun-laştırdı. Dil bilgisinde öğretim metodlarını geliştirdi.

Türkiye’de 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu tarafından, geliştirilen *Türkçe Sözlükte* kültür şöyle tanımlanmıştır:

“*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın do-ğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.*”, “*Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserleri-nin bütünü.*”, “*Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin, öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi*”, “*Bireyin kazandığı bilgi.*” [2, s.1282]

Türkiye’de kültür konusunda çok önemli düşünür, bilgin ve araştırmacılar yetişmiştir.

Prof. Dr. Doğan Aksan’ın (Türk Dil Bilimci, 1929-2010) “*Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*” (Ankara 2008), Prof. Dr. Bedia Akarsu’nun (Türk Felsefecisi, 1921-2016), “*Wilhem von Humbolt’ta Dil-Kültür Bağlantısı*” (İstanbul 1955), Prof. Dr. Bozkurt Güvenç’in (Türk Mimar ve Antropoloğu, 1926-2018), “*Türk Kimliği*” (Ankara 1994), “*Kültür ve Demokrasi*” (Ankara 1996), (*Kültürün ABC’si*” (İstan-bul 2002), Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in (Kültür Tarihçisi , 1923-1989), “*Türk Kül-tür Tarihine Giriş*”, (9 Cilt, Ankara 1980), “*Türk Halkbilimi*” (Ankara 1997) adlı kitaplarıyla kültür ve dil alanında hizmet verenlerden bir kaçıdır.

Halk Bilimci Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek’in kültür tanımı şöyledir:

“*Bir halkın ya da bir toplumun maddî ve manevî alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü, yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel ihtiyaçların elde edilmesi için kullanılan her türlü araç-gereç, uygulanan teknik; fikirler, bilgiler, inançlar; geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum ve davranış biçimleri, yaşama tarzı*” [3, s. 148]

Kültürün bu tanımı, kültürolojinin (kültür biliminin) de kadrolarını ve konu-larını ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Bozkurt Güvenç “*Kültürün ABC’si*” adlı eserinde kültürün öğeleri üzerinde durmuş kültürolojinin uğraşı alanı olan öğeleri 8 başlık altında toplamış-tır. Bunlar; 1. Töreler, kaynaklar, 2. Aile, akrabalık ilişkileri, 3. Bilgi (bilim, sanat ve felsefe), 4. Yerleşme yerleri (şehirler, köyler vb.), 5. Üretim-tüketim ilişkileri, 6. Din, devlet, hukuk, yönetim, 7. İnsan, dil ve iletişim, 8. Yaşanılan çevre. Bu öğele-rin ayrıca 88 alt kavramları da verilmektedir [6, s. 74-75]

Kültür ve Dil

Bu bildirim, kültürün en önemli bir ögesi olan sözlü ve yazılı dil konusunda olacaktır. Bir çok kültür bilimci (kültürolog), felsefeci, dilbilimci; bir milletin ko-nuştuğu dil ile kültürü arasında çok sıkı bir ilişkinin olduğunu vurgulamış ve bunun önemine değinmişlerdir.

Dili toplum oluşturur. Toplumların oluşturdukları diller, o toplumların kültür çevrelerinin özelliklerine göre gelişir. Zaman içerisinde, milletlerin rejimleri, rejimleriyle birlikte bütün maddi ve manevi özellik ve karakterleri değişebilir. Bu değişiklik onların dillerinde daha çok görülür. Sadece dilde değil, dünya görüşlerinde, kavram ve dünyayı algılayışta da önemli değişimler ortaya çıkar. Bu değişiklikleri kültür bilimciler (kültürologlar) ve dil bilimciler incelerler.

Hangi milletten olursa olsun dünyaya gelen birey; mensup olduğu toplumunun maddi ve manevi değerlerini, bu değerlerin kavramlarını, kendi anadilinin söz, kelime, cümle ve anlamlarını algılayarak, toplumun kültür öğelerini, hayata bakış, görüş ve değerlerini, inanç ve gelenekleriyle birlikte bu değerlerin kavramlarını ana diliyle öğrenir.

Türkiye’de kültür ve dil arasındaki ilintiyi, Antropolog ve Kültür Bilimci Prof. Dr. Doğan Aksan şöyle tespit ediyor: “*Dil ile Kültür yerine dil-kültür bağlantısı demeyi yeğliyorum. Çünkü dil ile kültür birbirine eşdeğer ve birbirinden ayrılmaz, biri diğerinin olmazsa olmazı bir bütündür*” [1, s. 20]

Dünyada hangi dil olursa olsun, bir dilin içindeki her anlam, kavram kültürden gelir. O nedendir ki Bozkurt Güvenç “*Kültür ve Demokrasi*” adlı eserinde “*Dil kültürün hazinesi, bilinci ve ruhudur.*” demektir. [5, s. 45]

Türkiye’de anadil olarak konuşulan Türkçenin söz varlığı incelendiğinde, Türk kültürü üzerinde pek çok bilgi edinilebilecektir. Başka milletlerin kültürünü öğrenmek, başka milletin söz varlığını öğrenmekle mümkündür.

Bu düşüncemize bir örnek verecek olursak şunu söyleyebiliriz. Türkçe’de kız kardeşimizin kocasına *enişte*, iki kız kardeşin kocalarının birbirine hitaplarında *bacanak*, bir erkeğin karısının erkek kardeşine *kayınbirader* denir. Ama bu üç ayrı kelimeye Fransızca’da *beau-frère*, İngilizce’de *brother-in-law*, Almanca’da *schwager* denir. Bu bir kültürdür. Eğer bir dil öğrenilirse, o dilin kültürü de öğrenilmiş olur [1, s. 21]

Başka Dillerden Alıntı Kelimeler

Türkçe dili incelendiğinde ve bu inceleme dil biliminin kurallarıyla yapıldığında görülecektir ki Türkçe kadim bir dildir. Türkçe’de Sanskritçe, eski Çince, Arapça, Lâtinçe, Gerekçe, Farsça’dan geçen kelimeler bulunmaktadır. Bunların bazıları sözel yollarla, bazıları yazı diliyle Türkçe’ye girmişlerdir. Bunlara *alıntı* denir. Bu kelimelerin bazıları kendi yapılarını Türkçe içinde korumuş, bazıları ise Türkçe’nin fonoteğine uyum sağlamıştır. Bu yıllar içinde ve her dönemde olmuştur. Doğal olarak çok geniş coğrafyada yaşamış, devlet kurmuş ve egemen olmuş Türkler kendi dillerinin kelimelerini, Türkçenin bazı kurallarını, kelimelerin taşıdığı anlamlarını o coğrafyada yaşayan başka milletlerin dillerine aktarmışlardır. Türkçe başka dillerden alıntı yaptığı gibi, başka dillere *verinti* de olmuştur. Bu demektir ki Türk dilinin içinde kendi kültür dilinin yanında, alıntı yapılan dillerin kültürlerini de yaşatmaktadır.

Dili Alıntılardan Temizleme (Pürizm)

Pürizm sözü Fransızcadaki *purisme* kelimesi olup Lâtin kökenlidir. Lâtincede *purus*, temiz, arı anlamında bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde pürizmin karşılığı

olarak *tasfiyecilik* kelimesi kullanılmıştır. Günümüz dilcileri tam karşılık olarak *arı türkçecilik* veya *öztürkçecilik* kelimelerini kullanmaktadırlar [7, s. 145]

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te kurulduktan hemen sonra, devleti yönetenler dilde devrim gerçekleştirmeyi programlarına almışlardır. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk öncelikle Arapça yazısı yerine 1 Kasım 1928'de "Yeni Türk Harfleri Kanunu"nu TBMM'den çıkartarak Lâtin harfleriyle yazı dilimizin ilk devrimini gerçekleştirmiştir. "*Bizim çok ahenkli olan zengin dilimiz, yeni Türk harfleriyle kendisini gösterecektir.*" diyerek Arap harfleri terkedilmiştir [8, s.72-76]

İkinci aşama olarak 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dil Kurumu kurulmuş ve doğrudan dilde *sadeleştirme* ve *tasfiyecilik* düşüncesi ortaya çıkmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün 02 Kasım 1930 tarihinde yaptığı şu konuşma Türk Dil Kurumunun çalışmalarının direktifi hâline gelmiştir: "*Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili; dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı dillerin egemenliğinden kurtarmalıdır.*" [Mustafa Kemal Atatürk, 02 Kasım 1930]

Genel dil biliminde ve çeşitli yazı dillerinin tarihinde dili, alıntı kelimelerden, yazı dili dışındaki unsurlardan (diyalekt, konuşma vs. kelimeler) temizleme isteği ortaya çıkmıştır. Yani pürizm, tasfiyecilik, öztürkçecilik hareketi; yazarlar, şairler, edebiyatçılar ve TDK çalışanları tarafından benimsenmiş ve yoğun çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Başlangıçta bu hareketin olumlu tarafı olarak; milli kültüre özgü gelişmeye özen gösterilmesi, dilin sözlüksel-anlamsal ve kelime yapımı kaynaklarına hitap etmesi gösterilmiştir . Oysaki pürizmin, tasfiyeciliğin olumsuz tarafları sübjektif olacağı, dilin ileriye doğru yavaş-yavaş gelişebileceğinin gözardı edildiği, dilin tarihi sürecine uygun düşmediği hesaplanmamıştır. Zaten on yıl sonra tasfiyecilik (öztürkçecilik) hareketinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Özellikle tasfiyecilik, dilci ve filolog olmayanlar kişiler tarafından yapılıncaya dile zararları büyük boyutla olmaktadır. [7, s. 147]

Dilimize yüzyıllar içinde Sankritçe'den, Farsça'dan, Lâtinçe'den, Arapça'dan, Çinçe'den ve başka dillerden Türkçe'ye girmiş kelimelerin bazıları Türkçe'ye yerleşerek uyum sağlamış, yapısı değişmiş ve bunlar "*Türkçeleşmiş*"lerdir. Türkçeleşmiş olan bu kelimeleri Türkiye Türkçesi dilinden atmak, çıkartmak ve uzaklaştırmak, dilin zenginliğini ortadan kaldırmak, dili zayıflatmak, kelimelerin taşıdığı kültürel anlamlarından da vazgeçmek demektir.

Dilden çıkarılan, atılanların yerine uydurulmuş kelimeler icat etmek, ya da Türkçe diye yerine başka dillerden transferler yapmak, bunda zorlama yapmak, dili kısırlaştırmak, kökeninden uzaklaştırmak anlamına gelir. Ayrıca bu uygulamalar kelime hazinesini de ortadan kaldırır. Kaldı ki atılan kelimelerin yerine konan kelimeler *eşanlamlılığı* ortadan kaldıracağı için bazı kavramları ifade etmeyi yoker. Meselâ; *kanun* kelimesini atarak yerine sadece *yasa* kelimesini kullanmaya başlarsak, *kanunsuz hareket* kavramı ortadan kalkar, yerine *yasasız hareket* dendiğinde anlamsız bir kavram devreye girer.

SONUÇ

Dil bir milletin kültürüdür. Dil milli hislerimizi güçlendirir. Dil ile kültürü birbirinden farklı algılamak mümkün değildir.

Dilin her alanına, düzeyine yerleşmiş olan “*Türkçeleşmiş Kelimeler*” dilden atılınca, dil hazinesinden dışlanırsa bu dil bilimine de aykırıdır. Konuşma dilinde ve yazı dilinde kullanılan ve yerleşik alıntı kelimeler hepsi de Türkçedir ve Türk kültürünün bir parçasıdır. Kökeni ne olursa olsun gerek konuşma dilinde, gerekse yazı dilinde kullanılmasına, dil alışkanlığı ve edebî dilin doğal gelişmesi karar verir. Dil bilimi ve dilciler yalnızca dilin bütün seviyelerindeki normlarını, kurallarını tespit ederler. Dili tasfiye edemezler, dili tasfiye etmek kültürün tasfiyesi anlamına gelir. Bu durum kültür bilimcilerin (kültürologların) da alanına müdahale demektir.

KAYNAKLAR

1. AKSAN, Prof. Dr. Doğan (2008), *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü (Temel Kavramlar)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
2. TÜRK Dil Kurumu (2007), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
3. ÖRNEK, Prof. Dr. Sedat Veyis (1977), *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Yayını, Ankara.
4. GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (1996) *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
5. GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (1996), *Kültür ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
6. GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (2002), *Kültürün ABC'si*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
7. MUSAOĞLU, Prof. Dr. Mehman (2002), *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
8. SAKAOĞLU, Prof. Dr. Saim (1990), *Atatürk Gençlik ve Kültür*, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya.

**ARAYIŞLAR DEVRİ TÜRK EDEBİYATININ
ÜÇ YAZARININ ÜÇ ESERİ ÜZERİNE:
NAMİK KEMAL/ZAVALLI ÇOCUK,
RECAİZADE EKREM/VUSLAT,
ABDÜLHAK HÂMİD/İÇLİ KIZ**

**ON THREE WORKS OF THREE WRITERS OF THE ERA OF SEARCHES
TURKISH LITERATURE: NAMİK KEMAL/ ZAVALLI ÇOCUK,
RECAIZADE EKREM/VUSLAT, ABDULHAK HAMİD/ İÇLİ KIZ**

**О ТРЁХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТРЁХ АВТОРОВ ТУРЕЦКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ: НАМИК КЕМАЛЬ/БЕДНЫЙ РЕБЁНОК,
РЕДЖАИЗАДЕ ЭКРЕМ/ВСТРЕЧА, АБДУЛХАК ХАМИД/ДУШЕВНАЯ
ДЕВУШКА**

Doç. Dr. Zeki GÜREL*

ÖZ

Namık Kemal, Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hâmit, Türk Edebiyatı Tarihinde Tanzimat dönemi yazarları arasında sayılmaktadırlar. Bu üç yazar; Namık Kemal *Zavallı Çocuk*'ta, Recaizade Ekrem *Vuslat*'ta ve Abdülhak Hâmit *İçli Kız*'da işledikleri konu itibarıyla benzeşmektedirler. Bu üç eserin üçü de romantik anlayışla kaleme alınmışlardır ve birer aşk hikâyesi üzerine kurulmuşlardır. O yıllarda sanat eserlerinde önemli bir yer tutan ve bir nevi moda haline gelen verem hastalığının eserlerde yer aldığını ve yazarların üçünün de bu akımdan etkilenmiş olduklarını görüyoruz. Her üç eserde de verilmek istenen mesaj, aile ile gençler arasındaki çatışmadır. Bu çatışmada büyükler, cehaleti ve menfaati, gençler ise sevgiyi temsil etmektedirler. Aile büyüklerin katılığı karşısında gençlerin birbirlerine karşı olan sevgileri felaketlerini hazırlamaktadır. Her üç yazar da bu eserlerinde sevgi karşısında anlayışsızlığı yermiştir. Bu eserlerde sosyal tabaka ayrımı çoğu kez sevgililerin birleşmelerine engel oluyor, hatta onların ölümlerine yol açıyor. Bununla ilgili olarak halayık, cariyeye, besleme ve evlatlık gibi bir eve sonradan gelmiş insanların durumu ve esirlik müessesesi üzerinde durulmuştur.

---

* Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-
KASTAMONU/TÜRKİYE

(zgurel@kastamonu.edu.tr)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-7033>

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, Zavallı Çocuk, Recaizade Ekrem, Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç, Abdülhak Hâmid, İçli Kız.

ABSTRACT

Namık Kemal, Recaizade Ekrem and Abdülhak Hâmit are considered among the writers of the Tanzimat period in the history of Turkish literature. These three writers; Namık Kemal in *Zavallı Çocuk*, Recaizade Ekrem in *Vuslat* and Abdülhak Hâmid in *İçli Kız* are similar in terms of the subjects they deal with. All three of these works were written with a romantic understanding and were based on a love story. We see that tuberculosis, which had an important place in works of art in those years and had become a kind of fashion, was included in the works and that all three writers were influenced by this trend. The message that is intended to be given in all three works is the conflict between the family and the youth. In this conflict, the adults represent ignorance and profit, while the youth represent love. The love of the young people for each other in the face of the strictness of the elders in the family prepares their disaster. All three writers have criticized the lack of understanding in the face of love in these works. In these works, the distinction of social class often prevents the union of lovers and even leads to their deaths. In this regard, the situation of people who come to a house later, such as the aunt, concubine and adopted child, and the institution of slavery are emphasized.

Key Words: Namık Kemal, Zavallı Çocuk, Recaizade Ekrem, Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç, Abdülhak Hamid, İçli Kız.

Giriş

Mehmed Nâmık Kemal 26 Şevval 1256'da (21 Aralık 1840) Tekirdağ'da doğdu. Namık Kemal, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk edebiyatı ve siyasî hayatında büyük tesirler meydana getiren vatan ve hürriyet şairi, dava ve mücadele adamı, edip, yazar, gazeteci ve idarecidir. 2 Aralık 1888 tarihinde vefat etti. Gelibolu'da Rumeli fâtihi Süleyman Paşa'nın türbesi yanına defnedildi (Akün, 2006:361-378). Recaizade Mahmut Ekrem, 1 Mart 1847'de İstanbul'da Vanköy'de doğdu. Tanzimat devri şairi, tiyatro yazarı ve romancısıdır. 31 Ocak 1914'te vefat etti ve Anadoluhisarı'ndaki Küçükso Mezarlığı'na oğluERCÜMEND Ekrem Talu'nun yanına defnedildi (Uçman, 2007:503-504) ve Abdülhak Hâmid, 2 Ocak 1852'de dedesi Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısında doğdu. Tanzimat'tan sonraki yıllarda Batı kültür ve edebiyatının tesiri altında ortaya çıkan yeni Türk edebiyatının ikinci nesline mensup olan Abdülhak Hâmid, yaklaşık dört devri idrak etmiş ve bu süre içinde Türk edebiyatında şekil ve muhteva bakımından

gerçek anlamda yenilikler yapmış şahsiyetlerin başında gelmektedir. 13 Nisan 1937’de öldü; cenazesi Zincirlikuyu’daki Asrî Mezarlığa defnedildi (Enginün, 1988:53-56).

Bunlar, kendilerine mahsus fikri yapıları ve sanat anlayışları olan ve buna bağlı olarak da eserleriyle farklılıklar gösteren üç yazarımızdır. Zavallı Çocuk, Vuslat ve İçli Kız, arayışlar devri Türk edebiyatının bu üç yazarının tiyatro anlayışları bakımından benzeştikleri eserleridir.

Bu üç eserin birleştikleri en önemli nokta dram olmalarıdır. Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk*’la açmış olduğu bu çıғırda pek çok eser yazılmıştır. Ekrem’in *Vuslat*’ı ile Hâmid’in *İçli Kız*’ı da bunlardır. Bu devirde kaleme alınan duygusal dramlarda geleneklere körü körüne bağlılığın, aile reislerinin ve gençlerin kumara, içkiye, eğlenceye düşkünlüğünün, çok evliliğin, yaşlı erkeklerin genç kızlara, yaşlı kadınların genç erkeklere düşkünlüğünün, esirliğin, kaç-göçün olumsuz sonuçlarıyla, gençlerin sevgilileri ve evlendirilmeleri gibi konularda sosyal meselelere temas edilmiştir. Ancak duygusallık, dokunaklılık, acındırma aşırı olarak vurgulandığı için ortaya apayrı bir tür çıkmıştır. Burada bizim o zamanki toplum yapımıza özgü bir hava ve gelişim buluruz. Özellikle, ancak yakın akraba olan kız ve delikanlılar birbirlerini görebildikleri için bunlar arasında doğan aşklar ve bu aşkların çeşitli sebeplerle yasaklanması karşısında, gençlerin acı çekmeleri, canlarına kıymaları genel bir sonuç olmuştur. Gençler, yetişme tarzlarının gereği, doğulu bir anlayışla daha engel ortaya çıkmadan kadere boyun eğler, sanki ölümü özlerler. Aşkın tanımı ve anlayışı sanki sevgililerin ölümde birleşmesidir (And, 1972:395). Böylesine bir sonda Türk Halk edebiyatı hikâyelerinin ve Divan edebiyatındaki mesnevisinin rolü de ayrıca tartışılmalıdır.

1.Duygusal Dramlara –Bizim Tiyatromuzda- Örneklik ve Kaynaklık Eden Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk*’unda Konu

Eserin başkahramanı Ata, akrabasından Halil Bey’in yanında büyür. Kendisi öksüz bir çocuktur. On dokuz yaşında ve Tıbbiyenin son sınıfında öğrencidir. Yanında büyüdüğü Halil Bey’in kızı Şefika’yı sevmektedir. Ancak annesi kızını zengin bir paşaya vermek istemektedir. Çünkü bu sayede kendilerinin kötü olan durumları da düzelecektir. Şefika da Ata Bey’i sevmektedir. Babası kızının isteğini yerine getirmek istemekle beraber, hanımından çekindiği için sesini çıkartmaz. Şefika, ailesi için kendisini feda ederek Paşa ile evlenir. Ancak Ata Bey’i bir türlü unutamaz ve üzüntüsünden verem olur. Ata bey, tıbbiyeyi bitirerek eve döner. Şefika’nın evlendiğini ve ağır hasta olduğunu öğrenir. Şefika, son zamanlarını yaşamaktadır. Onun perişanlığı karşısında çılgına dönen Ata, eczaneden getirdiği zehri içer ve Şefika’nın yanında can verir. Ondan bir müddet sonra da Şefika ruhunu teslim eder. Anne, birbirini seven iki genci ayırmakla yaptığı kötülüğü anlamıştır. Ama iş işten geçmiştir.

2.Vuslat’taki Vak’a İse Ana Çizgileriyle Şöyledir

Tevfik Efendi’nin oğlu Muhsin ile Çerkes cariye Vuslat küçüklükten beri birlikte büyümüşlerdir. Birbirlerini severler. Kendini bir paşanın karısı diye tanıtan

Lutfiye Hanım adında bir esirci Vuslat'ı sözde oğluna almak ister. Tevfik Bey'in karısı Naime Hanım da paraya ihtiyaçları olduğundan kızı yüz altına satar. Kız, iyi yetiştirilmiştir, çalgı çalar, beste yapar, yazısı güzeldir. Ailedekiler Vuslat'ın satılması konusunda önce Muhsin'in fikrini alırlar, ne var ki Muhsin'i seven Safinaz adındaki bir başka cariyeye kıskançlıkla iki sevgiliye işi yanlış duyurur. Sonunda Muhsin, ayrılmayı önleyemeden Vuslat götürülür. Daha sonra bir gemiye bindirilip Girit'te Mustafa Bey adında bir tacire satılır. Mustafa Bey, iyi bir adamdır. Sütnesi Saliha Molla da Vuslat'a karşı çok iyi davranır. Mustafa Bey, Vuslat ile evlenmek ister, ancak kız Muhsin Bey'in aşkından hastalanır. Mustafa Bey de üzülür.

Ona kız kardeşi gibi davranır, derdini öğrenmek ister. Vuslat, Muhsin'in bir başkasıyla evlenmiş olacağından korkarak derdini söylemeye çekinir ve İstanbul'a gitmeyi de kabul etmez. Öte yandan Muhsin de verem olmuştur, Vuslat'ı sayıklar; babası aramalarına rağmen ne esirciyi ne de Vuslat'ı bulabilir. Sonunda Mustafa Bey, bir gün Vuslat'ın sayıklamalarından Muhsin bey adını duyar. Vuslat'ı İstanbul'a getirir, esirci bulunur, ondan adres öğrenilir. İki genç birbirlerine kavuşturulur. Ama kader ağırmı örmüştür, sevgileri süreksizdir, ikisi de ölürler.

3.İçli Kız

Vuslat gibi *İçli Kız* da *Zavallı Çocuk*'a nazire olarak yazılmış gibidir. *İçli Kız*, bu yönüyle *Zavallı Çocuk*'a benzediği kadar Vuslat'ı da andırır. *İçli Kız* Eserinde Ana Çizgileriyle Vak'a şöyledir:

Sabiha, üvey anne Raife Hanımın elinde büyümüş bir kızdır. Günün birinde İzzet Bey adında bir delikanlıdan bir aşk mektubu alır. Mektubu okuduktan sonra kendisinin de onu sevdiğini anlar. Bu arada Sabiha'nın yanlarında kaldığı aile yalıya taşınır. İzzet Bey, bir gece pencereden kızın odasına girer. İki sevgilinin konuşup seviştikleri sırada kızın babası Mesut Efendi ile üvey annesi Raife Hanım içeri girerler. İşin tuhafı, Raife Hanım da aynı delikanlıyı sevmektedir. Raife Hanım, kıskançlığı yüzünden olayı her yana yayar. Mesut Efendi, sevgilileri birleştirmek için İzzet Bey'in babası ile görüşür. Raife Hanım ise gençlerin evlenmemeleri için elinden gelen her şeyi yapar. Bu yüzden Sabiha verem olur. Türlü entrikalar çevirerek gençlerin evlenmelerine engel olan Raife Hanım'ın hile ve yalanları sonunda ortaya çıkar. Bu durum üzerine Mesut Bey karısını öldürür. Gençler birleşirler.

SONUÇ

Abdülhak Hâmid, *İçli Kız*'ın sonuna koyduğu "İçli Kız Hakkında Bir Makale"de tiyatro anlayışı bakımından Namık Kemal'in yolundan yürüyeceğini açıklar gibidir. Macarâ-yı âşk gibi İçli Kız da Namık Kemal'in etkisinde yazılmıştır. Hatta Rezaizade Ekrem'in tesirinden de bahsetmektedir: "Bu sırada idi Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk*'u doğdu, ben de ona güya nazire olarak *İçli Kız*'ı dünyaya getirdim... Şurasını hatırdan çıkartmamalıyız ki mevzu az çok *Zavallı Çocuk* naziresi olan bu eserimde Kemal'in üslûbunu taklide devam etmişim. Onda biraz Kemal'in, birçok da Rezaizade Ekrem'in tesiri vardır" (Abdülhak Hâmid, 1291:182).

Abdülhak Hâmid'in bu itirafları da gösteriyor ki bu üç eser bir birlerine konuları itibariyle bir hayli benzemektedir. Şu da bir gerçek ki, *Vuslat*, *Zavallı Çocuk*'tan, *İçli Kız* da, hem *Zavallı Çocuk* 'tan hem de *Vuslat* 'tan etkilenmeler vardır.

Recaizade Ekrem, *Vuslat*'a yazdığı mukaddimede: “Bu doksan bir sene-yi hiç-riyesi şubatinin yirminci Perşembe akşamı evimde kendi kendime otururken canım sıkıldı, kitap okumak istedim. Elime geçen bir tiyatronun ötesini berisini karıştırırken bir yeri pek hoşuma gitti. O anda gönlümün arzusu teçdid etti. Dana-yı zihnim oldukça guvailden masun ve gönlümde de böyle bir şey yazmaya elverecek kadar şevk ve... idi. Bu fırsattan yararlanırcasına kalemi kâğıdı elime aldım. Mevzuunu öylece bir dereceye kadar tasarladığım şu faciayı yazmaya başlayıp dört günde beşer altışar saat uğraşarak Cenâb-ı feyyaz-ı Hakikiye bin kere şükürler olsun kemal-ı suhuletle ikmaline muvaffık oldum”(Recaizade Ekrem,1291:3-4).

Recaizade Ekrem'in burada bahsettiği canı sıkıldığında eline alıp okuduğu ve yazmayı düşündüğü *Vuslat* için kendisine ilham kaynağı olarak işaret ettiği tiyatro esri büyük ihtimalle Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk*'udur. Yazarın *Zavallı Çocuk* 'tan esinlendiği gün gibi aşikârdır. Zaten *Vuslat* 'ta da bunu belirtir. *Vuslat* 'ın kahramanlarından Muhsin, hasta yatarken *Zavallı Çocuk* 'u okur ve “Ata! Sen zavallı mısın? Bilakis” Der.

Zavallı Çocuk, *Vuslat* ve *İçli Kız* bu üç eserin üçü de romantik anlayışla kaleme alınmışlardır ve birer aşk hikâyesi üzerine kurulmuşlardır. O yıllarda sanat eserlerinde önemli bir yer tutan ve bir nevi moda haline gelen verem hastalığının eserlerde yer aldığını ve yazarların üçünün de bu akımdan etkilenmiş olduklarını görüyoruz. Her üç eserde de verilmek istenen mesaj, aile ile gençler arasındaki çatışmadır. Bu çatışmada büyükler, cehaleti ve menfaati, gençler ise sevgiyi temsil etmektedirler. Aile büyüklerin katılımı karşısında gençlerin birbirlerine karşı olan sevgileri felaketlerini hazırlamaktadır. Her üç yazar da bu eserlerinde sevgi karşısında anlayışsızlığı yermiştir. Bu eserlerde sosyal tabaka ayrımı çoğu kez sevgililerin birleşmelerine engel oluyor, hatta onların ölümlerine yol açıyor. Bununla ilgili olarak halayık, cariyeye, besleme ve evlatlık gibi bir eve sonradan gelmiş insanların durumu ve esirlik müessesesi üzerinde durulmuştur.

Bu üç eserde de aynı vak'a, basit entrikalarla vücuda getirildiği halde okuyucu ve seyirci -o zaman için- bunlarda kendinden bir parça bulmuş ve bu eserler ilgiyle takip edilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Abdülhak Hâmid (1291). **İçli Kız**, 184 s., İstanbul.

Abdülhak Hâmid (1928). “Eserlerimi Nasıl Yazdım”, **Resimli Ay**, Sayı: 19, s. 53-56.

Akün, Ömer Faruk (2006). “Nâmık Kemal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:32, İstanbul: TDV Yayını.

And, Metin (1972). **Türk Tiyatrosu**, İstanbul: İş Bankası Yayını.

Enginün, İnci (1988). “Abdülhak Hâmid Tarhan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul: TDV Yayını.

Namık Kemal (1974). **Zavallı Çocuk**, Tertip Eden: M. Nihat Özön, 5. Baskı, 99 s.,İstanbul.

Recaizade Ekrem (1291). **Vuslat Yahut Süreksiz Sevinç**, 116 s.,İstanbul.

Uçman, Abdullah (2007). “Recaizade Mahmud”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:34, İstanbul: TDV Yayını.

**ÇUKUROVA’NIN İKİ KEMALİ:
ORHAN KEMAL-YAŞAR KEMAL DOSTLUĞU**

**ÇUKUROVA’S TWO KEMALS:
ORHAN KEMAL-YAŞAR KEMAL FRIENDSHIP**

**ДВА КЕМАЛЯ ИЗ ЧУКУРОВА:
О ДРУЖБЕ МЕЖДУ ОРХАНОМ КЕМАЛЕМ И ЯШАРОМ
КЕМАЛЕМ**

Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ* -E. Selcen ÇİFTLİKÇİ**

ÖZ

Orhan Kemal (1914-1970) Adana (Ceyhan)’da doğmuş; şiir, hikâye ve roman yazarıdır. İdeolojik düşünceler taşıdığı iddiası ile kovuşturmalara uğramış, ceza almış ve cezaevlerinde mahkum olarak yatmıştır. 56 yıllık ömrü içinde 15 cilde yakın hikâye ve uzun hikâye, 30 cilde yakın roman, 5 cilt oyun, birer cilt röportaj, anı ve inceleme olmak üzere 50 cilde yakın eser yazmıştır.

Yaşar Kemal (1923-2015) Osmaniye’nin Göğce köyünde doğmuş; küçük yaşta yetim kalmıştır. Yazı hayatına şiirle başlamış, halk kültürü derlemeleri yapmış, ilk romanı İnce Memed ile ünlenmiştir. Yaşar Kemal de Orhan Kemal gibi düşüncelerinden dolayı kovuşturmaya uğramış, arzuhalcilik yapmış, gazetelerde çalışmış, röportajlar yapmış hikâyeler ve romanlar yazmıştır.

Orhan Kemal ve Yaşar Kemal çok eski ve yaşamları boyunca birbirlerinden ayrılmayan iki Çukurovalı dost ve hemşehridirler. Bu dostlukları İstanbul’da da sürmüştür.

Bu makalede; bu iki dostun kültür ve edebiyat alanındaki birliktelikler anlatılmaktadır. Ayrıca her ikisinin düşünce sistemlerindeki benzerlikler ve ortak noktalar dile getirilmektedir. Roman türüne, hikâyeye, araştırmaya ve incelemeye nasıl ve ne zaman başladıkları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Roman, Hikâye, Şiir, Çukurova

---

* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. Malatya/TÜRKİYE

(ramazan.ciftlikci@inonu.edu.tr)

** İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi (MA) mezunu. Malatya/TÜRKİYE
(selcenciftlikci@gmail.com)

ABSTRACT

Orhan Kemal (1914-1970) was born in Adana (Ceyhan); he is a writer of poetry, stories and novels. He was prosecuted for allegedly having ideological ideas, was sentenced and served time in prisons as a prisoner. In his 56-year life, he wrote nearly 50 volumes of works, including nearly 15 volumes of stories and long stories, nearly 30 volumes of novels, 5 volumes of plays, one volume each of interviews, memoirs and reviews.

Yaşar Kemal (1923-2015) was born in the Göğce village of Osmaniye; he was orphaned at a young age. He started his writing career with poetry, compiled folk culture, and became famous with his first novel *İnce Memed*. Like Orhan Kemal, Yaşar Kemal was also prosecuted for his ideas, wrote petitions, worked in newspapers, conducted interviews, and wrote stories and novels.

Orhan Kemal and Yaşar Kemal are two old friends and fellow townsmen from Çukurova who had been inseparable throughout their lives. This friendship continued in Istanbul as well.

This article describes the collaboration between these two friends in the fields of culture and literature. In addition, the similarities and common points in their thought systems are expressed. It explains how and when they started the novel genre, story, research and examination.

Key Words: Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Novel, Story, Poetry, Çukurova.

"Olma", "erginlik", "pişkinlik" anlamlarına gelen kemal sözcüğünün siyaset, edebiyat ve sanat dünyamızda büyük bir yeri vardır. Önce aklımıza yüce Atatürk Mustafa Kemal gelir. Romanımızın, şiirimizin çeşitli Kemal'lerinden söz edilir. Özgürlük şairi Namık Kemal, bir döneme damgasını vurmuştur. Bu yazıda Çukurova'nın edebiyatımıza armağan ettiği iki Kemal, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal üzerinde durulacaktır.

ORHAN KEMAL (1914-1970)

Asıl adı ve soyadı Mehmet Raşit Öğütçü Olan Orhan Kemal, Adana'da (Ceyhan) doğmuştur. Babası avukat, milletvekili, adalet bakanı, parti lideri (Ahali Cumhuriyet Fırkası, 1930), gazeteci (Ahali gazetesi) Abdülkadir Kemali (1887-1948), Cumhuriyet döneminin muhalif isimlerindedir, 1931 'de siyasi çalışmalarından dolayı baskı göreceğini sezerek önce Suriye'ye kaçmış, oradan da Lübnan'a geçmiştir. 1939'a kadar Türkiye'den uzaklarda yaşamıştır. Orhan Kemal'in annesi Azime Hanım (1899-1961) Adanalıdır. Rüştüye mezunudur, Bir süre ilkökul öğretmenliği yapmıştır. Ortaokul üçüncü sınıftayken 1932'de Beyrut'ta bir yıl babası-

nın yanında kalan Orhan Kemal, orada bir matbaada işçi olarak çalışmış, daha sonra Adana'ya dönerek öğrenim hayatını noktalamıştır. Bu dönemi **Baba Evi** ve **Avare Yıllar** adlı eserlerinde işlemiştir. Bu yıllardan başlayarak hayata atılan Orhan Kemal, pamuk fabrikalarında kâtiplik, ambar memurluğu yapmış, tüccardan Hilmi Efendi'nin önerdiği hileli bir işi yapmayı reddedince iftiraya uğrayarak 1938'de işinden atılmıştır.

Niğde'de altı aylık bedelli askerlik yaparken, askerlik görevinin bitimine 40 gün kaldığı sırada bir ihbar üzerine Türk Ceza Kanununun 94. maddesinden yargılanarak beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu konuda, "Komünizmin ne olduğunu bilmediğim bir sırada, sırf Nâzım Hikmet'in kitaplarını okuduğum iddiasıyla mahkemeye sevk edildim" demektedir.¹

Bursa Cezaevi'nde Nâzım Hikmet'le üç buçuk yıl (1940-1943) birlikte kalan Orhan Kemal, burada sanatçı kişiliğini geliştirmiş ve belli bir düzeyde Fransızca öğrenmiştir. Önceleri daha çok şiir yazan ve şair olmaya çalışan Orhan Kemal, Nâzım Hikmet'in tavsiyesiyle hikâyeye yazmaya başlar: "Hapishane benim için bir çeşit üniversite oldu diyebilirim. Hikâyeci, romancı kabiliyetim orada keşfedildi ve gelişme yoluna girdi."² Bursa Cezaevi anılarının bir kısmını **Nâzım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl** adlı eserinde işlemiştir.³ Ayrıca **72. Koğuş** da bu dönemle ilgilidir. Nâzım Hikmet'le ilgili kitap şu cümlelerle biter: "Nâzım'dan başkası bilmiyordu, bilemezdi ki, yüreğimin büyük bir parçasını hapishanede bırakıp, hapishanedekilerin dostluklarını evime götürüyordum"⁴

1939-1940'tan itibaren önce şiirleri ardından hikayeleri Yeni Mecmua, Yedigün, Yeni Edebiyat, Yeni Ses, Gün, Yürüyüş, İkdam, Yün ve Dünya, Adımlar, Varlık, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, Yığın, Yaprak gibi dergi ve gazetelerde yayımlandı, bunlarla dikkati çekti. 1949-1950'den itibaren adı geniş kitleler tarafından duyuldu. İlk kitapları basıldı. önceleri "Raşit Kemalî" imzasını kullanan yazar, Kemal Sülker'in buluşuyla 1950'den itibaren "Orhan Kemal" imzasını kullanmaya başlamıştır.

Orhan Kemal, cezaevinden çıktıktan sonra 1943'ten başlayarak Adana'da kısa bir süre sebze nakliyeciliği yapmıştır. Verem Savaş Derneği, Bağ ve Bahçeler Derneği, Tabipler Odası gibi kuruluşlarda çalışan Orhan Kemal, 1950'de işinden atılınca hayatını kalemiyle kazanmak ve bulunduğu dar çevreden kurtulmak amacıyla İstanbul'a gitmeye karar vermiştir.

Bu arada 1937'de, Boşnak bir ailenin kızı olan 1922 Zagreb doğumlu Nuriye ile evlenir. 1938 Nisan'ında ilk çocukları Yıldız doğar. Bu dönemi **Cemile** ve **Dünya Evi** romanlarında işlemiştir. 1944'te oğlu Nâzım doğar. 1949'da ise ikinci oğlu Kemalî doğar. Orhan Kemal'in bir kızı üç oğlu vardır,

¹ Asım Bezirci-H. Altınkaynak, **Orhan Kemal**, Cem Yay, İstanbul 1977, s. 16-17; Ç. Yetkin, **Siyasal İktidar Sanata Karşı**, Bilgi Yay., Ank. 1970, 110-24.

² Turhan Tükel, **Beş Romancı Tartışıyor**, Düşün Yay., İstanbul 1960, s. 24.

³O. Kemal, **Nâzım Hikmet'te Üç Buçuk Yıl**, İstanbul 1965; İstanbul 1976; Milliyet Yay., İstanbul 1996.

⁴ O. Kemal, age, s. 83.

Beş kişilik aile, 17 Nisan 1951'de İstanbul'a gelerek Orhan Kemal'in Bursa hapisanesinden arkadaşı İzzet'in Kasımpaşa'daki evine yerleşir, Üç-dört ay kadar bu evin tek odasında kalırlar. Bir süre sonra Fener'de bir ev kiralarak oraya taşınırlar. Sıkıntılı günler devam etmektedir. Karı koca çalıştıkları halde bir türlü rahat bir biçimde yaşayamamaktadırlar. Orhan Kemal, bir sürü eser kaleme alan bir sanatçı olsa da bu sıkıntılar sonraki yıllarda da devam edecektir. Çünkü yazdığı eserlere çok küçük telif ücretleri ödenmekte, her zaman olduğu gibi işin kaymağını yayıncılar; sinemacılar, gazeteciler yemektir.

Orhan Kemal, İstanbul'da bulunduğu yıllarda iki ayrı kovuşturmayla uğraşmıştır. Bunların ilki 1956'da **Arka Sokak** adlı hikâye kitabı yüzündendir. 1966'da ise, Ömer Şengün'ün ihbarı üzerine Orhan Kemal ve iki arkadaşı hücre çalışması ve komünizm propagandası yapmak iddiasıyla tutuklanır. Sultanahmet Cezaevi'nde 35 gün yatan Orhan Kemal sonuçta bu olaydan beraat eder.

1967'den başlayarak çeşitli hastalıklara yakalanmıştır. Tedavi olmak üzere gittiği Bulgaristan'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu 2.6.1970'de Sofya'da ölmüştür, Zincirlikuyu Mezarlığında gömülüdür.

Orhan Kemal, 56 yıllık ömrü içerisinde 15 cilde yakın hikâye ve uzun hikâye, 30 cilde yakın roman, 5 cilt oyun birer cilt de röportaj, anı ve inceleme türlerinde olmak üzere edebiyatımıza 50 cilde yakın eser kazandırmıştır.

Hikâyelerini Hikmet Altınkaynak, konularına göre beş bölümde inceliyor: 1. Çocuk hikâyeleri, 2. Hapishane hikâyeleri, 3. İşçi hikâyeleri, 4. Küçük insan hikâyeleri, 5. Aşk hikâyeleri ⁵

Romanlarını ise, Tahir Alangu, Refik Durbaş, Cevdet Kudret, Asım Bezirci, Berna Moran, Fethi Naci, Ahmet Kabaklı gibi araştırmacılar üç büyük kümede, Mehmet Narlı ise, dört kümede toplayarak değerlendiriyor:

a. Biyografik romanları: Küçük Adamın Notları genel başlığıyla kaleme alınmış bu seride yazar, II. Dünya Savaşı yıllarına ve sonrasına denk düşen 1940'a kadar yaşanmış olayları birbirini izleyen ciltler halinde yazarak yayımlamış ve edebiyat dünyasına bu eserleriyle ve hikayeleriyle (Nazım Hikmet'in tavsiyesi ile şiirle değil) girmiş ve Orhan Kemal ününü pekiştirmiştir. **Avare Yıllar, Baba Evi, Cemile, Küçücük** gibi eserleri bir küme oluşturur. Orhan Kemal, Maksım Gorki'nin **Ekmeğimi Kazanırken, Ayaktakımı Arasında, Üniversitelerim** gibi eserleriyle yarışan romanlar yazmıştır. Orhan Kemal imzasını ünlü bir yazar olma yolunda iyi bir hazırlıktan sonra 1950'li yıllarda yayımlanan ve ikinci kümede yer alan eserleriyle gerçeğeleştirir.

b. Çukurova'da toprak ve fabrika emekçilerinin dünyası: Bereketli Topraklar Üzerinde romanıyla başlayıp **Vukuat Var, Hanımın Çiftliği, Kanlı Topraklar üçlemesi, Eskici Dükkanı** (İlk basımda: Eskici ve Oğulları), **Murtaza** ile devam eden bu süreçte kitaplarından gelen düşük gelirlerle İstanbul'da ailesinin geçimini sağlamaya, çocuklarını yetiştirmeye çalışmıştır. Bursa Cezaevi gözlemlerine dayanan **72. Koğuş** dahi bu dönemde yayımlanmıştır. Yaşar Kemal gibi Orhan

⁵ Bezirci-Altınkaynak, age, s. 83.

Kemal de düzenli bir eğitim alamamış ve devletle sürekli başı belaya girerek tutuklanmış, hapis yatmış bir yazardır. .

c. İstanbul'da küçük adamların, iç göçmenlerin, kenar mahalle sakinlerinin ezik fakat onurlu hayatları: Suçlu, Sokaklardan Bir Kız, Evlerden Biri gibi romanlarla başlayıp 1970'e kadar yazıp yayımladığı eserleri (**Bir Filiz Vardı** dahil), evinden kopup büyük şehrin girdapları arasında savrulan Cevdet gibi genç erkeklerin, cinsel pazara direnen genç kızların ya da **Bereketli Topraklar Üzerinde**'nin İflahsızın Yusuf'u gibi, bu çarkların dişlileri arasında savrulup köyüne ulaşmadan hayatını kaybeden tecrübesiz köylülerin metropoldeki dramını yakalamıştır. Bu eserleriyle Türk edebiyatına unutulmaz tipler kazandırmıştır.

ç. Mizahi Romanlar: Murtaza, Müfettişler Müfettişi, Üç Kağıtçı, Tersine Dünya gibi romanlarda sosyal çarpıklıkları, tipler üzerinden ele almıştır.

Mahir Ünlü-Ömer Özcan, Orhan Kemal'in işlediği konu ve temaları biraz daha genişleterek veya detaylandırarak beş başlıkta topluyor:

1. Özyaşamöyküsel (otobiyografik) nitelikte olanlar;
2. Yoksulluklar, toplumsal ve cinsel sorunlar, özlemler, günlük yaşantı ve mutluluklar;
3. Büyük kentlere göç, işçi yaşamı, işçi-işveren çelişkileri;
4. Üst düzeyde yaşama özentisi, aylak yaşam...
5. Toplumsal düzensizliklerden doğan sömürü, saflığın sömürüsü ⁶

Orhan Kemal üzerinde doktora çalışması yapan Mehmet Narlı, Orhan Kemal'in bütün eserlerini değerlendiren çok geniş ve başarılı bir esere imza atmıştır. ⁷ Şimdilik Orhan Kemal üzerinde çalışacak kişilerin asla ihmal etmemesi gereken yazarın eserlerini ve hakkındaki kaynakları da kapsayan akademik bir biyografidir. 2016'da oğlu Işık Ögütçü'nün kaleme aldığı, Everest Yayınlarından çıkan **Orhan Kemal 100 Yaşında, Sessizlerin Sesi** (Everest Yay., İstanbul 2014) adlı çalışma, özgün fotoğraflarla bezeli ve her yazara nasip olmayan bir prestij eseridir.

YAŞAR KEMAL (1923-2015)

Asıl adı ve soyadı Kemal Sadık Göğceli olan Yaşar Kemal, 1923 Ekim'inde yani Cumhuriyetimizin ilan edildiği günlerde şimdi Osmaniye'ye bağlı Göğceli (Gökçedam) köyünde dünyaya gelir. Kozan mebusu Ârif Saim Bey, yeni doğan çocuğun adını Mustafa Kemal olarak koyar. Ailesi, Van'dan Çukurova'ya 1915 Sarıkamış bozgunu sonrasında göçmüştür, Babası yörenin eşrafından Sadık Ağa, anası Nigâr Hanımdır.

Sadık Ağa, oğulluğu Yusuf tarafından tam olarak bilinmeyen karmaşık sebeplerden dolayı hançerlenerek öldürülünce Yaşar Kemal küçük sayılabilecek bir yaşta yetim kalmıştır. Babası öldürüldüğünde beş yaşlarındadır. Bu olaydan çok etkilenip korkan Yaşar Kemal, on iki yaşına kadar kekemelik çekmiş, bunu halk türküleri söyleyerek atlatmıştır. Sadık Ağa'nın öldürülmesinden bir yıl önce oğlu

⁶ Mahir Ünlü-Ömer Özcan, **20. Yüzyıl Türk Edebiyatı**, C.4, İnkılap ve Aka Kit., İstanbul 1992, s. 230-31.

⁷ Mehmet Narlı, **Orhan Kemal**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002

Kemal için kurbanlar kesilmektedir. Sadık Ağa, epeyce geç ve biraz zor, bir çocuk sahibi olduğundan dolayı biricik oğlunu çok sevmekte ve onun için her vesileyle kurbanlar kestirmektedir. Bu esnada kurban kesimini seyreden Kemal'in sağ gözüne, kurbanı kesen halasının kocası yani eniştesi Hacı Ağa'nın elinden fırlayan bıçak saplanır. Sonraki günlerde sanatçının bu gözü görmez olur.

Sekiz yaşına kadar dokunulmazlığı olan ve gönlünce çocukluğunu yaşayan, yaramazlıklar yapan Yaşar Kemal, yavaş yavaş köyün en fakir ailelerinden biri haline geldiklerini anlamaya başlar, Bu yaşlarda. köye gelen bir çerçiden yazının neye yaradığını öğrenir. "Âşık Kemal" mahlasıyla söylediği şiirleri çevrede duyulur. Toroslardan köye gelen iki gözden âmâ Âşık Ali'nin Kemal'le sabaha kadar atıştığı ve Ali'nin ona "Sen bu yaşta bu kadarsan sonunda Karacaoğlan gibi olacaksın" dediği bilinmektedir. Önceleri oğlunun bu uğraşından pek hoşlanmayan annenin zamanla anlayış gösterdiği görülmektedir.

1932'de dokuz yaşına basan Kemal, düzdüğü şiirleri aklında tutamadığı için okuma yazma öğrenmesi gerektiğini düşünür. Arkadaşı Mehmet Şahin ile birlikte köylerine yaya bir saat uzaklıktaki Burhanlı köyüne gidip gelerek öğretmen Ali Rıza Bey'den belli düzeyde bir eğitim alır, Üç ayda okur-yazar olan Kemal, ilkokul ikinci sınıfı Kadırlı'da okur. Bu sırada Âşık Mecit ile tanışır ve onun çıraklığını kabul eder. Mecit'in erken ölümü Yaşar Kemal'i çok üzer. Bu sırada yaz aylarında Pelvan Usta'nın yanında kunduracı çıraklığı yapmaktadır.

İlkokul son sınıftayken Torosların ünlü destancısı Âşık Rahmi ile tanışır, Us-tası ona küçük bir saz armağan eder ve okulu bitirdikten sonra kendisinin çırağı olmasını teklif eder. Yaşar Kemal, o yıllarda Kadırlı'da ortaokul olmadığından Adana Birinci Ortaokulu'nda yatılı olarak okumaya başlar. Öğrenimine destek amacıyla tanıyanların toplayıp kendisine ulaştırdığı bir miktar parayı kabul etmez.

1941'de yatılı öğrencilik hakkını kaybeder. Hastalandığı için okula devam edemediğinden kaydı silinmiştir, Hayatını kazanmak zorunda olduğundan ortaokul son sınıftan tasdiknameyle ayrılır. Bu tarihten sonra düzenli bir eğitim alamamış, kendi kendisini yetiştirmiştir.

1950'ye kadar sayısı kırka varan çeşitli işlerde çalışan Yaşar Kemal, bir yandan yarım kalan eğitimini "hayat mektebi" nde tamamlamış; diğer yandan Adana'da bulunan edebiyatçı aydınlarla tanışmış, Adana dışındakilerle de mektuplaşmıştır.

1943'te solculuk yaptığı gerekçesiyle Adana Pamuk pazarı Karakolu'nda on gün kadar yatırılmış; 1950'de ise Ceza Yasası'nın 142. maddesine aykırı davrandığı savıyla tutuklanıp. 3-4 ay Kozan Cezaevinde yatmıştır,

1939'dan itibaren çeşitli dergilerde eserleri yayımlanan Yaşar Kemal'in yayımlanmış ilk şiiri **Seyhan** başlığını taşımaktadır. Adana Halkevi dergisi Görüşler' de Kemal Sadık Göğceli imzasıyla çıkan bu şiir, yazarın yettiği çevreye ilişkin duygularını yansıtır:

SEYHAN

Ey Seyhan karışarak beyaz köpüklerine
Suyundan bir damlacık gönlüm almak istiyor

Şen kalbim katlanarak en büyük yüklerine
Ruhum koynunda bir an düşe dalmak istiyor.

Kekikli yamaçlardan süzülerek içime
Ruhumda çağlayanlar yaratıyorsun Seyhan
Her gün bir yeni neş'e katarak sevincime
Ölmeyen varlığını aratıyorsun Seyhan.

Kopan kar yığınları Toros'un zirvesinden
Bak sana yeni yeni müjdelere fisıldıyor
Geçerken bir çınarın, bir çamın gölgesinden
Tatlı göğsün mehtapta ne güzel ışıldıyor.

Kemal Sadık Göğceli imzasıyla yayımlanmış bir başka **Seyhan** şiiri, Osman Attila'nın hazırladığı **Büyük Memleket Şiirleri Antolojisi** (İtimat Kitabevi, İstanbul 1964, s. 276)'nde yer almıştır:

Ak tarlalarda düşümsün
Dudak dudak gülüşümsün
Anam, babam, kardeşimsin
Yürü Seyhan, Yürü Seyhan.
(...)
İster ağlat ister güldür
Kem talihe haddin bildir
Aşık Yaşar sana kuldür
Yürü Seyhan, Yürü Seyhan.

1940'ta Kadırlı'de kaleme aldığı bir başka şiir ise sanatçının o yıllardaki ruhsal durumunu belirtiyor:

YALNIZLIK

Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdesin,
Su olsan kimse içmez,
Yol olsan kimse geçmez,
Elin adamı ne anlar senden.

Çıkarsın bir dağ başına,
Bir ağaç bulursun,
Tellersin pullarsın,
Gelin eylersin.

Bir de bulutları görürsün,
Bir de bulutları görürsün,

Köpürmüş gelen bulutları,
Başka ne gelir elden.⁸

1940-1950 yılları arasında Abidin Dino'nun deyişiyile "Çukurova Doğasının İnsanın Serüveni Ardında Tabana Kuvvet Yürüyen Ağıt Yazıcısı ve **Türküler Müfettişi**" Kemal, Çukurova ve Torosların doğasının, insanının söz serüvenini kurtarma sevdasıdır. Ağıtları, tekerlemeleri, türküleri, halk hikâyelerini, koşmaları, destanları, küfürleri, derleyip sarı defterlere kaydeden ve böylece "söz avlayan" sanatçı halkla tanışıp kaynaşmasının da doruğuna ulaşıyordu. Bu malzeme aynı zamanda onun sanatçılığını olgunlaştırıyor, Yörük kilimlerindeki. nakışlar gibi olanca güzelliğiyle gözlerimizin önüne serilecek romanlarının örgüsünü oluşturuyordu. Böylece bir yandan da romancılığının altyapısı Çukurova topraklarında olgunlaşıyordu. **Folklor ve Edebiyat Yaşar Kemal'in kişiliğini biçimlendiriyordu.**⁹

"Gelenekten yararlanma geleneğin küllerine tapınma değildir. Küller arasında kalmış bir kıvılcımı üfleyerek tutuşturmak ve yeni bir ateş yakmaktır. Yaşar Kemal, bunu başarmış bir sanatçıdır. Bu yüzden sadece ülkemizde değil, bütün dünyada takdir edilmiş ve beğeniyle karşılanmış; geniş kitleler tarafından ilgi görmüştür. Yazara duyulan bu ilgi doğumunun 100. Yılında artarak devam etmektedir. Eserlerini okuyanların sayısı hızla artmaktadır."¹⁰

1950'den önce yazdığı şiirlere bir örnek daha vermek istiyoruz. Böylece, gizlenen bir şairin gizli şiirleri, **Bugünlerde Bahar İndi** (YKY; İstanbul 2010) adıyla bir kitapta toplanmıştır. Bu kitaba alınmamış birkaç şiirini daha tesbit etmiş ve derlemiştik:

ŞİKAYET

Hey bre ağalar gelin
Beği şikayet edelim
Söylen çektüğimiz nedir
Yoğu şikayet edelim.

Yollar menzilde kalıyor,
Açaldıkça alçalıyor

⁸ Küçük Dergi, S. 1, Nisan 1952; Yaşar Kemal'in şairliği ve şiirleri üzerine ayrıntılı bilgi için Ramazan Çiftlikçi, **Yaşar Kemal, Yazar-Eser-Üslup**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1997, s. 100-108; Yaşar Kemal'in şiirleri, **Bugünlerde Bahar İndi**, (YKY, İstanbul 2010) adıyla bir kitapta toplandı. Ancak kitaba alınmamış bazı şiirleri arşivimizdedir.

⁹ Celal Üster, "**Yaşar Kemal: Orhan'la dostluğumuz Balzak'la başladı**", Cumhuriyet, 1.6.1986

¹⁰ Yaşar Kemal'in eserlerinde folklor unsurlarının değerlendirilmesi için bkz. **Yaşar Kemal**, Hazırlayan: Hakan Sarı-Yusuf Koşar, Editör: Hasan Yürek, İhlamur Armağan ve Anma Kitap Yay., İstanbul 2023'te yayımlanan "Yaşar Kemal ve Halk Kültürü" başlıklı araştırmamız. (USBİK 2018, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2018'de sunulan ve e ortamda yayımlanan bildiri, bu kitap için gözden geçirilerek ekleme ve düzeltmelerle yeniden hazırlanmıştır.)

Buluttan rüşvet alıyor
Göğü şikayet edelim.

Fezalar dolusu dert var
Yalnız köylülerde mert var
Boş yere akıyor sular
Dağı şikayet edelim.

Turna bağının gülüyüz
Taşla dağların yoluyuz
Göğcelim şimdi ölüyüz
Sağı şikayet edelim.

Yazar, bu yıllardaki derlemelerini daha sonra değerlendirdi: Çukurova'dan Folklor Derlemeleri: Ağıtlar I (1943); **Ağıtlar** (eklemelerle Toros Yay., İstanbul 1992); **Sarı Defterdekiler** (Haz. A. Kabacalı, 1994). Bu derlemelerin bir kısmını Türk Dil Kurumu'na belli bir parayla sattı, bir kısmını ise folklor uzmanı Pertev Naili Boratav'a ulaştırdı, Halk hikâyelerinin metinleri Boratav'ın Paris'ten Türkiye'ye getirilen arşivindedir.

1942-44 yıllarında Kasım Gülek'in yardımıyla Ramazanoğlu Kütüphanesinde görevlendirilen Yaşar Kemal, orada yatıp kalkar ve otuz bin kitabın bulunduğu kütüphanedeki eserleri gece gündüz okumayı sürdürür. Orhan Kemal'le tanışması da bu yıllara rastlar.

1944'te askerliğini yapmak için Kayseri'ye gider. Bu sırada Mehmet Ali Aybar ile tanışır, İki yıllık askerlik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a giden Yaşar Kemal, 1946-1947 'de Fransız şirketinde gaz kontrol memuru olarak İstanbul'u ev ev, mutfak mutfak dolaşır. Çok yorucu bir iş olduğundan yazmaya pek zaman ayıramaz. 1948'de Kadiri'ye dönerek arzuhalcilik yapan Yaşar Kemal, çeşitli iftiralara uğrar ve bunlardan sıkılıp bunaldığı için 1951 'de Kadiri'yi terk edip İstanbul'a yerleşir, Hayatının bundan sonraki yıllarını genellikle bu metropolde geçirecektir, 1952'de Thilda Hanımla hayatını birleştirecek, Thilda, aramızdan ayrılincaya kadar O'nun sadece eşi değil, eli, ayağı, gözü, sekreteri, çevirmeni her şeyi olacaktır. 2000'li yıllarda ise yazarın hayat arkadaşı ve eşi Ayşe Baban hanımefendi olacaktır.

Arif, Abidin ve Güzin Dino'nun yardım ve destekleriyle 1951 'de Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlayan Yaşar Kemal, bu dönemde "Kemal Sadık" imzasını artık kullanmamıştır. Yazdığı röportaj, hikâye ve romanlarıyla kısa bir süre sonra büyük bir ün kazanmış bu ünü, 1960'tan sonra yurt dışına da taşımıştır. Günümüzde bütün dünya ülkelerinin tanıdığı **Dünya Edebiyatının Devi** ve **Çağımızın Büyük Romancısı**'dır.

Yaşar Kemal, edebiyatın ona yakın türünde 50 cilde yakın eser ortaya koymuştur. Bu eserleri bütün dünya ülkelerinde 200'den fazla baskı yapmış yazara onlarca ödül, armağan ve nişan kazandırmıştır. Yaşar Kemal'e bugüne kadar Nobel Edebiyat Ödülünün verilmemiş olmasını çeşitli sebeplere bağlamak gerekmektedir.

Yaşar Kemal, edebiyat dünyasında daha çok romancı olarak tanınmaktadır. 30 cilde yakın romanlarını sekiz kümede topluyoruz:

1. İnce Memed Dörtlüsü: İnce Memed I, II, III, IV.
2. Dağın Öte Yüzü Üçlüsü: Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu.
3. Akçasaz'ın Ağaları Üçlüsü: Demirciler Çarşısı Cinayeti, Yusufçuk Yusuf, Anavarza (yayımlanmamıştır, belki de hiç yazılmadı)
4. Kimsecik Üçlüsü: Yağmurek Kuşu, Kale Kapısı, Kanın Sesi.
5. Çukurova Gerçekleri: Teneke, Yılanı Öldürseler, Höyükteki Nar Ağacı.
6. Anadolu Efsaneleri: Üç Anadolu Efsanesi, Ağrı dağı Efsanesi, Binboğalar Efsanesi, Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca, Çakırcalı Efe.
7. İstanbul dizisi: Deniz Küstü, Kuşlar da Gitti, Al Gözüm Seyreyle Salih.
8. Bir Ada Hikayesi Dizisi: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Karıncanın Su İçtiği, Tanyeri Horozları, Çıplak Ada Çıplak Deniz.

Son romanı, *Tek Kanatlı Bir Kuş*, (YKY, İst. 2013) korku temasını işlemektedir.

Romanlarının dışında bütün hikayeleri, **Sarı Sıcak** adlı, şiirleri, **Bugünlerde Bahar İndi** adıyla birer ciltte toplanmış; oyun ve senaryoları ile eserlerinden uyarlamalar, birkaç ciltlik röportajları, fıkra, deneme ve makaleleri, halkbilimi derleme ve araştırmaları ayrı ayrı kitaplarda yayımlanmış bulunmaktadır. 2000'li yıllardan sonra Yaşar Kemal'in Bütün Eserleri, önce oğlu Raşit Gökçeli'nin yönettiği Toros Yayınları; daha sonra Görsel Yayınları ve Yapı Kredi Yayınları tarafından topluca yayımlanmıştır. Günümüzde YKY Yaşar Kemal'in bütün eserlerinin telif haklarını almıştır. Her eserin mevcudu tükendikçe yeni basımları yapılmaktadır.

ORHAN KEMAL-YAŞAR KEMAL DOSTLUĞU

1943 yılında Bursa Cezaevi'nden ayrılıp Adana'ya dönen Orhan Kemal, bu sırada Ramazanoğlu Kütüphanesi'nde çalışan Yaşar Kemal ile bir tesadüf sonucu tanışır. "Orhan'la dostluğumuz Balzac'la başladı"¹¹ diyen Yaşar Kemal, bu günlerin ayrıntılarını aynı görüşmede açıklamıştır. Balzac'ın Gorio Baba'sını kütüphaneden alıp okumak isteyen Orhan Kemal'e Yaşar Kemal yardımcı olur ve iki büyük yazar böylece tanışırlar,

Yaşar Kemal, "Bebek" hikayesini ilk defa Orhan Kemal ile Ümit Yaşar Oğuzcan'a okur. Orhan Kemal, hikâyeyi çok beğenir ve "Bebek" in onuruna Yaşar Kemal ile Ümit Yaşar'ı meyhaneye davet ederek bir şişe şarap ısmarlar.

Orhan Kemal-Yaşar Kemal dostluğu, yazdıklarını birbirlerine okumaları ve karşılıklı değerlendirmeler yapmaları biçiminde gelişir. Bu yöntemi Orhan Kemal, Nâzım Hikmet'ten öğrenmiş, Adana'da devam ettirmiştir. Yaşar Kemal, bu yıllar hakkında şöyle diyor: "Köyümden altı ayda bir Adana'ya geliyor, hikâyelerimi Orhan Kemal'e okuyordum. Orhan Kemal'in deyimleriyle bir eşek yükü hikâyeyle gelip kafasını ütülüyordum."¹²

1950'de çevreden artık İyice bunalan iki sanatçı, anlaşarak birlikte İstanbul'a gitmeye karar verirler, Bu yılları da Yaşar Kemal şöyle anlatıyor: "1951'de Ada-

¹¹ Nurer Uğurlu, **Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi**, Cem Yay., İstanbul 1972, s.31

¹² Celal Üster, age

na'dan İstanbul'a gitmeye karar verdik. Ben hapisneden yeni çıkmıştım. O da Verem Savaş Derneği'ndeki kâtipliğinden atılmıştı, Şimdi gibi aklımda, 105 lira maaş alıyordu. Babası ölmüş 600 lira miras kalmıştı. 0 parayla İstanbul'da sebzeçilik yapacaktık, Bir araba alacaktık. Arabaya sebzeleri dolduracak, İstanbul mahallelerinde sebze satacaktık. Güçlü kuvvetli olduğum için arabayı ben sürecektim, Orhan Kemal de bağıracaktı. Ben bir ay kadar önce Mayıs başlarında İstanbul'a geldim. O; çoluğu, çocuğu, evi, haneyi toplar öyle gelirim, dedi. Bir ay sonra geldiğinde, 600 lira çoktan suyunu çekmişti. Orhan Kemal, bir arkadaşının evinde, balkonunda kalmaya başladı ailesiyle. Sonra ben Cumhuriyet gazetesine girdim. İlk olarak Diyarbakır'a röportajlara gittim. Döndüğüm zaman Orhan Kemal, Adana'da başladığı Murtaza'yı bitirmişti."¹³

Orhan Kemal-Yaşar Kemal dostluğu İstanbul'da geçen yıllar boyunca da devam etti. Bununla ilgili bazı ayrıntıları Nurer Uğurlu'nun Orhan Kemal'in **İkbal Kahvesi**'nden ve Muzaffer Buyrukçu, Y. Kenan Karacanlar, Asım Bezirci, Turhan Tükel ve Fikret Otyam'ın kitaplarından; Yaşar Kemal'in Orhan Kemal'le ilgili yazılarından öğrenmek mümkündür.

Ben sadece bir anıyı nakletmekle yetineceğim, 1992 Haziran'ında Yaşar Kemal'le Menekşe'de kendi evinde yaptığımız bir görüşme sırasında oğulluğu Raşit'e Orhan Kemal'in adını verdiğini ve yazarı çok sevdiğini vurgulamıştı. Ben ayrıntıları merak ettim, O da açıklamalarda bulundu. Raşit Gökçeli'nin nüfus işlemleri sırasında bir tanık gerekiyordu. Bu tanıklığı Orhan Kemal üstlendi. İki dost nüfus idaresine giderken Yaşar Kemal'de şafak attı. Zira, nüfus cüzdanı çıkarılacak oğula bir isim düşünülmemişti. Şaşkınlıkla "Yahu Orhan ağabey çocuğa isim olarak ne koyacağız?" diye sordu. Orhan Kemal, "Len oğlum bunu düşünecek ne var oğlanın adı Raşit'tir, Ona kendi adımdı verdim." Dedi. Bu konuşmadan sonra işler düzelmiş ve iki dostun gönülleri rahatlamıştı. Çocuğa Raşit adı kondu.

Yaşar Kemal'in onlarca armağan ve ödül aldığını yukarıda belirtmiştik, Ancak, bunlardan birinin sanatçı için çok ayrı bir yeri ve önemi vardır. 1986 Orhan Kemal Roman Ödülü, Yaşar Kemal'in **Kimsecik** üçlüsünün ikinci cildi olan **Kale Kapısı**'na verilmiştir. Ödülü, Orhan Kemal'in eşi Nuriye Hanım'dan alan Yaşar Kemal, çok duygulanmış ve "Şimdiye kadar Nuriye Abla bana nefis yemekler sunmuştu. Bugün de onun elinden çok önemli bir ödül alıyorum. Çok mutluyum" diyerek duygularını açıklamıştı.

Ortak bir kaderi paylaşan iki sanatçımızın dostluk yıllarından yukarıda bahsettik. Biri aristokrat bir ailenin haşarı bir çocuğu, diğeri vaktiyle çok zengin bir ağanın tek ve nazlı bir çocuğu olan bu iki hemşeri, düzenli bir eğitim görmemiş ve ortaokulun son yıllarından itibaren hayata atılarak kendi kendilerini yetiştirmişlerdir. Bu yetenekli iki genç, aynı şehirde yıllarca benzeri işlerde çalışmış, 1951 'den itibaren de büyük şehre giderek yaşam kavgasını orada devam ettirmişlerdir. Hayatlarını kalemleriyle kazanmak zorunda kalmaları onlara çok sıkıntılı günler yaşatmıştır.

¹³ Nurer Uğurlu, **Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi**, s. 99.

Her iki sanatçının şanslı oldukları yönler de vardır. Orhan Kemal, kitaplarını okuduğu için başının derde girdiği ve ceza aldığı şairle, Nâzım Hikmet'le Bursa Cezaevi'nde karşılaşmış; Yaşar Kemal ise Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Güzin Dino, eşi Abidin Dino ve onun ağabeyi Arif Dino'nun yönlendirmeleriyle edebiyatın ve sanatın gizlerini keşfetmiştir.

Raşit Kemal'in Orhan Kemal oluşuna ilişkin kendi açıklamaları şöyledir:

“Hayatımın eserlerime etki ettiğine şüphe yok. Zaman zaman düşünüyorum... On altı yaşımdan bu yana ekmeğimi kazanmak zorunda kalmasaydım ne olurdu? Mesela baba evinin rahat ekmeğiyle öğrenimi rahat koşullar altında yapıp, yüksek bir diploma sahibi olsaydım... Belki de herhangi bir memur olur, yok mu böyle arkadaşlar dümdüz bir hayat sürerdim... Ya da gene yazar olur, gene hikâyeler, romanlar, tiyatrolar. senaryolar yazardım ama, konularım herhalde bugünkü konular olmazdı. Rahat ekmeğe yetişip yaşayan insanların hayatları, ya da o insanların eğlendirmek, hoşça vakit geçirtmek endişesini güden konular olurdu. Çünkü bilip, tanıdığım çevreler bu çevreler olacaktı.” Orhan Kemal, edebiyat alanında Nâzım Hikmet'in etkisiyle yetişmiştir. Bunu kendisi şöyle anlatıyor:

“Şiirle uğraştığım aylardaydı. Henüz yolumu bulamamıştım, Yeni koğu arkadaşım Nâzım Hikmet'i şip diye taklit ediyor, üstadı kızdırıyordum... Gene o günlerdeydi, hiç unutmam... Ayaklarında takunya, bacağına golf pantolon, ağzında pipo... Koşarak hapishane avlusuna geldi... Elinde bir roman müsveddesi. Yüreğim hop etti... Gene şiirlerimde olduğu gibi azarlanacağımı sanarak sustum. Romanımı da tenkit edecek, beni yerlere geçirecek diye sesimi bile çıkarmıyordum, Bunları sen mi yazdın, diye sordu... Çekine çekine evet dedim... 'Canım çiziktirdik işte: diye geçiştirmek istedim, 0, büyük bir coşku içinde, evet büyük bir heyecanla 'Bırak şiiri, miiri birader, hikaye yaz, roman yaz sen' dedi, 'Şiirle ne uğraşıyorsun?'”

“0 günden sonra başladım. Roman bende hikâyeden de öncedir. Konusunu şimdi pek hatırlayamayacağım, **On Sekiz Yaşım** adlı ilk küçük romanımı o yıllarda Nâzım Hikmet'in yardımıyla yazmıştım. Sonraları dil, sair bilgilerim arttıkça yavaş yavaş hikâyeye döndüm. Uzun yıllar kendimi hikâyede biledim diyebilirim.”

14

İki sanatçı da imzalarını bir tesadüf sonucu elde etmişlerdir. Orhan Kemal imzasını yazara Kemal Sülker hediye etmiştir. Yaşar Kemal'e ise Abidin Dino. İki sanatçı da dünya görüşleri yüzünden sıkıntı çekmişlerdir. Yaşar Kemal'in deyişiyle çocuk denecek yaşlardan itibaren birer **Zilli Kurt** olmuşlar, bu yüzden hayatları boyunca başları ağrımıştır:

Özellikle Orhan Kemal'i yayınevleri, gazeteciler ve sinemacılar çok İstismar etmişler, yazdığı eserlere tatmin edici telif ücretleri ödemeyerek âdeta yazarı sömürmüşlerdir. Çok iyi niyetli bir insan olan Orhan Kemal, hak ettiğini bile tam olarak almak istememiştir. Cumhuriyet'e verdiği bir roman için Nadir Nadi, 'Ne kadar telif ücreti isterse kendilerine takdim buyurulsun' diye emir vermiş, Orhan Kemal muhasebeciye 'Siz bir binlik verin yeter' demiştir. Bu olaydan sonra koca bir

¹⁴ Nurer Uğurlu, age, s. 20-21,

roman için bin lirayı az bulan Yaşar Kemal, araya girerek üç bin lira daha alıp dostuna ulaştırmıştır.¹⁵

İki sanatçımız da insana sevgiyle bakmış, onun daima sevillecek iyi bir yönünün olduğunu kabul etmiş ve "**insanı sevmekle başlar her şey**" diyen Sait Faik gibi bütün insanları sevmişlerdir.

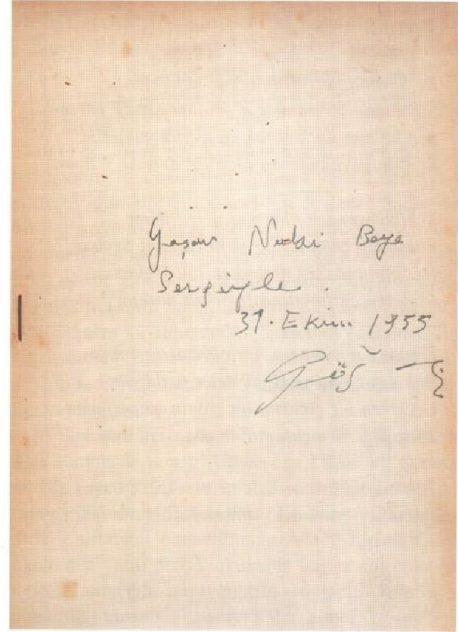
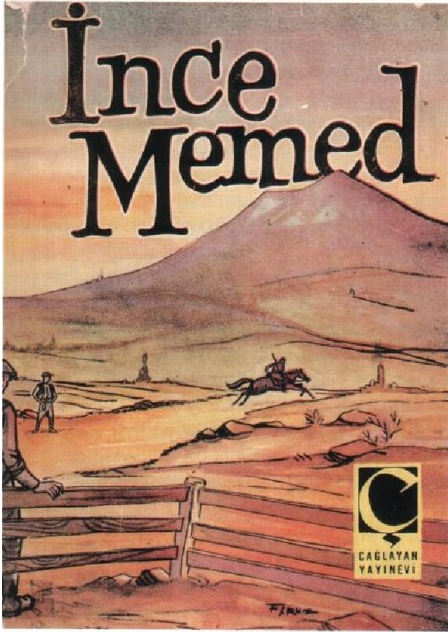
1992'de Menekşe Basınköy'deki evinde yaptığımız görüşmede "Çocuğun var mı?" diye sormuştu. Bir yaşında bir kızım olduğunu söyledim. Kaygılı gözlerle bana bakarak "Sana ve kızına yazık olmasın. Ben mimli bir insanım" dedi. Ne demek istediğini gayet iyi anlamıştım. 90'lı yıllarda olmamıza rağmen 80'lerin korkusunu belli ki hala yaşıyordu.

Geçen bunca yıldan sonra Yaşar Kemal de Orhan Kemal de ulusallığı aşırıp **evrensel** birer yazar oldular.¹⁶ Ben ve kızım ülkesini, bayrağını seven birer insan olarak huzurlarınızdayız. Hepinizi en derin saygılarımızla selamlıyoruz. Nice on yıllarda, nice yüzyıllarda her iki sanatçımız da gönlümüzde yaşayacak ve okunmayacak, ufkumuzu aydınlatmayı sürdürecekleler. Her ikisine de Allah'tan sonsuz rahmet dileriz.

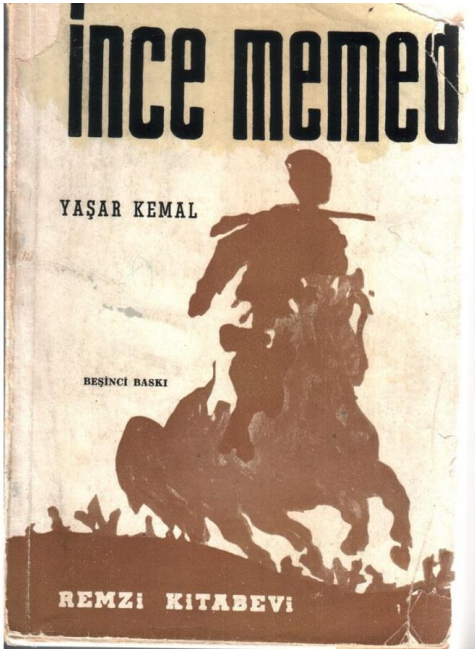
---

¹⁵ Nurer Uğurlu, age, s. 68; sinemacıların istismarı için bkz. s. 353.

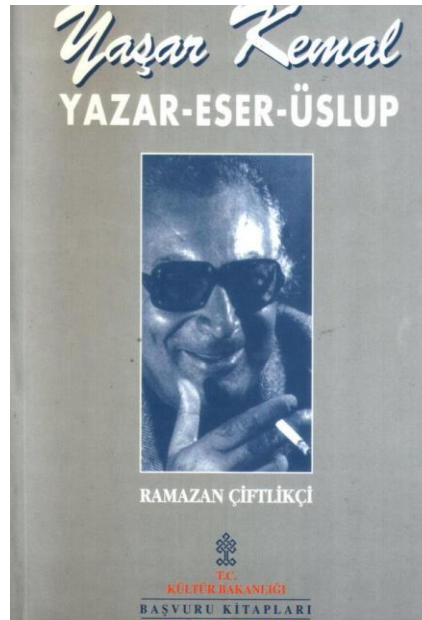
¹⁶ Ramazan Çiftlikçi, **Bir Anadolu Bilgesi Türk Edebiyatının Evrensel Romancısı Yaşar Kemal**, Sanat ve Tasarım Yaklaşımları, Editör: Ünal İmik, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 119-146; Aynı yazı: " **Bir Anadolu Bilgesi Türk Edebiyatının Evrensel Romancısı Yaşar Kemal**", Bilimsel Eksen, Uluslararası Hakemli Dergi, S. 21, Ankara, Bahar-Yaz 2017, s.96-112. **Yaşar Kemal ve Halk Kültürü**, Bilimsel Eksen, Uluslararası Hakemli Dergi, S. 25, Ankara, Kış-Bahar 2018, s.73-88; **Yaşar Kemal ve Evrensellik**, Bizim Külliye, S.64, Haziran-Temmuz-Ağustos 2015.

İnce Memed in 1955'te yapılan ilk baskısı

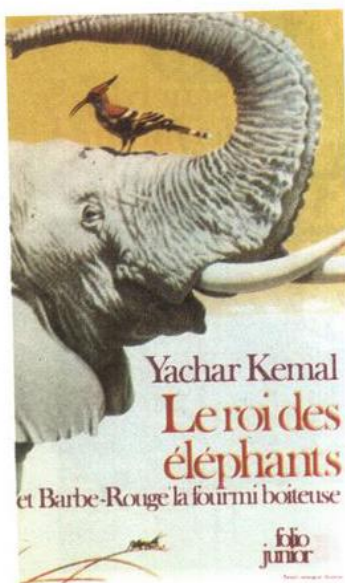
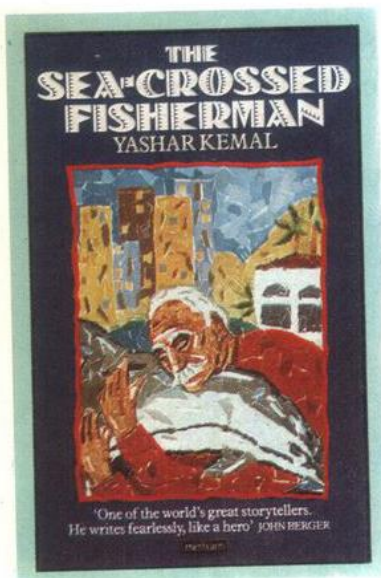
İnce Memed'in 5. baskısı

Ramazan Çiftlikçi'nin Yaşar Kemal Monografisi

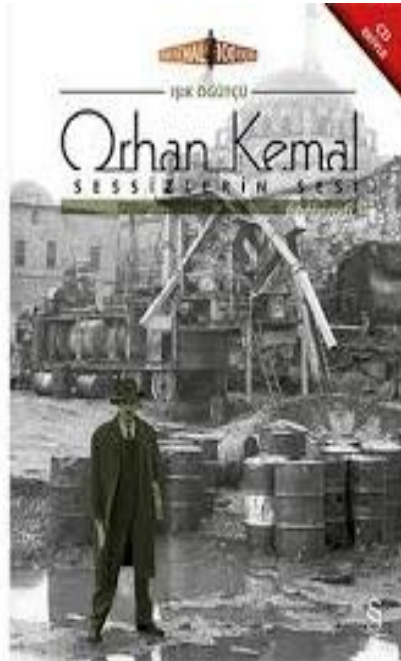

YAŞAR KEMAL

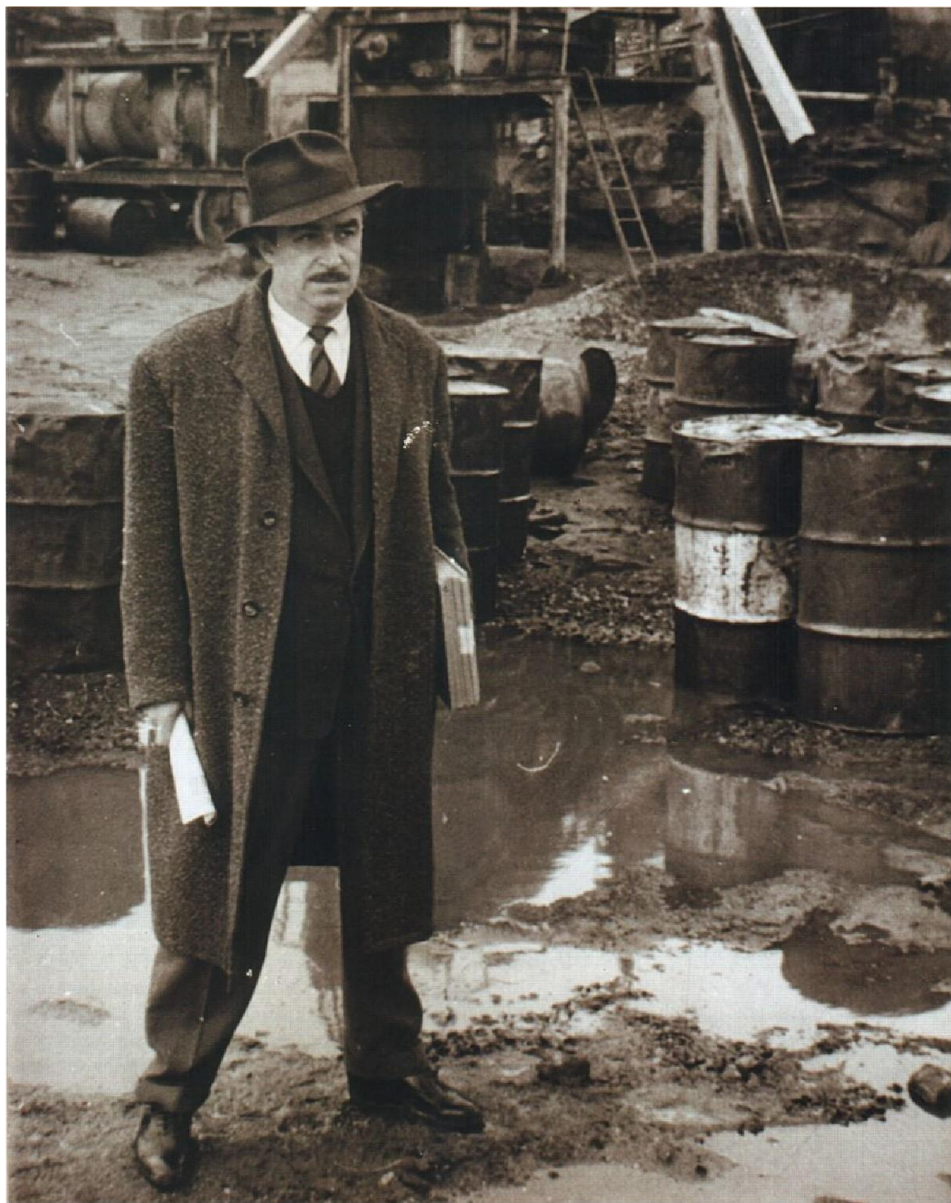

Yaşar Kemal'in çeşitli dillerde yayımlanan kitapları

Orhan Kemal'in kitapları

Orhan Kemal (1914-1970)

Dr. Ramazan Çiftlikçi; İstanbul Maltepe Yaşar Kemal Kültür Merkezi Yaşar Kemal Etkinliğinde (Şubat 2024 Lütfi Özgüneydın'ın Fotoğraf Sergisinde) (Foto: E. Selcen Çiftlikçi)

HATAYÎ ÖZELİNDE YESEVÎ'DEN ANADOLU ÂŞIKLARINA ETKİLEŞİM ZİNCİRİ

THE CHAIN OF INTERACTION FROM YESEVÎ TO ANATOLIAN MINSTRELS WITH RESPECT TO HATAYÎ

О ВЛИЯНИИ ТВОРЧЕСТВА ЕСЕВИ НА АНАТОЛИЙСКИХ АШЫКОВ: НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ХАТАЙИ

Dr.Öğrt.Üyesi Mehmet YARDIMCI*

ÖZ

Ahmed Yesevî, menkıbevî yaşamı ve fikrî yönü ile Orta Asya Türk kültürünün sürekliliğini sağlayan en önemli bir kişiliktir. Pîr-i Türkistan olarak ünlenen Ahmed Yesevî, zaman mekân kavramlarının dışına taşarak, yüzyıllarca Türk halk şairlerini ve fikir insanlarını etkilemiştir. Bu etkilenmelerden en çok Alevî-Bektaşî aşıkları nasibini almıştır.

Ahmed Yesevî'nin hikmetleri, Fakrname alı eseri Dört Kapı Kırk Makam kavramını İslami düşünce sistemi içerisine getirmesi, bunları konuşma diliyle ve Türkçe dille getirmesi, onun gelecek nesilleri etkilemesinin en büyük etkenidir.

Alevî-Bektaşî şiir geleneğinin devamını sağlayıcılarından olan Şah İsmail Hatayî ulu ozanlar arasında ilk sıralarda gelmektedir. Hatayî'nin şiirlerinde de ayetleme, deyiş, nefes, kelim, düvazımam,, mersiye gibi türler kullanmıştır. Ahmet Yesevî'den gelen fikri düşünceler; gerek Hatayî de, gerekse Hatayî'den sonra gelen Alevî-Bektaşî şairlerinde yansımasını bulmuştur.

Bu makalede, Alevî-Bektaşî kimi âşıkların şiirlerinden örnekler vererek bu etkileşimin seyri anlatılacaktır.

Âşıklıkta yol vardır, erkân vardır. Bu erkânı en iyi Alevî-Bektaşî aşıkları ve zakirler bilir. Yazıda; Ahmed Yesevî'den Hatayî'ye uzanan Alevî-Bektaşî aşıklarında; Dört Kapı Kırk Makam dizgesi içindeki “Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat” dört kapıdaki makamların şiirlerle nasıl işlendiği örnekler verilerek anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevî, Şah İsmail Hatayî, Alevî-Bektaşî âşıkları, Dört Kapı Kırk Makam, etkileşim.

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

ABSTRACT

Ahmed Yesevi is the most important figure who ensured the continuity of Central Asian Turkish culture with his legendary life and intellectual aspect. Ahmed Yesevi, who became famous as Pir-i Turkistan, influenced Turkish folk poets and intellectuals for centuries, going beyond the concepts of time and space. The Alevi-Bektashi minstrels were the ones who received the most of these influences.

The wisdom of Ahmed Yesevi, his work Faktrname and his bringing the concept of the Dört Kapı Kırk Makam (*Four Gates and Forty Ranks*) into the Islamic thought system, and his bringing these to the spoken language and Turkish language are the biggest factors that influenced future generations.

Shah Ismail Hatayi, one of the people who ensured the continuation of the Alevi-Bektashi poetry tradition, is among the first ranks of the great poets. Hatayi also used types such as verse, idiom, nefes (*poems containing witty, elegant, and sometimes informal expressions, read with special compositions, accompanied by saz and usually in a makam, during the Cem ceremony in Alevi-Bektashi lodges*), kelam (*the art of expressing crude, ugly, or objectionable objects or concepts in a more appropriate form by other words*), duazimam (*it is said in the cem ceremonies*), and mersiye (*a poem written about a deceased person*) in his poems. The intellectual thoughts coming from Ahmet Yesevi found their reflection both in Hatayi and in the Alevi-Bektashi poets who came after Hatayi.

This article will explain the course of this interaction by giving examples from the poems of some Alevi-Bektashi minstrels.

There is a path and a ritual in minstrelsy. Alevi-Bektashi minstrels and zikirs know these rituals best. In the article; how the four gates of the “Sharia-Tariqat-Marifet-Truth” within the Dört Kapı Kırk Makam system are processed with poems in Alevi-Bektashi minstrels from Ahmed Yesevi to Hatayi will be explained by giving examples.

Key Words: Ahmet Yesevi, Shah Ismail Hatayi, Alevi-Bektashi minstrels, Dört Kapı Kırk Makam, interaction

İnsanlar zaman içerisinde bir inanç ve kültür sisteminden diğerine geçerken sahip oldukları inançları bütünüyle terk etmemişler ve onları yeni kültürün kalıplarına uydurarak korumuşlardır.

Bu koruma içgüdüleriyle Türk toplum yapısında İslamiyete kadar Türk halkının yaşam tarzına özgü kültür ve inanç mozayikî oluşmuş, Şamanizm, Budizm gibi bazı inanç sistemlerine bağlı kült, âdet ve pratikler Türklerin düşünce dünyalarını şekillendirmiştir.

Türkler hangi mekân ve zamanda yaşarsa yaşasınlar eski dinlerine bağlı uygulama ve inançları daima yaşatmayı bilmişlerdir. Bu durum Türk kültürünün sürekliliğinin önemli bir göstergesidir. Bu sürekliliği de Alevi Bektaşî aşıklar etkileşim yoluyla daha belirgin olarak yerine getirmişlerdir.

Ahmed Yesevî, menkıbevi yaşamı ve fikri yönü ile Orta Asya Türk Dünyasının en önemli kişiliğidir. Pîr-i Türkistan namı ile ünlenen Ahmet Yesevî'nin kerametleri, Türk halkının gönül coğrafyasıyla kaynaşıp dilden dile anlatılarak Yesevî Kültü de dediğimiz bir kültür ortamı yaratılmıştır.

XII. Yüzyılda, Türkistan'ın geniş bozkırlarında hayvancılıkla meşgul olup, bozkır yaşamını sürdüren Türk halkına hem İslâmî hem de tasavvufî düşünceleri kendine özgü, halkın anlayacağı arı, duru, sade Türkçe ile söylediği:

Hak kulları dervişler, hakikati bilmişler

Hakk'a âşık olanlar, Hak yoluna girmişler

Hak yoluna girenler, Allah deyip gidenler

Erenleri izleyip mal ü mülkten geçmişler

biçimindeki hikmetleriyle, büyük yer etmiştir.

Türk dünyasının hemen her yerinde, sanki halen yaşıyormuşçasına hissedilen Ahmet Yesevî'yi Türk halk düşüncesi mitolojik bir öge haline getirip ortak sembol biçimine dönüştürmüştür. Yesevî'nin:

Sevmiyorlar bilginler sizin Türk dilini

Erenlerden işitsen açar gönül ilini

Ayet hadis anlamı Türkçe olsa duyarlar

Anlamına erenler başlarını eğip uyarlar

deyişinde işaret edildiği gibi tarihin bu devresinde büyük göçebe Türkmen kitleleri kendilerine önderlik eden Batınî, Alevî, Şaman Türkmen derviş ve ozanlarıyla Araplaşma'ya karşı doğal bir direniş sergilemişlerdir.

Bu direniş gelişip güçlenerek Türklük lehine Emevi, Abbasi Arap İslam anlayışını benimseyen ve Türklüğe yabancılaşmaya başlayanlara ket vurmuştur. Bu halk hareketinin en önemlisi Karamanoğlu Mehmet Bey öncülüğünde yapılan ve on binlerce Alevi, Batınî, Şaman göçebe Türkmen kitleleri tarafından büyük bir katılımı desteklenen 13 Mayıs 1277'de gerçekleşen Türk dil devrimi olup Türk tarihine geçen biçimiyle Türk dilinin ilk kez resmi devlet dili olarak ilan edilmesidir.

Ahmet Yesevî'nin Türk yurtlarında kendinden önce ve sonra benzeri görülmedik kalıcı bir etki bırakmasında en az "hikmet"leri kadar önemli olan bir unsur da yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir tarafına gönderdiği öğrencileridir.

Yesevî öğretisinin yaygınlığı, Ahmet Yesevî soyundan geldiğini Seyahatnamesinde belirten Evliya Çelebi'nin geçtiği yerlerde rastladığı Yesevî dervişlerine ait makamları eserinde kaydettiği; başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere, Silistre'deki Sarı Saltuk, Deliorman'daki Demirci Baba, Niyazabad'daki Avşar Baba, Merzifon'daki Pîr Dede, Batova'daki Akyazılı, Bursa'daki Geyikli Baba, Abdal Musa, İstanbul'daki Horoz Dede, Yozgat'taki Emir Çin Osman, Tokat'taki Gaj-Gaj Dede ve Zile'deki Şeyh Nusret gibi dervişlerin çabaları sayesinde. Yalnız bu dervişlerin hiçbirisi Hacı Bektaş Veli kadar ün kazanmamıştır.

Nesimî gibi büyük şairlerin elinde bir şiir dili haline gelmeye başlayan Azerbaycan Türkçesi, Hatâyî’de olgunluk çağına girmiştir. Hatâyî, tarihî ve edebî kişiliği ile genelde tarihte ve özelde Türk tasavvuf kültürü ve edebiyatı tarihinde, özellikle de Alevî-Bektaşî inanç sistemi ve edebiyatında derin izler bırakmıştır.

Alevî ve Bektaşî şiir geleneğinin kurucularından ve ulu ozanlarından biri olan Hatâyî’nin şiirleri arasında bu edebiyatın didaktik ve lirik özelliklerini yansıtan “ayet”, “deyiş”, “nefes”, “kelâm”, “düvazımam” ve “mersiye” gibi adlarla anılan türlerin yansımaları görülmektedir. Cem ritüellerinde zâkirlerce icra edilen ve gelenekte “gülbenk” olarak adlandırılan duaların önemli bir kısmını Hatâyî’nin deyişleri oluşturmaktadır.

Hatâyî’nin şiirlerinde Yesevî şemsiyesi altında Nesimî, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre etkisi açıkça görülmektedir. Hacı Bektaş’ın oğlu olduğunu söyleyen, bazı kayıtlarda manevî oğlu olduğu ileri sürülen, mezarı Azerbaycan Sabirabat ilçesi Şıhlar köyünde bulunan Baba Samit Bektaşilik ideallerini yayan Sufî tarikatının şeyhi olmuş ve bir hayli Bektaşî Cemaati oluşturmuştur.

Şah İsmail Hatâyî, Ahmet Yesevî tarafından ortaya konulan ve Hacı Bektaş Veli tarafından geniş kitlelere anlatılan tasavvufî Dört Kapı Kırk Makam kavramıyla dini dört temel esasa dayandırarak deyişlerinde:

Dört kapu kırk makam yetmiş iki kat

Mahabbet dedikleri tecelli-zat

Mü'mine Müslime hayır nasihat

Mahabbetten geçen Hak'dan da geçer

biçiminde dile getirmiştir.

Hatâyî’nin Bektaşîliği kastederek yazdığı Yesevî ve Hacı Bektaş ilkeleri ışığındaki “Nasihatname” mesnevisinde bu tarikatın temel prensiplerini açık bir şekilde anlatmıştır. Mesneviler genellikle bir durum veya olayı hikâye etmek için yazılmış olmakla beraber her türlü konuda kaleme alınmaktadır.

Hatâyî özelinde Yesevî’den Anadolu âşıklarına Etkileşim Zinciri bu nasihatname ile başlamakta olup Anadolu âşıklarının inanç ve kültür zemininde etkilediği Ehlibeyt sevgisini, tarikatın erkânı ve usulünü anlattığı ve öğütler verdiği bu manzumeye dayalı olarak âşıklarımız içinde yaşadıkları toplumu ikaz etmeyi ve yol göstermeyi görev bilmişler, şiirin etki gücünü kullanarak nasihat konulu şiirler söylemişlerdir.

Dinle sana bir nasihat edeyim

Hatırdan gönülden geçici olma

Yiğidin başına bir iş gelince

Anı yad ellere açıcı olma

(Karacaoğlan)

Ben arifim diye çıkma meydana

Bir tenhada irfanına iyce bak

Âlem bu ya senden kâmil bulunur

Teraziyle dört yanına iyce bak

(Ruhsatî)

Cahille konuşma sözünü bilmez

Kötüyle konuşma meydanı olma

Konuş yiğit ile kahpelik gelmez

İlden ile gider ünü yiğidin

(Serdarî)

İyi ile konuş olasın iyi

Felek iyi bilir paşayı beyi

Bu çarhın elinden el aman deyi

Hünkâr ağlar, vezir ağlar kul ağlar

(Hatâyî)

***Sana yerden gökten büyük nasihat
Gördüğün ört görmediğin söyleme
(Azbi)***

***Gördüğünü gözün ile
Beyan etme sözün ile
(Hatayî)***

gibi ustaca işlenen nasihat bir tür olmuştur.

Hatayî, şiirlerinde On İki İmamcılığı, Safevî tarikatını anlatmış müritlerini kendisi ve devleti etrafında birleşmeye çağırmış, birlik ve beraberlikten yana olmuştur.

Tanrıya ulaşmanın yolu insana olan sevgi ve ibadet etmektir. İbadet dua ile olur, bu nedenle dua, ibadetin özüdür. Bu ibadet Tanrı'nın ihtiyacı olduğu için değil, manevi huzur duymak ve tatmin olmak içindir. Hatayî'ye göre insan:

***Şah Hatayî'm nedir halin
Dua edip kaldır elin
Kesegör gıybetten dilin
Cümlemiz yeksan dediler***

diyerek belirttiği gibi sürekli dua etmelidir.

Konar göçer Türkmen'e Müslümanlığı daha kolay anlatabilmek için önce manzum "Hikmet" adı verilen şiirlerle anlatım yolunu seçen Ahmet Yesevî, daha sonra bütün tarikat önderleri tarafından da kabul gören Dört Kapı adını verdiği Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat kavramlarını kırk makamla perçinleyip önemli öğreti ilkeleriyle tasavvufi duygu ve düşünceleri hitap ettiği Türk halklarına sevdirmiştir.

Alevi-Bektaşî bilgelerince oluşturulan bu düşünce ve inançsal yapı Aleviliğin-Bektaşiliğin olmazsa olmazıdır.

İçerik açısından tarikat adabını, usulünü, erkânını, kâmil bir şeyhin, bir derişin özelliklerini, merâtıb-ı erbaa'yı 'dört kapı kırk makam'ı beyan eden Ahmet Yesevi'nin Fakrname adlı eserinde ilk defa dile getirilmiş olan Dört Kapı Kırk Makam kavramı Yesevi yolunun takipçileri tarafından benimsenmiş ve deyişlerinde özenle kullanılmıştır.

Hatayî de kendinden önce gelen Yesevi yolunun yolcularına uyararak bunların ne olduğunu:

***Şeriat sancağı geldi dikildi
Tarikat yolunda dürler saçıldı
Ma'rifet deryası taşı döküldü
Hakikati pir ü pirandan aldım***

biçiminde açıklayarak kendinden sonra gelen âşıkları etkilemiştir.

Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış Tanrı yolundaki tarikat yolcusu insan, dört kapı kırk makamdan geçme aşamalarında hamlıktan kâmil insan durumuna yükselirken öte yandan bir gönül yolculuğuna çıkar. Bu yolla gerçek aydınlanma dünyasına girer. Kâmil insan olarak İlahi sırra ulaşır.

Âşık Edebiyatında yüzyıllar boyu yaşatılan geleneklerin en önemlilerinden biri de usta-çırak geleneğidir. Bu geleneğin özünde halkın gönül duygularının âşıklarca dile getirilerek halkın belleğine işleyip nesilden nesile ulaştırılması yatar. Bu geleneğin temsilcileri olan âşıklar, ustalarından öğrendiklerini, bir anlamda usta mallarını çırakları aracılığı ile geleceğe taşımışlardır. Âşık adayının burada alacağı

eğitimin temel esasları gözlem ve halk deyimiyle tembihe dayalı önerilerin ağır bastığı bir eğitim biçimi olup, tamamen sözlü ve karşılıklı ilişkiyle olgunlaşan geleneksel bir eğitimidir.

Âşıklıkta yol vardır, erkân vardır. Bu erkânı en iyi Alevi-Bektaşî âşıkları, zakirler bilir. Anadolu'da ahilik çerçevesinde oluşan esnaf teşkilâtında olduğu gibi âşıklıkta da usta-çırak ilişkisi önemli bir gelenektir. Bu gelenekte âşıklar genellikle bir usta âşığın çırağı olarak yetenekleri ölçüsünde olgunluğa erişmenin güç yollarından geçerler.

Hatayî Özelinde ve Anadolu âşıklarında etkileşim oldukça ileridir. Yunus'un etkisinde kalan Hatayî, Yunus Emre'nin örneksediğim ikinci ve son dörtlüğü:

Söz ede kese savaşı

Söz ola bitire başı

Söz ola ağulu aşı

Balıla yağ ede bir söz

*

Yunus imdi söz yatından

Söyle sözü gayetinden

Key sakın o şah katından

Seni trağ ede bir söz

biçiminde olan şiirine:

Söz vardır kestirir başı

Söz vardır keser savaşı

Söz vardır ağulu aşı

Bal ilen eder yağ bir söz

*

Şah Hatayî âyâtından

Sözün söyle öz zâtından

Olmaya kim pîr katından

Seni eder trağ bir söz

biçiminde benzek şiir yazarak güzel bir nazire örneği vermiştir.

Yunus'ta ustaca işlenen Dört Kapı Kırk Makam olgusu ve Hacı Bektaş sevgisi Yunus Emre etkisi ile geleneğe dönüşmüş pek çok âşık Yunus tarzı şiirler yazmıştır. Bunlardan:

Ela gözlü pirim geldi

Duyan gelsin işte meydan

Dört kapıyı kırk makamı

Bilen gelsin işte meydan

diyen Hatayî;

Evvel başta Muhammed'e selavat

Ârif isen bu manâyı ver imdi

Şeriattir, tarikattir, marifet,

Hakikatten bize haber ver imdi

diyen Balım Sultan;

***Şeriat tarikat ikisi birdir
Marifete ermez hakikat sırdır
Hak ehli kardaşlar irehber pirdir
Dini saklı gerek dinin içinde***

diyen Teslim Abdal;

***Şeriat şart imiş şartını bildim
Tarikat terk imiş terkini bildim
Marifet söz imiş anı söyledim
Hakikat bağına ummana geldim***

diyen Muhyiddin Abdal en çok tanınanlarıdır.

Hatâyî bu ortak tanımlardan sonra her bir kapıyı ayrı ayrı anlatır.

Derviş, öncelikle şeriata girer. Yani Müslüman' dır. Müslüman olmayanın bu yola girmesi düşünülemez. Müslüman olan kişi şeriatı, dinin iman, ibadet, ahlak esaslarını öğrenir.

I. Şeriat

Şeriat, Kur'an âyetleri ile Muhammed'in söz ve fiillerinden oluşturulan dini kanunlar toplamıdır. Tarihsel seyir içerisinde kanun ve kuralların teorik ve pratik uygulama çalışmaları ile ilgilenen ve isimleri öne çıkan kişiler adına toplum ve devlet yönetimlerinin de tercihlerini yansıtan fıkıh mezhepleri ortaya çıkmış, ancak şeriat hiçbir zaman tek başına geçerli bir hukuk sistemi olmamıştır. Bir bakıma şeriat insanın kendi kendini eğitime evresidir.

Şeriat üstüne:

***Şeriat öğrendim binbir ad için
Hakikat öğrendim ayn-ı zât için
Ma'rifet öğrendim bu sıfât için
Tarikate hizmet ettim ezelden***

gibi pek çok deyiş söyleyen Hatâyî'nin şeriat kapısında gözettiği makamlar:

1. Tanrı'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman etmek.
2. İlim öğrenmek.
3. Namaz, oruç, hac, zekat gereklerini yerine getirmek.
4. Helal kazanç edinmek
5. Kötülüklerden uzak durmak
6. Yumuşak sözlü olmak.
7. Çevreye ve topluma zarar vermemek
8. Şefkatli olmak
9. İyilik yapmak.
10. Zararlı işlerden sakınmak

olarak ifade edilir. Noksanî de şeriat üstüne:

***Varıp bir kâminden öğren nefsini
Nefsini bildinse bildin Rabb'ini
Varlıktan geçip yok et kendini
Şeriatden edeb al da gel beri***

demektedir.

II. Tarikat

İkinci Kapı olan Tarikat kapısı İslamiyetin gerçek anlamına ulaşmak için tutulan yoldur. Bu yol, tarikata girmiş dervişlerin uyması gereken kuralları anlatır. Tarikat'a girişin yapılan hatalara tevbe edilmesiyle başladığını:

***Dünü günü hata etmektir işim
Tövbe günahuma estağfirullah
Muhammed Ali'ye bağlıdır başım
Tövbe günahuma estağfirullah***

biçiminde dile getirir. Gelenek zinciri içinde tarikat makamını Hatâyî etkisiyle Âşık Noksanî de:

***Tarikat dediğin bir ince yoldur
Girmek diler isen nefsinı öldür
Zikr-i tesbihle kalbini nûr doldur
Aşk-ı ilâhî'de al da gel beri***

gibi dizelere aktarmıştır.

Pek çok deyişinde tarikat konusunu inceden inceye irdeleyen Hatâyî'nin tarikat kapısında gözettiği makamlar:

1. *El alıp Tövbe etmek.* (Bir mürşide bağlanmak, kötü işlerden uzak durmak,)
2. *Mürşidin öğütlerine uymak* (Mürşidin isteğine uyup, eğitim almak.)
3. *Saçı sakalı kesmek, temiz giymek.* (Bektaşilik'te cinsiyet farkı gözetilmez. "Saçını giderme", "kadının dişiliği"nin "erkeğin kişiliği"nin ortadan kaldırılması olarak algılanan simgesel olarak "çar-darb" erkanından geçmektir. "Libas giymek"le de, Bektaşilik'te "taç", "tennure", "haydariye", "kamberiye", "kemer kuşanmak", "teslim taşı" takmak gibi yola özgü giysi ve takıları takınmak.
4. *Nefsine söz geçirmek.* (İyilik yolunda çaba göstermek). (En büyük düşünman olarak görülen nefisle savaşıma girmek, "benlik" in geçici ve dünyasal isteklerine karşı koymaktır. Kişinin kendisiyle savaşını, kendi benliğini eğitmesini amaçlar).
5. *Saygılı olmak, insana hizmet etmeyi sevmek.* (Kendini insanların mutluluğuna adanmak, bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olmaktır).
6. *Haksızlıktan korkma, çekinme.* (Tanrı yolunda yürürken, gerçeğe kavuşurken yanlış bir adım atmaktan kaçınmak, insana kötülük getirecek davranışlardan sakınmaktır).
7. *Ümidini yitirmemek,* (Kutsal gerçeğe bir gün kavuşulacağı umudunu taşımak, bunu hiçbir zaman yitirmemek,
8. *İbret almak, Nasihat dinlemek.* (Kendini insanların mutluluğuna adanmak, bunun için her türlü özveriye katlanmaya hazır olmaktır).
9. *Cömert ve paylaşımcı olmak.*
10. *Özünü fakir görmek, kendi kendine yeterli hale gelmek.* (Tanrı uğruna dünyasal varlıklardan vazgeçmek, "ben" in geçici isteklerine kanmamak, büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tutum takınmamaktır.)

Anadolu Âşıklarının inanç ve kültür zemininde yer alan bütün ritüellerde Hatayî'nin deyişleri ustaca kullanılmıştır. Cem ritüelleri başta olmak üzere çeşitli bağlamlarda icra edilen şiirlerin bütününde “**niyaz**” olgusunun belirgin biçimde ön plana çıktığı görülmektedir.

Çünkü “gerçeklerin demi”ne niyaz ile ulaşılabilir ve niyaz etmek için en kısa ifade ve en kestirme niyaz biçimi:

Hû diyelim gerçeklerin demine
Gerçeklerin demi nurdan sayılır

Yedi iklim dört köşeyi dolandım
Hünkâr Hacı Bektaş pîrim hû deyi

On iki imam katarına uyanlar
Muhammed Ali'ye yârdan sayılır
(Sersem Ali Baba)

İndim eşiğine niyaz eyledim
Hünkâr Hacı Bektaş pîrim hû dey
(Hatayî)

deyişlerinde olduğu gibi “hû” demek, yani O'nun adını anmaktır.

Bir anlatıya göre; Hz. Peygamber, cemaatin huzurunda, Hz. Ali'yi yanına çağırılmış, namazda oturur gibi oturmuşlar, diz dize otururken yüksek sesle, "Lailahe illallah" söylemini birkaç kere tekrarlamışlar. Kadiri, Mevlevi, Rûfai, Halveti, Bektaşî ve diğer tarikatlar Hz. Ali'den Hz. Peygambere ulaşılacağına inanırlar.

Şeriat yolunu Muhammed açtı
Tarikat gülünü Şah Ali seçti

deyişi bu görüşü yansıtır.

Tarikata giren, usul ve erkan öğrenen dervişin, "vahdet-i vücud" anlayışının:

İmam Cafer kullarıyız
Sohbetimiz nihan olur
Ölmezden evvel ölüyüz
Cânâ vasl olan cân olur

biçiminden "ölmeden önce ölmek" olarak ifade ettiği kural gereği "yüksek ahlâka sahip olması gerekir. Bunun için Hatayî'nin:

Şeriat öğrendim bin bir ad için
Hakikat öğrendim, aynı zat için
Marifet öğrendim bu sıfat için
Tarikate hizmet ettim ezelden

deyişinde işaret edildiği gibi eğitim işi öğretmenle olur. Tarikat eğitimi ise ancak mürşit, pir ve rehberle olur. Tarikata giren muhibbe giriş töreninde yardımcı olan, tarikat kardeşi olan "**müşahip**" de bunlardandır:

Şah Hatayî senin derdin deşilmez
Derdi olmayanlar derde duş olmaz
Mürşidsiz rehbersiz yollar açılmaz
Mürşid eteğinde elin var mıdır

diyen Hatâyî, tarikata giren, usul ve erkan öğrenen "vahdet-i vücud" anlayışının, Tasavvufta ikilikten kurtulup birliğe ulaşma anlamına gelen, tasavvuf yoluna giren yol erine nefsinin terbiye etmesi için öğütlenen yöntemlerden birisinin de

"ölmeden önce ölmek" olduğunu yani Mevlana'nın da işaret ettiği gibi Hak'ta fanî olmak için "ben"i öldürmek yani "ölmeden önce ölmek" gerektiğini Hatayî:

Şah Hatayî'm ma'ni söylerim dilden
Ayırırklar seni kibr ile kinden
Ölmeyene nasib olmaz bu yoldan
Var ölmezden evvel öl de andan gel

ve

Müminlik bahsi edenin,
Hurs-ı nefsi ölü gerek.
Hakk sıfatı gözleyenin,
Kıldan ince yolu gerek. (Hatayî)

biçiminde dizelerinde yansıtmıştır. Önemli Bektaşî âşıklarından Muhyiddin Abdal da:

Muhyiddin derviş olmağa
Ölmezden önden ölmeğe
Bir kişi nasip almaya
Edep erkân yolu gerek

diyerek ölmeden önce ölme düşüncesini vurgulayıp usul ve erkan öğrenmenin önemini dile getirmiştir. Dinî-tasavvufî şiirin Anadolu'daki ilk temsilcilerinden biri olan Şeyyad Hamza ise dünyanın faniliğini anlatmaya çalıştığı "Dâsitan-ı Sultân Mahmud" mesnevisinin ilk beyitlerinde:

Şol kişi kim nefsin öldürmüş-durur
Kendüzinden Tanrıyı görmüş-durur

*

Nefsümüzdür Tanrıdan bizi koyan
Nefsi öldür, rahmete turma boyan

diyerek nefsi Tanrı'ya kavuşma yolunda bir engel gibi görüp onu öldürmek gerektiğini bildirmiştir. Tarikata giren kişinin nefsinin ve şeytanı yenip sosyalleşmede mesafe katetmesi için daha ciddi bir eğitimden geçmesi gerekecektir. Bu eğitim sınıfının adı "marifet"tir.

III. Marifet

Eğitim seviyesini yükseltmek, düşünce ve duygularıyla yaşamak, inançta Tanrısal sırlara ermek olan Marifet kapısı, insanın hem dış, hem de iç bilgiyle donanması ve bu donanımına uygun davranması sürecidir.

Marifetin bu günkü karşılığı "bilgi" olarak ifade edilebilir. Marifet, gerçek bilgiye ulaşmak ve gerçek bilgi ile Allah'a ulaşmak, O'na gereği gibi "kul" olmaktır. Bu başarılı olduğunda, toplum barışı ve kamu düzeni için de aranan uyumlu, ahenk- li, başarılı "örnek insan" olma olanağı sağlanmış olacaktır.

Başta Hatayî olmak üzere bütün zakir âşıklar deyişlerinde dört kapıyı Hatayî'nin:

Şeriat sancağı geldi dikildi
Tarikat yolunda dürler saçıldı

***Marifet deryası taştı döküldü
Hakikati pir ü pirandan aldım***

biçimindeki deyişi gibi ustaca sergilemişlerdir. Nasihatleriyle dikkat çeken zakir âşiklardan Noksanî de Marifet kapısını:

***Marifete girmek isterse canın
Mansur meydanıdır al gel urganın
Sûret uğrusundan sakla imanın
Herkesin dilinden bil de gel beri***

biçiminde dizelere aktarmıştır.

Marifet kapısının makamları da:

- 1. Eline-diline-beline sahip olmak.*
- 2. Bencillik kin ve nefretten uzak durmak.*
- 3. Nefsi islah etme.*
- 4. Sabırlı ve kanaatkâr olmak*
- 5. Utanma.*
- 6. Cömert olma.*
- 7. Bilime inanmak*
- 8. Gösterişsiz yaşamak, hoşgörüsahibi olmak*
- 9. Arif olmak*
- 10. Kendini bilmek*

biçimindedir.

IV. Hakikat

Gerçeklerin ışığı ile insanın kendinden geçip İnançsal anlamda en yüksek mertebeye ulaşmak, gizini gizine erip kendisini hakla bütünleşmiş olarak görmektir.

***Hakikat yolunda gör savaşımı
Akıttım gözümde kanlı yaşımı
Pirler eşliğine koydum başımı
İcazet ol demde meydandan aldım.***

biçiminde dile getirilen ve Noksanî'nin dizelerinde:

***Hakikat ummandır dolabilirsen
Bir ulu şehirdir ehlin bilersen
İptidâ bir sâdıka yoldaş olursan
Bir işini koyma dal da gel beri***

diye anlatılan Hakikat ulaşılması amaçlanan son noktadır.

Hakikat kapısının makamları ise:

- 1. Alçak gönüllü olmak.*
- 2. Bütün kainatı aynı gözle görmek ve kimse için kötü konuşmamak.*
- 3. Allah'ın verdiği ile yetinmek. Kanaat sahibi olmak.*
- 4. Ölmeden önce ölmek.*
- 5. Hiç bir yaratığa zarar vermemek.*
- 6. Konuşurken doğru söylemek.*
- 7. İyi ve kamil kulların girdiği yola girmek.*
- 8. Kendisinden keramet sadır olduğunda gizlemek.*

9. Sabretmek, "Dua, ibadetin özüdür" diyerek Tanrı'ya yakarmak ve ulaşmaktır.

10. İlin-i ledünn'ü öğrenmek. (İç gözüyle gözlemde bulunmak). biçimindedir.

Tanrı, insan vücudunu sağlıklı işlesin diye 360 kemikle bir ağ gibi örmüştür. Hatayî de "marifet" makamında başarılı olunması için 360 ağ ile konuya bağlanma gereğini:

Sen özünü rehberine berk eyle
Ma'rifete üç yüz altmış ağ eyle
Kırk makamı dört kapıda fark eyle
Gel ey talib özün kul eyleyi gör

biçiminde dizelere yansıtılmıştır.

Hakikat mertebesine yükselen, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli gibi, Hak Dostu, Allah'ın sevgisini kazanmış olan kullar gibi olanlar bu makama ulaşırlar. ahlak olgunluğa ermek için alınması gereken eğitim, "Marifet"le birlikte "Hakikat" eğitimidir. Bu nedenle de Ahmet Yesevi ile başlayan bu yoldaki eğitim sözü edilen dört kademede tamam olur. Bu mertebeye ulaşan insanlar da Hacı Bektaş Veli'nin, "incinsen de incitme" düsturuna uyar, hiçbir kulu ve nesneyi incitmez.

Yesevî hikmetlerinde dinî ve ahlakî kurallar samimi bir iman ve aşk ile söylenmiştir. Bu söyleyişin etkisiyle Türk edebiyatında güçlü bir âşık olarak bilinen Hatayî'nin şiirlerindeki lirik ve didaktik söylem, Türk tasavvuf kültürü ve özellikle de Alevî Bektaşî inanç ve ritüelleriyle oluşturduğu yol yordam Anadolu âşıkları üzerinde büyük bir etkiye yol açmıştır.

Gerek 13. yüzyıl başlarında Türkçe şiirler yazan Şeyyad Hamza vb. gerekse yabancı felsefi unsurları Türk zevkinin milli unsurlarıyla birleştirip Türk tasavvuf şiirinin oluşumuna büyük katkı koyan Yunus Emre önemli ölçüde Ahmet Yesevî'den etkilenmişlerdir. Bu etki, Ahmet Yesevî'nin, kimi dörtlükleri:

Hâlikımı izlerim
Dün gün cihan içinde
Dört yanımdan yol indi
Kevn ü mekân içinde

biçiminde olan hikmetlerine Şeyyad Hamza'da:

Hace sen bellüsin
İşbu cihan içinde
Nice diri kalasın
Bu az zaman içinde

biçiminde rastlarken, Yunus Emre'de:

Adım adım ileri
Bu âlemden içerü
On sekiz bin âlemi
Geçdüm bir tağ içinde

biçiminde rastlayışımız kusursuz bir nazire örneği olarak karşımıza çıkmakta ve bu etkinin önemli kanıtlarından biri olarak görülmektedir.

Türk edebiyatında tarihi kişiliğinin yanında güçlü bir âşık olarak bilinen Hatâyî'nin şiirlerindeki lirik ve didaktik söylem, İslam öncesi inanç motifleri, Türk tasavvuf kültürü ve özellikle de Alevî Bektaşî inanç ve ritüelleriyle oluşturduğu yol yordam Anadolu âşıkları üzerinde büyük bir etkiye yol açmıştır.

Anadolu'da Yunus Emre'den önce ilk Türkçe şiir yazar Şeyyad Hamza Yesevî'den etkilenenlerin ilkidir. Gerek 13. yüzyıl başlarında Türkçe şiirler yazar Şeyyad Hamza vb. gerekse yabancı felsefi unsurları Türk zevkinin milli unsurlarıyla birleştirip Türk tasavvuf şiirinin oluşumuna büyük katkı koyan Yunus Emre önemli ölçüde Ahmet Yesevî'den etkilenmişlerdir.

Bu etki Pir Sultan'da önemli ölçüde hissedilmiş, Yunus Emre'yi gerçek mürid, gerçek âşık ve ilahi duyguların rehberi olarak kabul etmiş, ondan önemli ölçüde yararlanmıştı.

Anadolu halk şiiri geleneğinde en önemli köşe taşlarından biri olan Pir Sultan, geçmişten geleceğe halk şiirinin temsilcisi ve devamıdır. Onu güçlü kılan da büyük bir sevgi ve hayranlık duyduğu Yunus Emre'den kendisine uzanan şiir mirasını iyi değerlendirmesidir.

Pir Sultan; Yunus Emre, Nesimî ve Hatayî çizgisinin güçlü bir devamı konumundadır. Şiirlerinde Yunus, Nesimî ve Hatayî'nin etkileri, dönemin sosyal olayları çerçevesinde yoğunlaşarak, özümşenip biçimlenerek tekrar ve taklide düşmeden Pir Sultan damgasıyla görülmüştür.

Alevî-Bektaşî geleneğinin icra ortamı Cem ritüellerinde her hizmette Hatâyî'nin, "*hizmetin mührü*" olarak adlandırılan eserleri mutlaka okunur, her hizmet "Hatâyî" ile tamamlanır. Bu eğitim kademelerinin her biri Şah İsmail Hataî deyişlerinde yer alır ve bir kısmı açıkça uzun uzun anlatılır.

Alevî - Bektaşî Şairleri arasında en başlarda yer alan Şah İsmail Hatayî'nin kendisini Hacı Bektaş Veli bağıslı sayması ve Hacı Bektaş adlı şiiriyle:

Gece gündüz hayaline yanarım

Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş

Günahkarım günahımdan bızanın

Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

biçiminde ortaya koyması Yesevî'den Anadolu âşıklarına etkileşim zincirinin diğer âşıklarda da aynı güçle sürmekte bütün Alevî Bektaşî âşıkları Yunus ve Hatayî izinde Allah Muhammet Ali, Hacı Bektaş sevgisiyle 12 İmam, Dört Kapı Kırk Makam, Ehlibeyt, niyaz, gibi tüm alevî bektaşî ritüellerini Anadolu'da Yedi Ulu Ozan olarak adlandırılan; Nesimî, Fuzûlî, Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Yeminî, Virânî ve Kul Himmet başta olmak üzere bütün Alevî Bektaşî âşıklar bu gelenek zincirinin önemli halkaları olmuşlardır.

Deyişlerini örneklersek:

Hatâyî'm der Şam'a geldim

Şameniz'e yana geldim

Bin kan ettim ceme geldim

Mürvet ey erenler mürvet

*

*Gerçi Hatayî'yem günahım çoktur
Kalbim de benlikten hiç eser yoktur
İncil, Tevrat, Zebur dört kitab haktır
Lezzeti ayat-ı Fırkan'dan aldım*

*

*Şeriat tarikat ikisi birdir
Marifet görünmez hakikat sırdır
Musahip kardaştır یرهber pir'dir
Dini saklı gerek dinin içinde (Teslim Abdal)*

*

*Pişiri pişiri söyle sözünü
İki babdan ayırma gör yüzünü
Mürşide teslim eyle özünü
Musâhib kapısın bul da ondan gel (Hatayî)*

*

*Şeriat'ta namazımız
Tarikat'ta niyazımız
Uzak değil ustamız
Dumanı var destimizda*

*Marifet'te bulduk karar
Hakikat'te gördük didar
Olmayız her can ile yar
Nişan edip postumuzda (Sıdkî Baba)*

*

*Şeriat'ta okuyunuz kitabı
Tarikat'tan anlayamaz yabani
Marifet'te tamam verin hesabı
Hali Hakikat'i kimse duymasın (Melulî)*

*

*Muhammed Ali'nin gittiği yola
Biz dahi gidelim yorulmayalım
On İki İmam defterine kayıd olalım
Bir gayrı defterde bulunmayalım (Hatayî)*

biçiminde büyük bir sevgi yumağının ortaya çıktığı görülür.

Alevi-Bektaşî geleneğinde misafir Hızır sayılır ve Hızır inancı bir deyişinde:

*Himmet eyle pîrim misafir gele
Yavan yaşık yeyipyüzümüz güle
Büyük küçük anı hep Hızır bile
Mihmanlar siz bize sefa geldiniz*

***Misafir gelirse kısmeti bile
Misafir Hızır'dır arzulu dile
Hatayî'm yüzler sür özrünü dile
Mihmanlar siz bize sefa geldiniz***

biçiminde belirten Hatayî özelinde geleneğe dönüşüp âşıkların dilinde ustaca kullanılmıştır.

Doğa unsurlarının da ruh taşıdığı inancını karşılayan animizm teşhis ve in-tak sanatının temelini oluşturur. Pir Sultan, şiirlerinde genel anlamda tüm doğa unsurlarıyla canlı bir varlık gibi iletişim içindedir.

***Ey benim sarı tanburam
Sen ne için inilersin
İçim, oyuk derdim büyük
Ben anınçin inilerim***

deyişinde sazının tellerinden çıkan musikiyi inlemek olarak değerlendirmekte ve sazından da içinin oyuk ve derdinin büyük olduğu için inlediği cevabını almaktadır.

Hatayî'nin:

***Ben obam içinde bâki can idim
Ali idim din idim îmân idim
Kendisi Hak idi ben zindân idim
Şimdi gelmiş sultan olmuş obama***

deyişinde Tanrının Hz. Ali suretinde görünmesi söz konusudur. Pir Sultan'a ait:

***Cemâli geliyor hayalde düşte
Canım âsumanda kandilde arşta
Uzakta yakında yeminde pîşte
Her nereye baksam Ali'm kendi var***

deyişinde de Tanrının Ali suretinde tezahür ettiğinin görülmesi Şamanizm kaynaklı inanç motiflerinin kalıntılarıdır.

Alevî Bektaşî kültürü ve buna bağlı edebiyatı İslam öncesi inanç sistemle-rinin en çok varlık gösterdiği alan olarak dikkat çekmektedir.

Alevî ve Bektaşî tasavvufunda “don değiştirmek, Hakk'a yürümek ya da devriye olmak” ifadeleri sık sık kullanılır ve bu cümlelerin anlamı, ölümsüzlüğün olmadığına ve beden çürüse bile ruhların ‘mutlak öz'e yani Allah'a döneceklerine inanılmasıdır.

***Güvercin donunda duran
Cümle eksiklikler bitiren
Beş taşı şahit getiren
Hünkar Hacı Bektaş Veli***

ifadesindeki don değiştirme figüründeki bu düşünce aynı zamanda Makalat'ta yer alan “Her nesne aslına döner.” hadisinin de açıklayıcısıdır. Bu durum Hacı Bektaş-ı Veli'nin

***Sakın ol kimsenin gönlünü yıkma,
Gerçek erenlerin izinden çıkma,
Eğer insan isen ölmezsin korkma,
Aşığı kurt yemez aç da değildir.***

değişinde dile getirilmektedir. Halk şiirinin yanı sıra menkıbelerin, masalların ve efsanelerin konuları içerisinde yer alan don değiştirme, Türk geleneğinin önemli motiflerindedir.

Bu motif, Orta Asya'daki Türk boyları ile Anadolu'daki Türkler arasında ortak inanışlardan birini oluşturmaktadır. Don sözü, genel anlamda, “elbise, kılık/kıyafet” ve don değiştirme tabiri de “kılık/ kıyafet değiştirme” anlamına gelmektedir. Ancak Türk geleneğinde “donuna girmek, dona bürünmek” şeklinde de kullanılabilen don değiştirme deyiimiyle, genel anlamda, dış görünüşün fiziksel açıdan bir değişime uğraması işaret edilmektedir.

Don değiştirme; ruhun, yeryüzü yolculuğunda değişik bedenlerde gezmesi biçiminde de tasavvur edilebilmektedir. Ruhun beden değiştirmesi durumu, Alevilikte, “Sır” olarak düşünülmekte ve “Ali sırrı” biçiminde dile getirilmektedir. Alevi-Bektaşî kültüründe de ölüm için “hakka yürümek, hakka ulaşmak” kavramları ile birlikte “kalıbı dinlendirmek, don değiştirmek, gerçeklere karışmak, yürümek, sır olmak, emaneti teslim etmek” gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Güvercin, Anadolu'da da Hacı Bektaş Veli ile özdeşleştirilmiştir. Ancak o, Alevilerde, Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Hatayî'nin:

***Kuş olup güvercin donunu giyen,
Uyan dağlar uyan Ali geliyor,
Mucizatın cümle âleme bildiren,
Uyan dağlar uyan Ali geliyor...***

deyişi bunu açıkça göstermektedir. Anadolu kültüründe bazı eren ve evliyanın bazı hayvanların görünümüne girdikleri çeşitli anlatılarda yer almaktadır. Bunlardan Ahmet Yesevî'nin turna, Abdal Musa'nın geyik, donuna girdiği üzerine menkıbeler dilden dile anlatılmaktadır. Benzer anlayış, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya “güvercin” donunda gelmesinde de dikkat çekmektedir.

Alevi-Bektaşî inancına göre ölüm “Hakk'a yürümektir”. Çünkü insan, Allah'ın nurundan yaratılmıştır ve yine Allah'a, özüne dönecektir. Yalnızca beden yok olur ve toprağa karışır. Ruh ise devriyesine devam eder. Âşıkların deyişlerinde geleneğe dönüşüp yaygın biçimde kullanılan “Ölen tendir, can değil” sözü bu inanışın özlü ifadesidir. Bu nedenle Alevilerde ölüm sözü yerine “Hakk'a yürümek, gerçeğe kavuşmak, kalıbı değiştirmek, sır olmak” gibi ifadeler kullanılır. “Kalıbı değiştirmek” söylemi Alevi-Bektaşî inancının önemli bir özelliği olan tenasühü anlatmaktadır. Kalıp bedendir ve ruh kalıptan kalıba geçerek farklı farklı bedenlerde varlığını sürdürmektedir. Hatayî'nin:

***Nuh ile ben bir gemiye binmişem
Yusuf'u tufanda sele vermişem
Sanma bu cihana henüz gelmişem
Bunca geldim bunca gittim ezelden***

deyişi tenasühü özetlemek için iyi bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Adil Ali Atalay Vaktidolu, *Hatayî Şah Hatayî Anadolu Hatayileri Divanı*, İstanbul, 2019
- Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul, 1991
- Nejat Birdoğan, *Alevilik Anadolu'nun Gizli Kültürü*, İstanbul, 2019
- Nilgün Çıblak Coşkun, *Alevi Cemlerinde Nefesler*, İstanbul, 2014
- Bedri Noyan Dede Baba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, I-V, İstanbul, 1998
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal – Hatayî – Kul Himmet*, İstanbul, 1962
- Gülağ Öz, *Şah İsmail ve Safeviler*, Ankara, 2018
- Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, s. 37-45
- Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, İstanbul, 1991
- Şah Hüseyin Şahin, *Şah İsmail Hatayî Divanı ve Diğer Hatayî Şiirleri*, Ankara, 2011
- Prof. Dr. Ali Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî*, İstanbul, 2015
- Ali Yıldırım, *Başlangıcından Günümüze Alevi Bektaşî Değişleri I-II*, Ankara, 1997
- Süleyman Zaman, *Dört Kapı ve Kırk Makam*, İstanbul, 2020
- Rıza Zelyut, *Türk Aleviliği, Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni*, Ankara, 2012

GAGAUZ TÜRKLÜĞÜNÜN GÜR SESİ: GÜLLÜ KARANFİL (HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ)*

THE LOUD VOICE OF GAGAUZ TURKS: GÜLLÜ KARANFİL (LIFE, LITERARY FIGURES AND WORKS)

ГРОМКИЙ ГОЛОС ГАГАУЗСКИХ ТЮРКОВ: ГЮЛЛИ КАРАНФИЛЬ (ЖИЗНЬ, ТВОРЧЕСТВО И ЛИЧНОСТЬ)

Oğuzhan YETİŞTİ**

ÖZ

Gagauz Türkleri'nin dilini, kültürünü ve edebiyatını Türk dünyasına tanıtan aydınların başında Güllü Karanfil gelmektedir. Karanfil, üniversite eğitimini almaya başladığı yıllardan itibaren çalışma sahasını Gagauz dili ve edebiyatı üzerine yoğunlaştırmış önemli bir akademisyendir. Akademisyen kimliğinin yanında Gagauz Türkçesi'nin varlığını sürdürebilmesi için mücadele veren önemli bir şair ve yazardır. Ortaya koyduğu pek çok edebî ve ilmî eser ile Gagauz edebiyatının gelişimine ciddi anlamda katkılar sağlamıştır. Onun bu çok yönlü şahsiyeti ve çalışmaları şimdiye kadar detaylı bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu açıdan makalede onun hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri irdelenecektir. Netice itibarıyla onun Gagauz edebiyatı içerisinde yeri belirlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gagauz Türkleri, Gagauz Dili ve Edebiyatı, Güllü Karanfil.

ABSTRACT

Güllü Karanfil is one of the leading intellectuals who introduced the language, culture and literature of the Gagauz Turks to the Turkish world. Karanfil is an important academic who has focused her field of study on the Gagauz language and literature since the years she started her university education. In addition to her academic identity, she is an important poet and writer who struggles for the survi-

---

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel Bayraktar danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan "Gagauz Şair Güllü Karanfil'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilim Uzmanı. Bilecik/TÜRKİYE.

(oguzhanyetis@gmail.com)

ORCID ID: 0000-0003-2667-8285

val of the Gagauz Turkish language. She has made serious contributions to the development of Gagauz literature with the many literary and scientific works she has produced. Her multifaceted personality and works have not been addressed as a detailed research topic until now. From this perspective, her life, literary personality and works will be examined in this article. As a result, her place in Gagauz literature will be determined.

Key Words: Gagauz Turks, Gagauz Language and Literature, Güllü Karanfil.

1.HAYATI

Gagauz Türkleri arasında akademisyen, yazar, şair, çevirmen ve yayıncı gibi vasıflarıyla tanınan Güllü Karanfil, 22 Kasım 1972 yılında Moldova Cumhuriyeti'ne bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nin Valkaneş kasabesindeki Ütülü (Tülü) köyünde dünyaya gelmiştir.¹ Annesinin adı Elena, babasının adı ise İvan'dır. Babası uzun yıllar marangozluk yaparak evin geçimini sağlamıştır. Annesi ise tuğla fabrikasında işçi olarak çalışmıştır.² Karanfil'in çocukluğu Sovyetler Birliği'nin dünyaya hâkim olduğu bir dönemde geçmiştir. Çocukluk yıllarına ait düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Küçüklüğüm Sovyetler zamanında geçti. Yurt dışındaki Türklerden habermiz yoktu. Türkülerimizde Edirne, Stanbol, Anadolu kelimelerini telaffuz etmekte anlamlarını bile bilmezdik. Herşey kısıtlı ve kapalıydı. Orta seviyeli bir gelirimiz vardı. Rusça eğitim mecburdu. 3 kardeşiz, evin küçüğü benim. Evin küçüğü olduğum ve biraz da kekelediğim için el bebek gül bebek büyütüldüm. Babam bana nazlı kızım derdi. Annem 7'nci sınıfa kadar okumuş ama dili ve hesaplaması çok iyiydi. Annemin dil zenginliğinin bana yansıdığını düşünüyorum. Annemle her görüştüğümde yeni, duymadığım kelimeleri kayda alıyorum. Babam bağcılık mesleğini okumuş bir adam olsa da marangozlukta çok iyiydi. Köyümüzde bazı evlerin kapı penceresini, çatısını babam yaptı. Babamın dedesi köyün en iyi ustasıymış. Komşu köylerden bile at arabalarını dedesine yaptırıyorlarmış. Annem kerpiç fabrikasında daha sonra da kreşte çalıştı. Babam ağaç ve üzüm bağı açılmakta becerikli bir adamdı. Matematiği çok iyiydi. Eve gazete gelince babamla okumak için sıraya giriyorduk.”³

¹ Oğuzhan Yetiştii “Çağdaş Gagauz Edebiyatı'nın Önemli Bir Temsilcisi: Güllü Karanfil”, Kardeş Kalemler Dergisi, Yıl: 15, Sayı: 170, Şubat 2021, s. 80.

² 25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi

³ 19.09.2022 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

Karanfil'in yukarıda da ifade ettiği gibi orta seviyeli geleneksel bir Gagauz ailesinin çocuğu olarak hayatının büyük bir kısmını köyünde geçirmiştir. Üniversite eğitimine kadar köyünden ayrılmamıştır.

Karanfil, anaokul, ilkokul ve lise eğitimini doğup büyüdüğü Ütülü (Tülü) köyünde tamamlamıştır. Bu köyde bulunan okulda 11 yıllık bir eğitim sisteminden geçmiştir. 1980 yılında başladığı eğitimini 1990'da tamamlamıştır. Anaokulunda ilk defa Rusça eğitim ile karşılaşan Karanfil, lise yıllarına dek yabancı dilde eğitim görmüştür. Liseden mezun olduktan sonra Valkaneş'te çıkan *Panorama* adlı Rusça gazetede çalışmaya başlamıştır. Gazetenin Gagauz dilindeki yazılarını hazırlayan Karanfil, aynı zamanda önemli kişilerle röportajlar da gerçekleştirmiştir. Bu gazetedede 8-9 ay bir süre çalıştıktan sonra 1991 yılında Komrat Devlet Üniversitesi'ne ilk kabul edilen öğrencilerden birisi olmuştur. Üniversitenin Gagauz Dili ve Edebiyatı bölümüne kayıt yaptırmıştır.⁴

Bu yıllarda Lübov Vorobyova ile birlikte Gagauz Yeri'nde "Ana Dili Birliği" adlı bir dernek kurmuştur. Bu dernek çatısı altında çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiştir. Uzun ömürlü olamayan bu birlik çeşitli nedenlerden dolayı dağılmıştır. Bir yıl sonra Karanfil, Azerbaycan'a giderek üniversite eğitimini orada devam ettirmiştir. Azerbaycan'a giden ilk Gagauz öğrencilerinden birisidir.⁵ Karanfil, Komrat'ta bulunduğu yıllarda Gagauz millî hareketinin içerisinde yer almıştır. O yıllara ait düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

*"Komrat'ta yaşadığım bir buçuk yıl benim hayatımda büyük bir iz bıraktı. Burada kendimi milli hareketin içerisinde buldum. O dönemde ressamlar, şairler ve siyasetçiler sık sık bir araya geliyorlardı. Ben de 19 yaşında bir genç kız olarak toplantılarına katılıyordum."*⁶

Üniversite eğitimini 1992-1997 yılları arasında Azerbaycan'da bulunan Bakü Devlet Üniversitesi'nin Şark Şinaslık (Doğu Bilimleri) Fakültesi'nde sürdürmüştür.⁷ Bu üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı ile Azerbaycan Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. Karanfil'in Azerbaycan'da okuyan diğer Gagauz öğrencilerinden farkı ise eğitimini Azerbaycan Türkçesinde almış olmasıdır. Diğer Gagauz öğrenciler ise Rusça eğitim görmüşlerdir.⁸ Karanfil, küçük yaşlarda kaleme aldığı şiirlerin birisinde ileride Türkoloji'ye adım atacağını bildirmiştir. O, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

"15-16 yaşlarımda yazdığım ilk şiirlerimin birinde "Türk bilgici olurum, Eğer başka? Ölüm!, Bir aac gibi kururum, Tunur kara gözüm." diye mısralarım

⁴ 25.08.2021 ile 19.09.2022 tarihli söyleşi.

⁵ Oğuzhan Yetiştı, a.g.m., s. 80.

⁶ 25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

⁷ Oğuzhan Yetiştı, a.g.m., s. 80.

⁸ 19.09.2022 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

var. Sovyetler dönemi ve o yıllardan itibaren meğerse Türkolog olacağımı bildirmişim. O zaman Türkolog kelimesini bile bilmiyordum, ama 10-12 yaşlarımda komşumuza misafir olarak gelen bir Özbek Türkü çocukla tanışmışım ve dilimizin çok benzer olduğunu fark etmişim. Bu durumdan çok etkilenmişim. 1991 yılında KDÜ'de Gagauz Dili ve Edebiyatı bölümünde okumaya başladım. Fakat daha sonra Bakü Devlet Üniversitesi'nin Türk Dili ile Azerbaycan Dili ve Edebiyatı bölümünü 1996 yılında bitirdim. Öğrenciyken ilk makalelerimi yazmaya başladım, araştırmalara çok açıldım. Azerbaycan Millî İlimler Akademisi'ndeki hocalarımdan bana çok yardımı oldu. Özellikle Prof. Dr. Tofik Hacıyev, Doç. Dr. Etibar Kuliyev, Prof. Dr. Mehebbet Mirzeliyeva ile Prof. Dr. Hasan Kuliyev'in üzerimde çok emeği vardır.”⁹

1997 yılındaki mezuniyetinin ardından 2000 yılında doktora eğitimine başlamıştır. Bu eğitiminden sonra 2005 yılında Azerbaycan Millî İlimler Akademisine bağlı Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü'nde Prof. Dr. Hasan Guliyev ile Prof. Dr. Diyonis Tanasoğlu'nun danışmanlığında “Gagauz Dilinin Leksikasında Maişet Sözcükleri” adlı doktora tezini hazırlayarak filoloji alanında “Doktor” unvanını kazanmıştır. Doktorasının ardından 1998-2008 yılları arasında bu enstitüde çalışmalarına devam etmiştir. Azerbaycan'da bulunduğu zamanlarda dil ile ilgili birçok ortak kitap çalışması içerisinde yer almıştır.¹⁰ 2010 yılında Rusya'nın güneyinde bulunan Rostov-na Donu şehrindeki Yönetim, Hukuk ve İşletme Enstitüsü'nde “Yabancılar İçin Rus Dili” kursunu bitirmiştir.

Karanfil, Azerbaycan'da bulunduğu yıllarda eşi Ağası Hun Mammadli ile 1992 yılında evlenmiştir. Ağası Hun, Azerbaycan'ın tanınmış gazetecilerinden birisidir. Bu evliliklerinden Oğuzhan ve Aydın isimli iki erkek çocuğu ile Aydan isimli bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Ailesi ile birlikte 2007 yılı itibarıyla Gagauz Yeri'ndeki Komrat şehrine yerleşmiştir.

Karanfil, akademisyen kimliği ile çeşitli kurumlarda, üniversitelerde çalışmalar yürütmüş ve dersler vermiştir. 2008-2011 yılları arasında Mariya Maruneviç Adına Gagauz Yeri Bilim Araştırmaları Merkezi'nin başkanlığını yapmıştır. 2009-2012 yıllarında Komrat Devlet Üniversitesi'nin Gagauz Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 2012-2013'de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın bir projesi ile Ankara Üniversitesi'nde post doktorasını bitirmiştir. 2016-2020 yılları arasında İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Uygulamalı Rusça ve Çevirmenlik bölümünde öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Şuan Gagauz Yeri'nde yer alan Komrat Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.¹¹

Bu üniversite bünyesindeki Millî Kültür Fakültesi'nde bulunan Türk Dili ve Edebiyatı ile Gagauz Filolojisi ve Tarihi bölümlerinde Türk Dili, Türk Çocuk Edebiyatı, Türkoloji'nin Problemleri, Gagauz Dili, Gagauz Edebiyatı, Türkolojiye

⁹25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

¹⁰Oğuzhan Yetiştii, a.g.m., s. 80.

¹¹Oğuzhan Yetiştii, a.g.m., s. 81.

Giriş, Türk Dili Tarihi, Türk Halklarının Edebiyatı ile Çağdaş Türk Lehçeleri derslerini vermektedir.¹²

2.EDEBÎ ŞAHSİYETİ

İlk eğitimini almaya başladığı yıllardan itibaren şiir ve öykü yazmaya yönelen Karanfil'in okuldaki ilk öğretmeni olan Saveli Ekonomov'un onun edebî kişiliğinin oluşmasında büyük bir etkisi olmuştur. 1986 yılında 6'ncı sınıfa giden Karanfil'in okul müfredatına eklenen Gagauz Dili ve Edebiyatı dersi onun Gagauz diline ilgi duymasına sebep olmuştur. O yılları Karanfil, anılarında şu şekilde anlatmaktadır:

“1986-cı yıld. 6-cı klasta, 14 yaşındaydım. Kasım ayıydı, yanılmarsam. Şkolada «Gagauz dili uroomuz olacek» haberi tez yayıldı aramızda. Çok geçmedi – gagauz dili uroo programamıza girdi. Tutêrim aklımda ilk uroomuzu. Klasa bizâ artık yaşlı görünân moldovan dili üüredicisi hem şkolada organizațiya işleri müdürü Saveliy Ekonomov girdi. Hepsimiz sevinçli hem duyguluyduk. «Zaman hayır olsun, üürenicilär», – dedi üüredicimiz. İlk kerâ bu selâmneşmeyi işittiydik, üürenicinin lafını da tefterlerimizâ yazdıydık. Özel bukvalarımızı taftada yazdı. Saveliy Petroviç, okuduk onnari. Pek havezliyidik üürenmäâ hem okumaa gagauzça. Kiyatlar yoktu taa, ama uroklarımız pek faydalı geçârdi.”¹³

14 yaşlarında bir okul öğrencisi iken Puşkin'den yapmış olduğu ilk çeviri, 28 Şubat 1987 yılında *Put'k Komunizmu* (Komünizme Giden Yol) adlı gazetenin *Literatura i İskustvo* (Edebiyat ve Sanat) sayfasında “Kış Sabaası” başlığıyla yayınlanmıştır. Gazetede çıkan şiiri şu şekildedir:

Kış Sabaası

Ayaz, güneş,
Uygun günüm.
Uyêrsın mı sän taa gülüm?
Ya kalk, kokona, ya şılat
Umutlu gözlerin,
Sırt karşı gün duusuna
Hem ol bir büyük yıldız bana.

Tutêrsin aklında, avşam,
O furtuna gününü,
Karannık çöktüünü,
Tunuk, titsi havayı?
Ay, nasıl bir sarısın,
Sır'der bulut arası.

¹²19.09.2022 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

¹³Güllü Karanfil, “Üüredicimin Üürettii Gibi”, Gagauzologiya XIX-XXI Asirlerdä Saveliy Ekonomov: Şanı Üüredici, Haz. Petri Çebotar, Gagauziya M. V. Maruneviç Adına Bilim Araştırmaları Merkezi Yayını, Komrat 2019, s. 272.

Sän saklama üzünü,
At dışarı gözünü:
Yalabıyarak gündän,
Kaar uçuşêr önümdä,
Aaç kundaklan sarılı,
Dera da buzlan sıkılı.

Konma çok sän kahıra,
Hadi çıkalım kıra,
Koşup kıvrak tayları,
Dolaşalım baaları,
Konup gölün boyuna,
Ani pek paalı bana,
Düşünelim sonuna.¹⁴

Bu çevirinin yayınlanışının ardından kaleme aldığı “Kendi Dilimdä”, “Tur-gay Sesi” ve “İsteyiş” adlı üç şiiri Stepan Kuroğlu’nun hazırladığı ve 1989 yılında Kışinev’de çıkan *İlkyaz Türküsü* adlı şiir antolojisine girmiştir. Bu şiir antolojisinin “Bizim Umutlar” bölümünde yer almıştır. Bu kitabın içerisinde yer alan şiirlerinden birisi şu şekildedir:

Kendi Dilimdä

Yaptınız bana ceza,
Ama yok bi şey.
Sizin bet lafınıza
Ceza da düşer.

Yaşlarım damneer yapraa,
Ama yok bi şey,
Dünneeydä zor yaşamaa,
Ama yok bi şey.

Her bir poetta oler
Bölä büyük işlär.
Herbiri de dayaner,
Ama... yok bi şey.

Kim gülärdi, ko gülsün,
Ama diil islää,
Kim azetmeer dilindän,
O hiç diil insan.

---

¹⁴Valentina Karanfil, “Kış Sabaası”, Put’k Komunizmu Gazetesi, 28 Şubat 1987, s. 3. Kiril harfli Gagauz Türkçesi ile yayımlanan bu şiir tarafımızca latin harflerine aktarılmıştır.

Bän yazerım canımdan,
Kendi dilimdä.
Peetim korkmeer bi şeydän...
Saus önümdän!¹⁵

Kuroğlu'nun şiir antolojisinde şiirlerinin yer alması ile Karanfil, daha çok şiir yazmaya yönelmiştir. Onun şiir türüne karşı olan bu tutkusu ileriki yıllarda da hiç sönmeden devam etmiştir. Gagauzların o dönemdeki en önemli gazeteleri durumunda bulunan *Ana Sözü*'nde şiirleri yayınlanmaya başlamıştır. 2 Haziran 1990 yılında yayınlanan gazetenin bir köşesinde Karanfil'in "İlkyaz" ile "Dayanêr Toprak" adlı iki şiiri yer almıştır. "İlkyaz" başlıklı şiiri şu şekildedir:

İlkyaz

Dün çisärdi kaar sık-sık,
Ama büün hava açık,
Duymazdık, nicä kıştan
Biz geçtik yaza birdän.

Güneş yakêr üzümü,
Sulandırêr üzümü.
Daalar artık eşerdi.
Kırlar tekin dinnendi.

Göldä yısınêr sular,
Oraya konêr kuşlar.
Gölümüz bizim derin,
Çöşmenin suyu serin.¹⁶

Aynı gazetenin 18 Nisan 1992 tarihli sayısında ise "Mutsuz Balıkçı", "Saman Yolu", "Bän Yalnız", "Batsa Çökelek", "Var Sözüm", "Duman", "Can Erleştü Buvazda" adlı yedi şiiri çıkmıştır.¹⁷

Karanfil, Gagauz edebiyatının o dönemdeki en önemli şairleri arasında bulunan Diyonis Tanasoğlu, Nikolay Baboğlu, Stepan Kuroğlu ile Dimitri Karaçoban hakkında birçok bilgiyi öğretmeni Saveli Ekonomov sayesinde öğrenmiştir. Onların edebî ürünlerini okuyarak şiirdeki bilgisini geliştirmiştir. O, bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

"Saveliy Petroviç gagauz aydınlarının çoyunu tanıyardı. Uroklarda bizä sık-sık Dionis Tanasoglu için, Nikolay Baboglu için, Stepan Kuroglu için annadardı.

¹⁵Stepan Kuroğlu, İlkyaz Türküsü (Peetlär Hem Annatmaklar), Literatura Artistike, Kişinev 1989, s. 271. Bu kitaptan aldığımız kiril harfli şiirler tarafımızdan latin harflerine aktarılmıştır.

¹⁶Valentina Karanfil, "İlkyaz", Ana Sözü Gazetesi, 2 Haziran 1990, s. 3. Kiril harfleriyle yayımlanan bu şiir tarafımızdan latin harflerine aktarılmıştır.

¹⁷Valentina Karanfil, "Mutsuz Balıkçı", "Saman Yolu", "Bän Yalnız", "Batsa Çökelek", "Var Sözüm", "Duman", "Can Erleştü Buvazda", Ana Sözü Gazetesi, 18 Nisan 1992, s. 5.

Dimitri Kara Çobanın ölüm haberini дә urokta bizä Saveliy Petroviç verdiydi. Kara Çobanın, beki, salt bir-iki şiirini üürendiydik, pek tanmazdık, ama tutêrum aklımda, ani pek kahırlandıydım. O günnerdä onun «Ah, tarafım» şiirinä bakarak, bän дә «Ah, tarafçım» adlı kısa bir şiir yazdıydım.»¹⁸

Genel itibarıyla Karanfil'in bu ilk kalem denemeleri halk şiirinin etkisiyle 7'li mani düzeniyle yazılmıştır. Modern edebiyat kaidelerinin Gagauz şiirine girmeye başlamadığı dönemlerde özellikle türkü ve mani gibi biçimlerde şiirler yazma şairler tarafından sıklıkla tercih edilmiştir. Karanfil'de şiir sahasında varlık göstermeye başladığı yıllarda duygu ve düşüncelerini basit ifadeler ile aktarma yoluna gitmiştir. Manilerde gördüğümüz basit söylemi onun yukarıda yer alan şiirlerinde açıkça görebilmekteyiz.

Diğer yandan şiirlerini kaleme aldığı 1987-1990 arası yılları düşünürsek şair, Sovyetler Birliğinin edebiyat alanındaki baskın etkisi sebebiyle şiirlerini belli konular çerçevesinde yazmıştır. Yaşadığı ve şahit olduğu olaylara karşı duygu ve düşüncelerini yansıtan şiirleri bulunmaktadır. Bu dönemdeki şiirleri kiril harfli Gagauz Türkçesi ile yazılmış ve "Valentina Karanfil" imzasıyla yayımlanmıştır.

Karanfil, 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile Türk dünyasını tanımaya başlamıştır. 1991 yılının Ağustos ayında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı başkanı Turan Yazgan'ın himayesi altında Türkiye'ye gelmesi ile Türkiye'yi yakından tanıma fırsatına erişmiştir. Türkiye'de kaldığı süre içerisinde Azerbaycan, Kerkük, Bulgaristan, Romanya, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan gibi bölgelerden gelen Türklerle tanışan, kaynaşan ve onların duygu-düşünce dünyasından etkilenen Karanfil, şiirlerinde millî konuları işlemeye yönelmiştir. Yine bu yıllarda şiirlerini latin harfleriyle yazmaya başlamıştır.¹⁹

Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde duygu ve düşüncelerini şiir defterine aktarmıştır. Bu deftere yazdığı şiirlerinde özellikle Türkçülük düşüncesinin ağır bastığını görebilmekteyiz. Yine bu şiirlerinde Türk şiirinden ve Türkiye Türkçesi'nden etkilendiği hissedilmektedir. O dönem kaleme aldığı bir şiiri şu şekildedir:

Bozkurdum

Bozkurdum, ay sonunu bekliyorum ben,
Canım ulumak istiyor, Bozkurdum.
Canım sesini işitmek istedi, Bozkurdum.
Durumunu annamak istedim, Bozkurdum.

Bozkurdum, Turan nasıl, nasıl sen.
Eşeriyor mu senin köklerin Bozkurdum,
Annıyor mu, ki büyümek lâzım Bozkurdum.
Biliyor mu, ki Türkten büyük yok, Bozkurdum.

¹⁸Güllü Karanfil, a.g.m., s. 272.

¹⁹Güllü Karanfil, "Bozkurt İşareti Hakkında", <https://www.kamudannethaber.com/yazarlar/dr-gullu-karanfil/bozkurt-isareti-hakkinda/1418/> (25.10.2022).

Bozkurdum, ay sonunu bekliyorum ben
Seni parmağında taşıyorum, Bozkurdum
Seni canımda taşıyorum, Bozkurdum.
Seninle olmak istiyorum, Bozkurdum.

Bozkurdum, benden ayrılı oldun sen
Bişey yok. Ayrılıktan biz kaavi, Bozkurdum,
Asena dışarda, sen evinde Bozkurdum...
Ulu, ulumaktan uyanır Türkler, Bozkurdum.²⁰

Bu millî düşünce yapısı onun şiir dünyasında bir çığır açmıştır. Bu dönemden sonra sosyal meselelerin ağırlıkta olduğu şiirler yazmaya yönelim göstermiştir. Türkiye’de bulunduğu dönemdeki bu şiirlerinde geniş bir kelime kadrosu karşımıza çıkmamaktadır. Belli sözcükleri yinelediği görülmektedir. Şiir defterine yazdığı bir başka şiiri ise şu şekildedir:

Olur Mu Çocuğu Anadan Ayırmaya?

Olur mu çocuğu anadan ayırmaya
Düşman, bana annaştır.
Olur mu kannı yaşları akıtmaya
Çünkü cannar kırılır.

Olur mu kırık cannan yaşamaya
Düşman bana annaştır.
Olur mu aydın günneri karartma
Olur mu çocuğu anadan ayırmaya?²¹

Yukarıda yer alan şiirde de görüldüğü üzere Karanfil, Türkiye Türkçesinden etkilenecek şiirler yazmaya çalışmıştır. İleriki yıllarda kaleme aldığı şiirlerinde bu etki devam etmiştir. O, 90’lı yıllarda yaşadığı değişim ile ilgili olarak düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“O yıllarda çılğınca yazdığım şiirlerim var. 1990’lı yıllar tekin değildi. Değişiklikler çoktu. Türk dünyasını o yıllarda tanımaya başladık. Gagauzya kuruldu. O yıllarda yazdığım mistik, üstü kapalı şiirlerim var. Yazdıklarım arasında güçlü olan ve zayıf kalan ürünler var. En çok işlediğim konu millî ruh, Türkçülük konusudur.”²²

Karanfil’in yukarıda da söz ettiği gibi yazdığı birçok şiir içerisinde zayıf ve güçlü kalan manzumeleri bulunmaktadır. Bu noktada, şiir defterindeki bazı şiirleri

---

²⁰Şiir defterinde yer alan bu şiiri yayımlanmamıştır. Şiirin altında “15 Ağustos, 1991. Trende yazıldı. Ayrılık günü.” notu bulunmaktadır.

²¹Şiir defterinde yer alan bu şiiri yayımlanmamıştır. Şiirin altında “5 Ağustos. Trende. Ankara’dan ayrılırken Konya’ya” notu bulunmaktadır.

²²25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

yayımlama yoluna gitmemiştir. 1992 yılında ise Karanfil, Azerbaycan'a giderek burada Türkoloji eğitimi almaya başlamıştır. Onun bu eğitimi, şiir sahasında daha verimli eserler kaleme almasına destek olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan Türkçesini öğrenmesinin yanında bu iki ülkenin edebiyatlarını tanıma, öğrenme imkânına da sahip olmuştur. İlk şiir kitabını da burada yayımlamıştır.

Şiirdeki bilgisinin gelişmesi ile şiirlerinin yapısında da değişimler gözlemlenmiştir. İlk dönem şiirlerinde görülen 7'li hece ölçüsü yerine 11'li hece ölçüsünü tercih etmiştir. Örnek olarak şu şiirini verebiliriz:

Söz

Yaamur akêr bir tel gibi üzümdän,
Bän, Güllüye, geldi selâm Denizdän.
Halk yaşlarınnan islandım, oldum yaş,
Bana kalsa bu canımdan indi taş.

Üzüm benim bakêr dooru yaamura,
Bän kuruldum, canım gider duvara.
Saklama sän hiç üzünü yaamurdan
Kayna halkınnan bu sözlär yukardan.²³

Yukarıda yer alan şiirinde de gördüğümüz üzere kelime hazinesinde bir zenginleşme görülmektedir. Şiirlerinde derin anlamlar ifade eden simgeleri, çağrışımları kullanma yoluna gitmiştir. Karanfil'in düzenli ölçüyle yazdığı bu tip şiirlerinin yanında serbest tarzda yazdığı şiirleri ise çoğunluktadır. Onun bu tarzdaki şiirleri üzerine bir değerlendirme yapan edebiyat araştırmacısı Emine Sevinç Öksüzoğlu, şu tespitte bulunmuştur:

“Fransız Edebiyatında yer alan serbest şiir tarzı, garip akımı ile Türk şiirini de etkisi altına almıştır. Bu akımın öncüsü Orhan Veli'dir. Yine Rus Edebiyatının etkisi de Nazım Hikmet'in şiirlerinde görülmektedir. İki ünlü şairimizin etkisi ile Türk Edebiyatında serbest tarzda şiir yazan şairler hızla artmıştır. Bu şiir türü edebiyatımıza girerek hece vezni kadar benimsenmiştir. Bu tarz Gagauz edebiyatında ve Azerbaycan edebiyatında da aynı şekilde ortaya çıkmaktadır. İşte tam bu noktada Güllü Karanfil hanımefendi de şiirlerinde kendine özgü bir tarz oluşturmuş, bu tarzla serbest şiiri buluşturmuş bir şairimizdir.”²⁴

Öksüzoğlu'nun da ifade ettiği gibi Karanfil, şiirlerinde serbest tarzı benimsemiş ve böylelikle kendine özgü bir şiir anlayışı oluşturmuştur. İkinci şiir kitabında bu anlayış ile yazılmış şiirlerini bir araya getirmiştir. Örnek olarak “Beni Anlatan Ben” şiirini verebiliriz:

²³Güllü Karanfil, Sanki Yıldızlar Aucumdaydı, Nurlan Yayını, Bakı 2005, s. 19.

²⁴Emine Sevinç Öksüzoğlu, “Şiiri Kucaklayan Şair”, Selâm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar), Elena-V.I., Kişinev 2012, s. 4.

Beni Anlatan Ben

Tüm kainat benimle,
Ama ben tek benimleyim,
Ben ve içimdeki duygular.
Ve etrafımda kalın ve tunuk bir çevre...
Ben benimleyim, ikiyiz,
Ve o bana çok tanıdık geliyor,
Ve akrabayız, galiba,
Bazen rahatsız, bazen de ferah oluyor,
Bazen ağlar, bazen ise seviniyor.
Kainat benimle olsa bile
İçimde salt bir ben var...
İçimde bir ben var ki,
onu ancak ben tanırım.
Tanıdıkları için güçlü...
Göz yaşını, zayıflığını saklayan
Bir ben bu aslında.
Yüzü hep güler, içi tez ağlayan biri
İçimde bir ben var ki,
Bazen onu tam tanımadığım için korkuyorum.
İçimde benden de büyük bir ben var!
Şaşkınlık içindeyim...²⁵

Karanfil, günümüzde Gagauz çocuklarına yönelik kısa çocuk şiirleri kaleme almaya başlamıştır. Ana diline karşı duyduğu hassasiyet ile çocukların dil becerilerini geliştirmek adına bu türde şiirler yazmaya yönelmiştir. Çocuk şiirlerinin önemine şöyle değinmektedir:

“Şuan daha çok çocuklar için şiir ve öykü yazmaktayım. Çünkü bu nesli geliştirmedığımız taktirde bizim romanlarımızı, şiirlerimizi okuyan bir nesil olmayacaktır. Çünkü dil becerileri yok. Bu becerileri geliştirmemiz şu anki en önemli konulardan birisidir. Dil olmazsa edebiyatta olmaz. Bu dili konuşanlar azalır ise okurlar da azalır. Dilin ve edebiyatın gelişimi için mücadele etmek durumundayız.”²⁶

Genel itibariyle Karanfil’in şiirleri Azerbaycan’da *Edebiyyat* gazetesi, Türkiye’de *Kardeş Kalemler*, *Balkan Türküsü* dergisi, Kuzey Makedonya’da *Köprü* dergisi, Başkurdistan’da *Baskortostan Kızı* dergisi ile Gagauz Yeri’ndeki *Sabaa Yıldızı* ile kendi çıkardığı *Ayna* dergisinde yayımlanmıştır.²⁷

Güllü Karanfil’in şairliği yanında çevirmen bir yönü de bulunmaktadır. Türk dünyası yazarlarının eserlerini Gagauz Türkçesine aktarmasının yanında Gagauz

²⁵Güllü Karanfil, Selâm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar), Elena-V.I., Kişinev 2012, s. 40.

²⁶25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

²⁷19.09.2022 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

şair ve yazarlarına ait edebî eserleri Türkiye Türkçesine de aktarmaktadır. Gerçekleştirdiği en önemli çeviri çalışmalarından ilki Yunus Emre'ye ait sekiz şiiri Gagauz Türkçesine aktarmasıdır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın tanınmış şair ve yazarı Anar Rızayev'e ait "İyi Padişahın Masalı" adlı hikâyeyi "Käämil Padişah İçin Bir Masal" başlığıyla Gagauz Türkçesine aktarımını yapmıştır. Hüseyin Su'nun editörlüğünde 2014 yılında çıkan *Çağdaş Gagauz Öyküsü* adlı öykü seçkisinde çevirmen olarak görev almıştır. Bu seçkide 15 Gagauz yazarın 41 kısa öyküsünü Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Karanfil, son olarak "Kızılelma Neresi?" adlı çeviri projesinde yer almıştır. Ömer Seyfettin'in vefatının 100.yılına armağan olarak hazırlanan bu proje ile onun "Forsa" ile "Kızılelma Neresi?" adlı iki hikâyesi 10 farklı Türk lehçesine çevrilmiştir. Hikâyelerin Gagauz Türkçesine çevirisini Güllü Karanfil gerçekleştirmiştir.

Karanfil, 2009 yılında Gagauz dilini korumak ve geliştirmek adına Nikolay Koyçu ve Aleksandra Tulba ile birlikte "Meras" adını verdikleri bir derneğe öncülük etmişlerdir. Bu dernek çatısı altında her yıl genç Gagauz şair ve yazarları arasında "Şiir ve Öykü Yarışması" tertip edilmesi noktasında çalışmalar başlatmışlardır. Yarışmaya katılan genç Gagauz şair ve yazarların düz yazı ve şiir türündeki eserlerinin yayımlanmasını sağlamışlardır. Bu yarışmanın gerçekleştirilmesine öncülük eden Karanfil, genç yazarların eserlerini iki kitapta toplamıştır. *Tukenmez Umut Kaynaa* adını verdiği şiir ve öykü seçkisini 2009 yılında Komrat'ta yayımlamıştır. Bu yayımlanan ilk seçkiden sonra ikincisi ve üçüncüsü gerçekleştirilen şiir ve düz yazı yarışmalarının sonucunda başarılı bulunan eserlerde *Akar Sel Gücü* adlı seçkide bir araya getirilmiştir. Bu eserde, daha yeni isimler şiirleri ve düz yazıları ile yer almışlardır. Eser, 2013 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Editörlüğünü yaptığı en kapsamlı çalışma ise 2015 yılında Bursa'da çıkardığı *Gagauz Şiir Antolojyası* adlı şiir antolojisidir.

Bu yayınlara ek olarak günümüzde Gagauz çocuk edebiyatının gelişimi için ciddi çalışmalar yürütmektedir. Bu anlamda 2020 yılında öncülüğünü yaptığı *Guguşuk* isimli çocuk dergisini yayın hayatına kazandırmıştır. Karanfil, 5-10 yaş aralığındaki çocuklarda ana dili bilinci oluşturmak için derginin her sayısında "ana dil" ve "millî kimlik" konusunda birçok tematik yazı ve şiire yer vermektedir. Ayrıca masal derlemeleri ve çevirileri ile de çocuk edebiyatına kaynak eserler kazandırmıştır. Hayata geçirdiği "Gagauzca Uşak Kitapları Projesi" kapsamında Gagauz çocuklarına yönelik *Masal Küpü 1*, *Masal Küpü 2* ile *Gagauzum Bân* adını verdiği üç çocuk kitabını Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın finansal yardımı ile çıkartmıştır.

3.ESERLERİ

Güllü Karanfil'in edebî ve ilmî eserleri Azerbaycan, Almanya, Türkiye, Gagauz Yeri (Moldova), Romanya ve Fransa'da yayınlanmıştır. Gagauz dili, kültürü ve edebiyatı sahasında yaptığı çalışmalarını "edebî eserleri" ve "ilmî eserleri" olarak iki başlık altında toplayarak tasnif ettik.

3.1.Edebî Eserleri

3.1.1.Sanki Yıldızlar Aucumdaydı: İlk şiir kitabı olan bu eser, 2005 yılında Bakü'deki "Nurlan" yayınevi tarafından yayımlanmıştır. 104 sayfadan oluşan bu kitaptaki şiirler üç başlık altında toplanmıştır. "Aydınnık Savaşı" adlı ilk bölümde 31 şiir yer almaktadır. "Kirpiyimä Asıldı Gecä" adlı ikinci bölümde 41 şiir bulunmaktadır. "Çizmä Kadar Boyları" adlı son bölüme 16 şiir eklenmiştir. Kitap, Karanfil'in 1987-2005 yılları arasında yazdığı toplam 88 şiiri kapsamaktadır.

3.1.2.Seläm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar): Karanfil, ilk şiir kitabı *Sanki Yıldızlar Aucumdaydı*'nin ardından uzun yıllar şiirlerini bir kitap altında toplamıştır. Şiirleri çeşitli gazete ve dergi sayfaları arasında kalmıştır. Yeni kaleme aldığı şiirlerinin yıllar içerisinde belli bir sayıya ulaşmasından sonra yayımlama yoluna gitmiştir. İkinci şiir kitabı *Seläm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar)* başlığıyla 2012 yılında Kişinev'de yayımlanmıştır. Bu kitabında toplamda 32 adet şiire yer ayrılmıştır. Bu şiirler dışında kitabına çeşitli yıllarda vatanına ithafen yazdığı kısa mektupları da dâhil etmiştir.

3.2.İlmî Eserleri

3.2.1.Gagauzskaya Leksikologiya I: Karanfil, bu eserinde Gagauz kadın ve erkek giyimine ait sözcükleri tematik açıdan inceleme yoluna gitmiştir. 2009 yılında Komrat'ta Rusça olarak yayımlanan bu kitapta geleneksel Gagauz kadın ve erkek giyim-kuşamı iki başlık altında ele alınarak örneklerle incelenmiş ve araştırılmıştır. Araştırmasında her bir sözcüğü hem köken bakımından hem de Türk lehçeleri ile olan bağlantısı bakımından incelemeye çalışmıştır. Diğer yandan Gagauz sözlü kültüründen aldığı örneklerle de araştırmasını zenginleştirmiştir. Eserin sonunda kaynakça ve sözlük bulunmaktadır.

3.2.2.Gagauz Leksikologiyası II: Karanfil, 2000'li yıllardan itibaren Gagauz leksikolojisi ile ilgili birçok bilimsel çalışma yürütmüştür. Bu alandaki çalışmalarını Azerbaycan'da, Türkiye'de, Rusya'da, Moldova'da ve Romanya'da çıkan ilmî dergilerde, kitaplarda yayımlamıştır. Bu yayımlanan araştırmalarında genel olarak Gagauz leksikolojisinin problemlili alanlarına temas etmiştir. Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak yazdığı 29 yazısını *Gagauz Leksikologiyası II* adıyla 2013 yılında Ankara'da yayınlamıştır.

3.2.3.Parlons Gagaouze: 2010 yılında Paris'te bulunan "L'Harmattan" yayınevi tarafından Fransızca olarak yayımlanan bu eserde Gagauz dilinin kısa grameri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. 124 sayfadan oluşan eserde öncelikle Gagauzlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra Gagauzcanın ses, şekil ve cümle bilgisi üzerine bilgiler aktarılmıştır. Eserin sonuna ise Fransızca-Gagauzca ve Gagauzca-Fransızca kısa bir sözlük eklenmiştir.

3.2.4.Gagauzların Ulusal Kimliği ve Tarihine Dair Yazılar: Eser, 2014 yılında Almanya'da bulunan "Türkiye Alim Kitapları" yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

lanmıştır. 100 sayfadan oluşan bu kitapta Karanfil'in 2009-2013 yılları arasında Gagauz Yeri'nde çıkan dergi ve gazetelerdeki makaleleri yer almaktadır. Bu makaleler, Gagauzların kimliği, tarihi ve dili üzerinedir.

3.2.5.Gagauzlar İçin Yazılarım: Karanfil, aktif yazı hayatı içerisinde birçok gazete ve dergiye Gagauzlarla ilgili ilmî ve edebî yazılar yazmış ve yayımlanmasını sağlamıştır. Bu yazıların Gagauzlara ilgi duyan okurlara da ulaşmasını sağlamak amacıyla bir kitap altında toplama yoluna gitmiştir. Farklı konuları ele aldığı 23 yazısını 2016 yılında Bursa'da *Gagauzlar İçin Yazılarım* adıyla yayımlamıştır. Eserinde hem bilimsel nitelikli yazılarını hem de edebî içeriğe sahip olan popüler nitelikli yazılarını toplamıştır.

3.2.6.Dionis Aga Tanasoğlu-90: Gagauz bilim insanı, rektör, şair ve yazar Dionis Tanasoğlu'nun 90.yıl dönümü sebebiyle hazırlanan bu kitapçıkta onun biyografisi, şiirleri ile fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu kitapçık Komrat Devlet Üniversitesi'nin Gagauz Filolojisi bölümü öğretim üyesi Güllü Karanfil tarafından hazırlanmış ve 2012 yılında çıkartılmıştır.

3.2.7.Azerbaycanca-Rumence Sözlük: Rumence-Azerbaycanca ve Azerbaycanca-Rumence çift yönlü olarak hazırlanan bu sözlük, 10.000 sözcüğü içerisinde barındırmaktadır. Güllü Karanfil ile Azerbaycanlı bilim insanı Mesut Mahmudov'un ortak çalışmasıdır. 248 sayfadan oluşan sözlük, 2004 yılında Bükreş'teki "Paideia" yayınevi tarafından çıkartılmıştır. Sözlük, bu sahada yapılan ilk çalışma olması yönüyle önemlidir.

3.2.8.Gagauzça Sinonimnär Sözlüğü: Gagauzcadaki eş anlamlı sözcükleri ihtiva eden bu sözlük, 2010 yılında Komrat'ta Mariya Maruneviç Adına Bilim Araştırmaları ve Metodika İşleri Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Sözlük, Todur Marinoğlu, Lidiya Baurçulu, Güllü Karanfil ile Elena Karamit'in ortak çalışması ile hazırlanmıştır. 312 sayfadan oluşan sözlükte 2.720 sinonim yer almıştır. Sözlük, Gagauz Yeri'ndeki radyo-televizyon sektöründe çalışanlara, çevirmenlere, bilim insanlarına, öğretmenlere ve öğrencilere faydalı olması adına çıkartılmıştır.

3.2.9.Gagauzça-Rusça Fizika Terbietmesi Sözlüğü: 2020 yılında Komrat'ta Mariya Maruneviç Adına Bilim Araştırmaları Merkezi tarafından yayımlanan bu sözlük, beden eğitimi ile ilgili terimleri içerisine alan bir çalışmadır. 142 sayfadan oluşan sözlüğü, Gagauz dili uzmanı Güllü Karanfil ile Tarih ve Etnografya uzmanı S.Y. Romanova hazırlamıştır. Rusça-Gagauzca ve Gagauzca-Rusça olarak hazırlanan sözlük bilhassa beden eğitimi öğretmenlerine, öğrencilere, anne-babalara, spor antrenörlerine ve spor ile ilgili topluluklara yönelik çıkartılmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak Güllü Karanfil, günümüzde kaybolma tehlikesi altında olan Gagauz Türkçesi'nin varlığını gelecek yüzyılda da devam ettirebilmesi adına ortaya koyduğu önemli eserleri ve araştırmaları ile ciddi bir katkı sağlamıştır. Gerek bilimsel çalışmaları gerekse edebî dilin işlenmesi ve yayılması adına birçok yayın faaliyeti girişiminde bulunduğu dikkati çekmiştir. Özellikle Gagauz çocuklarının ana dillerini geliştirmek ve dile olan bağlılıklarını güçlendirebilmek adına verdiği çaba ayrıca önemlidir. Öncülüğünü yaptığı “Lafet Gagauzca”, “Gagauzca Uşak Kitapları Projesi” ile “Guguşçuk Çocuk Dergisi” gibi girişimler ana dili için verdiği gayreti açıkça göstermektedir. Bu yayınlar bilhassa dilin kritik bir seviyede olduğu 5-10 yaş aralığındaki çocuklar için hazırlanmıştır. Çocukların ilgisini bu alana çekmeye çalışan Karanfil, bu yayınlar ile onların diline, kimliğine ve kültürüne olan bağlılıklarını büyük oranda arttırmayı başarmıştır. Netice itibariyle Karanfil, küreselleşen dünya içerisinde Gagauz çocuklarına sunduğu bu imkânlar ile ana dilin gelecek kuşaklara ulaşmasını ve dilin yok olma tehlikesine karşı önlenmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Emine Sevinç Öksüzöğlü, “Şiiri Kucaklayan Şair”, Selâm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar), Elena-V.I., Kişinev 2012, s. 3-4.
- Güllü Karanfil, “Üredecimin Ürettiği Gibi”, Gagauzologiya XIX-XXI Asirlerdä Saveliy Ekonomov: Şannı Üredici, Haz. Petri Çebotar, Gagauziya M. V. Maruneviç Adına Bilim Araştırmaları Merkezi Yayını, Komrat 2019, s. 272-273.
- Güllü Karanfil, Sanki Yıldızlar Aucumdaydı, Nurlan Yayını, Bakı 2005.
- Güllü Karanfil, Selâm Getirdim (Şiirlär, Mektuplar), Elena-V.I., Kişinev 2012.
- Güllü Karanfil, “Bozkurt İşareti Hakkında”, <https://www.kamudannethaber.com/yazarlar/dr-gullu-karanfil/bozkurt-isareti-hakkinda/1418/> (25.10.2022).
- Oğuzhan Yetişti, “Çağdaş Gagauz Edebiyatı'nın Önemli Bir Temsilcisi: Güllü Karanfil”, Kardeş Kalemler Dergisi, Yıl. 15, Sayı. 170, Şubat 2021, s.79-83.
- Stepan Kuroğlu, İlkyaz Türküsü (Peetlär Hem Annatmaklar), Literatura Artistike, Kişinev 1989.

Valentina Karanfil, “Kış Sabaası”, Put’k Komunizmu Gazetesi, 28 Şubat 1987, s. 3.

Valentina Karanfil, “İlkyaz”, Ana Sözü Gazetesi, 2 Haziran 1990, s. 3.

Valentina Karanfil, “Mutsuz Balıkçı”, “Saman Yolu”, “Bän Yalnız”, “Batsa Çökelek”, “Var Sözüm”, “Duman”, “Can Erleşti Buvazda”, Ana Sözü Gazetesi, 18 Nisan 1992, s. 5.

25.08.2021 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

19.09.2022 tarihinde Güllü Karanfil ile yapılan söyleşi.

ASYA'DAN ANADOLU'YA TÜRKMENLERDE “DOLU” GELENEĞİ*

THE TRADITION OF "DOLU" IN TURKMEN FROM ASIA TO ANATOLIA

ТРАДИЦИЯ ТУРКМЕНОВ «ДОЛУ» ОТ АЗИИ ДО АНАТОЛИИ

Necdet KURT*

ÖZ

Tarikatlarda “dolu içmek”, içki içmek anlamına geliyor. Asya Türkleri, İslamiyet'i kabul etmeden önce sosyal toplantılarda ya da inanç içerikli ritüellerde, bu ritüelin bir parçası olarak içki içiliyordu. Bu bir gelenek idi. Bu kutsal olarak kabul edilen içkiye Türk toplulukları “Tolu” diyordu.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinden sonra da Türkmen toplulukları arasında dolu içme geleneği devam ettirildi. Anadolu coğrafyası içinde yaşayan bu Türkmen toplulukları; Tahtacılar, Sıraçlar, Beydililer ve daha niceleri yüzlerce yıldır dolu “dolu içme” geleneğini sürdürmüşlerdir.

Dolu içme geleneğini, alkollü içki içmek olarak algılamamak gerekmektedir. Bu gelenek inançsaldır. “Pîr elinden dolu içmek” veya “Pîr elinden bâde içmek” gibi söylemler inançsaldır ve bir ritüelin uygulanmasıdır.

Bu yazıda “dolu”ya yüklenen anlamlar, eski Türklerde ant içme geleneği, elinde dolu bulunan balballar, ant içmenin anlamı, İslamiyet sonrası dolu içme geleneğindeki değişimler, Alevî inancında dolu, Alevî şiirlerinde dolu içme gibi konularla “dolu içme ritüeli”nin anlamı ve bugünkü durumu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dolu içme, ant içme, Alevî Türkmenler, balballar, Alevî inancı.

---

* 2018 yılında Mersin Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilerek makale haline getirilmiş şeklidir.

* Araştırmacı, Yazar. İzmir/TÜRKİYE
(egecaddesi@hotmail.com.)

ABSTRACT

In religious orders, “drinking dolu” means drinking alcohol. Before Asian Turks accepted Islam, they drank alcohol as part of this ritual in social gatherings or religious rituals. This was a tradition. Turkish communities called this sacred drink “Tolu”.

After the Turks made Anatolia their homeland, the tradition of drinking dolu was continued among the Turkmen communities. These Turkmen communities living in the Anatolian geography; Tahtacis, Sıracs, Beydilis and many more have continued the tradition of "drinking dolu" for hundreds of years.

The tradition of drinking dolu should not be perceived as drinking alcoholic beverages. This tradition is religious. Expressions such as “Pîr elinden dolu içmek - *drinking dolu from the Pir's hand*” or “Pîr elinden bâde içmek - *drinking wine from the Pir's hand*” are religious and are the implementation of a ritual.

In this article, the meanings attributed to "dolu", the tradition of taking an oath in ancient Turks, dolu-holding balbals (*a stone erected around a person's grave or some kurgans in ancient Turks to commemorate them*) in hand, the meaning of taking an oath, changes in the tradition of drinking dolu after Islam, dolu in Alevi belief, drinking dolu in Alevi poems, and the meaning of the "dolu-drinking ritual" and its current status are revealed.

Key Words: drinking dolu, oath taking, Alevi Turkmens, balbals, Alevi belief.

Giriş:

Asya'daki Türk topluluklarında İslam öncesi zamanlardan beri gerek dini gerekse dini olmayan ama sosyal olarak çok önem verilen toplanmalarda, ritüelin bir parçası ve belli kurallara bağlı olarak gelenek haline gelmiş, kutsal sayılan bir içki içiliyordu. Çeşitlerine aşağıda değindiğimiz bu kutsal içkiye Asya'daki Türk topluluklarında “Tolu” deniliyordu. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra bazı Türkmen toplulukları arasında Çukurova'da, Toroslarda ve Ege bölgesinin birçok yerinde yaşayan Tahtacı Türkmenleri, Tokat, Amasya, başta olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde “Sıraç” adıyla bilinen Beydilli Türkmen aşiretleri vb. gibi daha birçok Türkmen boylarında yaşatılan bu gelenek ve uygulanan ritüellere, özel anlamlar içeren kutsiyet yüklenmiş, içeriğinde bir takım değişimler olsa da, yüzlerce yıldır geleneğin ana unsurunun adı bile değişmemiştir. Sadece sessiz harf vurgulamasından dolayı “T” harfinin yerini, aynı harfin yumuşak vurgusu olan “D” har-

fini almış, Anadolu coğrafyasında Tolu yerine “Dolu” şekline dönüşmüştür. Geleceğin devamında öz Türkçe olan “Dolu” isimlendirmesinin yanında Farsça’dan dilimize geçen Dem, Bade gibi Türkçe olmayan ilave isimler de almıştır. Ritüelin icrası yüzyıllar boyunca belli bir disiplin ve kutsiyet çerçevesinde yapılmıştır.

Dışarıdan bakıldığında alkollü içki içmek gibi algılanabilen bu ritüel, kesinlikle keyif amaçlı veya sarhoş olmak için yapılmaz. Alevi deyişlerinde sıkça rastlanan “*Pir elinden dolu içmek*” veya “*Pir elinden bade içmek*” gibi sözler de bu geleneğin inançlar açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulayan ifadelerdir. Ancak Ortodoks İslam anlayışının alkollü içecekleri haram kılması ve diğer bir takım sosyal gerekçelerle, gelenek Sünni Türkmen yerleşkelerinde kaybolmuştur. Birçok Türkmen alevi ve Bektaşî topluluklarında da kaybolmaya yüz tutmuş gibi görünse de, kısmen şekil değiştirmiş anlam ve içerik bakımından birtakım İslami menkıbelere dayandırılarak devam etmektedir.

1. Dolu’ya yüklenen anlamlar

İslamiyet öncesi ve sonrası aragı, rakı, şarap vb. birçok içeceğin “Dolu” olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hemen her Türk topluluğunda dolu geleneğine ve uygulamalarına birbirlerine yakın kutsiyet taşıyan anlamlar yüklenmiş, gelenek ve bağlı uygulamaları varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Kişiler veya ülkeler arasında antlaşmalar yapılırken “Ant” olarak dolu içilmiş, kansız kurban niyetine ata ruhlarına, dağların koruyucu ruhları olduğuna inanılan dağ iyesine veya orman ruhuna değişik şekillerde saçı olarak kullanılmış, dini ritüellerde insanları birbirine bağlayan unsur olmuştur. Hatta akraba olmayan insanları, ömür boyu birbirlerinden sorumlu olacak şekilde kardeşlik bağları ile bağlamıştır.

1.1. Saçı olarak “Dolu”

İslamiyet’in kabulünden önce Türklerin benimsedikleri inanç sistemlerinden birisi olan Şamanizm’de kansız kurban sayılan saçı, dini ritüellerin çok önemli bir parçasıydı. Birçok dini törende tanrılara, ruhlara ve iyelere kansız kurbanlar sayılan çeşitli saçlar yapılırdı. Bu saçlar buğday, darı¹, vs. şeklinde yiyecekler olabildiği gibi, kırmızı ve aragı gibi içeceklerde olabiliyordu. Abdulkadir İnan, Yenisey’de yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirlerin, mukaddes dağlarında yaptıkları tanrıya kurban törenini, kendisi de Beltirler’den olan Maynagaşev’in 1915 tarihli makalesinden şu şekilde aktarmıştır. Buna göre; Yenisey’de yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirler’de, yapılan umumi kabile bayramları için özel aragı (rakı) hazırlanır. Bayramın yapılacağı tepeye giderken yolda bir mezarlığa rastladıkları zaman büyükler fincanlara rakı koyar, yerden bir ot alıp bununla mezara ve etrafındaki dağlara karşı rakı serperler. Nezirlerini (adıklarını) kabul etmelerini dileyip, ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar. Yolun yarısına geldikten sonra

---

¹ Günümüzde Anadolu coğrafyasının hemen her yerinde kullanılan, ‘meydana gelen iyi olayın aynısı sana da kısmet olsun’ anlamındaki “*Darısa başına*” deyişi buradan gelmektedir.

bu geçilen dağların ruhlarına yine rakı serpmek için dururlar (Aktaran İnan, 1986: 54-55).

Yine, Abdulkadir İnan'ın bildirdiğine göre; Şamanist Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan birtakım ayinler yapılmaktaydı. Yakut'lar, Yaz mevsiminde yapılan ayinlere (günümüz Türkçesinde sıcak anlamına gelen) "ısıyah", aynı zamanda da saç bayramı demektedirler. Mayıs sonu ya da Haziranda "Ayı Toyon" şerefine dokuz gün süren bu bayram ve ayin için bütün soydaşlar kımız ve kurban hazırlarlardı. Bu bayrama ay ve güneş (1y, kün) bayramı da denirdi (İnan, 1986: 102). Bütün oymak-soy bir çayıra toplanıp, soyun kamının idaresi altında ayin dansı yaparlar. Sonra kam, kımız kabını başına kaldırıp algıs (iyi dua) söyler, ilk toplanan kımızı saç olarak tanrıların büyüğü Ürun Ayı Toyon'a ve Ürun Ar Toyon'a sunarak ilahi söylerler (İnan, 1986: 102). İlkbahar bayramı Müslüman Kazaklar, Kırgızlar ve Başkurlarda "Kımız Murunduk" adıyla son yıllara kadar mayıs ayında yapılırdı (İnan, 1986: 97).

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra da Anadolu coğrafyasında bir takım değişikliklerle yaşamaya devam eden bu gelenek, kısmen şekil değiştirmiş olsa da Asya'daki birçok bölgede aynı şekilde yaşamaktadır. 2014 yılında Özkul Çobanoğlu* ile bir sohbetimiz sırasında Moğolistan'da yaşayan Tuva Türkleri arasında kaldığı dönemde şahit olduğu olayları şu şekilde aktarmıştır.

"Orada kımızın ikinci kez distile edilmesi ile elde edilen içkiye "Aragı" veya Arahı" adı veriyorlar, zira onlar "K" harfini "H" şeklinde telaffuz ediyorlar. Özellikle çok kutsal ibadetlerinde ve ritüellerinde bu rakıyı kullanmaya özel bir önem gösteriyorlar. Örneğin; yılbaşında, Nevruzda ya da diğer çok büyük toplanma törenlerinde (ki bunlar cem törenlerini de andırır, bu açıdan da oldukça enteresandır). O törenlerde özellikle bu Arakı'nın olmasına ayrı bir özen gösteriyorlar. Öyle olursa kestikleri kurbanın veya verdikleri saç kurbanının ata ruhlarının katında daha makbul olduğunu düşünüyorlar.

Neredeyse beş yüz senedir Rus baskısı altında kalmalarına rağmen mukaddes saydıkları ana törenlere kesinlikle Rus rakısını koymamaktadırlar. Gündelik alelade törenlerde ise Rus rakısı veya votkasını da aragı veya arahı deyip kullanmalarına rağmen, kutsiyeti olan ibadet ve ritüellerinde kımızdan elde ettikleri arakı'yı kullanmaktadırlar.

Moğolistan'da bir törende karşılaştığım kadın kam elindeki şişede bulunan su gibi bir şeyi göstererek bana dedi ki; "Hoca bu Rus rakısı değil, bu günün hatırına özel yapılmış bir rakı dedi." Nedir diye merak ettiğimde, öğrendim ki; kımızdan yapılan ve sadece kutsi amaçlar için kullanılan bir rakı varmış. "Bunu da kimse pek yazmadı Tür-

---

* Prof. Dr. Hacettepe Ün. Öğr. Üyesi

kiye’de. Oysa bu çok önemli, zira burada rakının da tarihi anlatılıyor.”

Yine, geleneğin ve inançların günümüzdeki uygulamalarına Kırgızistan’da şahit olmuş olan Zekeriya Karadavut* ise yaşadığı bir olayı şöyle anlatmıştır:

16 Eylül 2001 tarihinde Kırgızistan’da, Hakas Etnolog-Tarihçi ve Folklorcu Prof. Dr. Viktor Butanayev ve Marmara Üniversitesinden Dr. Mustafa Aksoy ile Uybat kurganlarına giderken yolda durduk, Butanayev elindeki kaba doldurduğu votkaya* diğer elini batırıp dualar mırıldanarak parmakları ile dağlara doğru saçtı. Dağların ruhları ve iyeleri olduğunu bu saçının onlar için yapıldığını söyledi ve aynı şeyi geri dönerken de tekrarladı.

Yukarıda verdiğimiz Maynagaşev’in 1915 tarihli makalesinde yazdıklarının, yüz yıldan fazla bir zaman sonra bile hala güncel olduğu ortadadır. Bu geleneğin benzeri uygulamalar, yakın zamanlara kadar Anadolu’nun birçok yerinde de görülmekteydi. Halen az da olsa bazı Tahtacı Türkmen yerleşkelerinde mezarlara rakı serpmeye şeklinde görülmektedir (Yolcu, 2020: 96).

2. Eski Türklerde ant içme geleneği

Eski Türk topluluklarının çoğunda iki yabancı kardeşleşmeye ve dost olmağa karar verirlerse soydaşlarının huzurunda kollarını keserek bir kaba kanlarını damlatırlar, bu kaptaki kana kımız, süt veya şarap karıştırıp, aralarına kılıç, ok veya başka bir silâh koyarak beraber içerlerdi.

Resim 1: Kim ve ne zaman yapıldığını bilmediğimiz bu tabloda muhtemelen bir savaş sonrası barış antlaşması veya savaşa giderken birbirlerine yardım etmek için ant içen taraflar resmedilmiştir.

* Prof. Dr. Akdeniz Ün. Öğr. Üyesi

* Pazar günü olduğundan içki satan yerlerin kapalı olduğunu ve bulabildikleri tek içkinin sadece votka olduğunu bu yüzden de onu saçarak kullandığını beyan etmiştir.

Ant töreni hakkında ilk bilgilerden biri de M.Ö. V. asırda Herodot tarafından verilmiştir. Bu bilgiye göre; İskitler ant ederken kendilerini hafifçe yaralarlar, kanlarını bir kaba damlattıktan sonra silâhlarını o kana batırırlar ve her iki taraf dualarını tekrarlayarak bu kaptan içerlerlerdi. İskit'lerdeki dostlaşma yani (anda) törenlerinde görülen kan karıştırma unsuru Türk boylarında tarih boyunca devam etmiştir. Hatta Osmanlılar devrine ait edebiyatta kan yalaşıp dost olma motifine rastlıyoruz (İnan, 1948: 285-286) Bu ritüeller ilk bakışta bize Türk halkı arasında son dönemlere kadar devam eden kan kardeşliği kültürü ve günümüz Aleviliğindeki yüzyıllardan beri devam eden “Musahiplik” geleneğinin İslam öncesi kökenleri hakkında da ipuçları vermektedir.

Eski Türk topluluklarındaki ant içme geleneğine ve sonuçlarına baktığımızda, dolu ve buna ait ritüellerin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Türkçede “Ant” kelimesinin diğer anlamları da, söz vermek veya yemin etmek karşılığındadır. “Ant içmek” yüzyıllar boyunca kişiler veya devletlerarasındaki dürüstlük ve güvenilirlik için son derece önem taşımaktaydı. Birçok araştırmacının kaleme aldığı konu ile ilgili Abulkadir İnan ve Emel Esin bize şu bilgileri vermiştir.

“Ant İçmek” fiilini, Yakutlar “Andıgar” Çuvaşlar “Antah”, Kalmuklar “Andıgar”, Uygurlar “Andık” şeklinde kullanırlar (İnan, 1948; 279).

Eski Türklerde de her vesile ile yapılan antlaşma, şöyle olurdu: İki yabancı kardeş veya dost olmaya karar verirse, soydaşlarının huzurunda kollarını keserek (kanatarak) kanlarını bir kaba damlatırlar ki; buna ant ayayı veya ant taşı denirdi. Aralarına kılıç, ok veya başka bir silâh koyarak kımız, süt veya şarap karıştırarak beraber içerlerdi” (İnan, 1948: 285).

Eski iç Asya usulünde, kadeh ve kılıç ile ant içmek merasiminin Türklerde de devam ettiği bilinmektedir. Ant içmek, hem sadâkat yemini vermek, hem de kardeşlik kurmak idi. (Esin, 1978: 89)

Buradan da anlaşıldığı üzere ant geleneği Türk toplulukların çoğunda yaygın bir gelenektir. Doğu Hunlarında ise ant içmek için, kurban edilen bir ak atın kanı ile karışmış bir içki hazırlanır ve buna bir bıçak batırdıktan sonra, gök tanrısını şahit tutarak, ant içerlerdi (Esin, 1978: 97). Oğuzlarda ise tolu kadehleriyle küçükler, büyüklere sadakat andı içiyordu. Ant töreni küçükleri büyüklere bağladığı gibi, hepsini de hükümdara bağlıyordu (Esin, 2001: 123-124). Faruk Sümer’in İbn Fadlân’a dayanarak bildirdiğine göre; Oğuzlarda ölü, oda şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu (herhalde kımız) bir kadeh veriliyor ve önüne de yine içki dolu kap konuluyordu (Sümer, 1972: 45). Belki de ölümden sonraki hayatta da dolu ile ant içme ritüeli yapıldığına inanılıyordu.

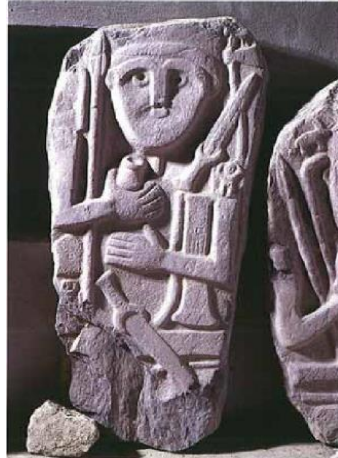
2.1. Balballar (Heykeller)

“Ant içme” yani “Tolu” geleneği ile ilgili, belki de en eski maddi belgelerden biri Orta Asya’da ki birçok yerde, bazıları da Anadolu coğrafyasında bugünkü Hakkâri bölgesinde bulunan (Sevin, 2001: 79-88) “Balbal” olarak da bilinen hey-

keller ve dikili taşlarda görülen kabartmalardır. Bu kabartmalarda ayakta duran, bir elinde dolu kadehi diğer eli ise belindeki hançerine bastırılmış şeklide bir insan tasviri bulunmaktadır. Bu taşların üzerindeki tasvirlerin bazıları iki eliyle bir kadehi tutarken, çok büyük bir kısmında ise bir elle dolu tutulmakta ve diğer el kemerde takılı hançer üzerine bastırılmış vaziyettedir.

Resim 2: Altaylardan bir Balbal örneği

Resim 3: Hakkâri Stellerinden Balbal örneği

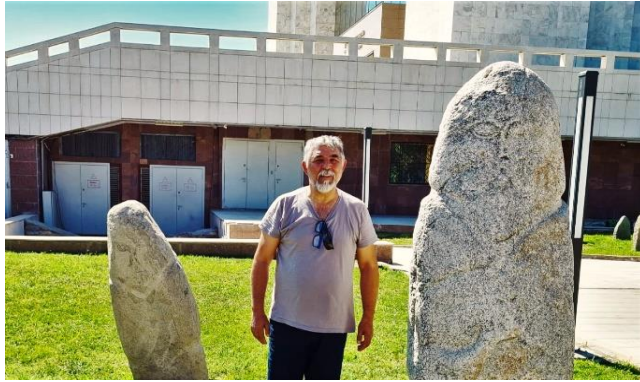
Bazı balbal taşlarında ise kemer üzerindeki el kalbe yakın bir şekilde göğüs üzerine bastırılmış durumdadır. Bu durum hançer figürü dışında görsel olarak günümüzde Anadolu Alevileri arasındaki dolu içme ritüeli ile neredeyse birebir aynıdır.

Resim 4-A: Çolpanata Açık hava Müzesi Kırgızistan

Resim 4-B: Çolpanata Açık hava Müzesi Kırgızistan*

Resim 5: Bişkek Müzesi Kırgızistan

Resim 6: Bişkek Müzesi Kırgızistan.

* 3-4-5 ve 7 nolu resimler Temmuz 2022 tarihindeki Kırgızistan seyahatimiz sırasında tarafımızdan çekilen resimlerdir.

Resim 7: Bişkek Müzesi Kırgızistan.

Çin kaynaklarının verdiği haritalar üzerinde balbalların yayıldığı bölgelere baktığımızda doğu-batı Asya ekseninde olduğu görülmekte ve Türk boylarının göç yolları ile örtüşmektedir.

Resim 8: Balbalların yayılma yönü.

Bu dikili taşlar bazen bir mezarın başında olabileceği gibi bazen de arazi üzerinde gelişigüzel serpiştirilmiş şekilde bulunmuştur. Birçok araştırmacının İbn Fadlan'ı kaynak göstererek verdiği bilgiye göre “Mezar kapatılınca, ölünün bir resmi veya heykeli yapılarak mezar üzerine konur ve öldürdüğü düşman sayısı kadar da mezar üzerine taş dikilirdi. Öldürülen düşman sayısı kadar mezar üzerine dikilen taşlara eski Türkler, balbal adı verirdi”.

Ancak Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Prof. Dr. Abdulkadir İnan, Prof. Dr. Osman Turan gibi konunun uzmanı olan araştırmacıların elde ettikleri yeni verilerle bu bilginin doğruluğu şüpheli hale gelmiştir. Hikmet Tanyu konuya bir gönderme yaparak, aslında öldürülen düşman sayısı kadar dikilen taşların da “balbal” olarak adlandırıldığını, ancak bunların balbal heykellerle karıştırıldığını söylemiştir (Tanyu, 1968: 88-92). Dolayısıyla bizim esas aldığımız balbal heykeller elinde dolu kadehi tutan heykellerdir.

Abdulkadir İnan da “Balbal Terimi Üzerine Önemli Bir Açıklama” başlıklı notunda şunları söylemektedir:

Orhun yazıtlarında “balbal” kelimesi geçmektedir. Bu balbal kelimesi Tarihte ve Bugün Şamanizm'in dört yerinde geçmektedir. Orhun yazıtlarının ilk bulunduğu yıllarda bu kelime-terim, “yog törenini idare eden bey” diye açıklanmıştı. Sonra bunun yanlış olduğu anlaşıldı ve “öldürülen düşmanın adına dikilen heykel” diye izah edildi. Bunun da yanlış olduğu, arkeolog ve tarihçi L. A. Evtyuchova ile L. R. Kızlasov'un çalışmaları ile meydana çıkarıldı. Hâlbuki Kızlasov'un ispat ettiğine göre heykellerin hiçbiri “balbal” değildir. Balballar, ölen âlpin, hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir. Bir kahraman âlpin mezarının yanında bir sıra taşlardan birinde şu yazı okunmaktadır: “İşbara Tarkan balbalı” (“Ongon” yazıtı yanında). Mezardaki kahramanın öldürdüğü düşmanlar için bu “balbal” denilen taşlar sembol olarak konulurdu, öldürülen şahıs önemli kişi ise “balbal” taşında adının da yazıldığı anlaşılmaktadır (İnan, 1986: 230).

Yine Prof. Dr. Osman Turan'da bu konuyla ilgili doğru sanılarak devam ettirilen bilgiyi aktarmıştır.

Burada ortaya çıkan iki mesele var: a) Ölen Türk'ün mezarına, öldürdüğü düşman kadar dikilen taş veya taşlar. b) Ölen Türk'ün mezarında bulunan heykeller. Yanlış olan nokta bunların her ikisinin de balbal sanılmasıdır (Turan, 1965: 292).

Tüm bu bilgiler mezar yanına veya üzerine dikilen taşlar ile heykel şeklindeki taşların tarih boyunca araştırmacılar tarafından birbiri ile karıştırıldığını ve mezardaki kahramanın savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı kadar dikildiği söylenen taşlar ile elinde dolu kadehi tutan heykellerin aynı işleve sahipmiş gibi algılanıp her ikisinin de balbal olarak tanımlandığını göstermektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bizim esas aldığımız elinde dolu kadehi tutan heykellerdir.

Aslında İbn Fadlan, Hikmet Tanyu, Abdulkadir İnan, Osman Turan gibi araştırmacıların görüşlerine ek olarak balballarla ilgili şu görüşü de ortaya koymakta yarar var. Kahramanın hayattayken, öldürdüğü kişileri temsilen veya başka bir amaçla da olsa mezar bölgesine dikilen, bir elinde dolu tutan diğer eli hançerinin üzerinde olan balbalların tamamında ritüelikle görünümlü olarak bağlılık yemini şeklindeki silahı üzerine bir ant içme söz konusudur. Kanımızca bu durum, ölen kahrama-

nın başına ve çevresine koyulan balbalların temsil ettiği ruhların, ölümden sonraki yaşamda kahramana sadık kalması için yapılmış anlamı taşımaktadır.

2.2. Ant kadehi

Özellikle, devletler veya boylar arasında yapılan sosyal statüsü yüksek olan antlaşmalardaki ritüel, özenle yapılmış ant kadehi de diyebileceğimiz birtakım özel kaplar ile yapılırdı. Bu durum ritüelin ve ritüele yüklenen anlamların ne kadar önemsendiğini de göstermektedir. Bu kaplara doldurulan kımızın ikinci kez damlatılması ile elde edilen aragı içerisinde yukarıda belirtildiği gibi üç damla kan damlatılarak “Ant” hazırlanır, karşılıklı içilerek antlaşma yapılmış olurdu. Ant içme ritüelinin yapıldığı kabın adı bütün Türk boylarında “Tolu veya Ant” kabı, tası ya da kadehi idi. Konuyla ilgili bazı bilgilerde aragı, kımız, şarap ve süt gibi içeceklerin ant olarak içildiği görülmektedir. Bize göre bu içeceklerin seçimi antlaşmanın önemine göre değişiyordu. En önemli antlaşmalar aragı ile yapılıyordu.

Resim 9: Çeşitli ant kadehleri

2.3. Runik Alfabe ANT-AND

Orta Asya’da Türk boylarının kullandığı Runik alfabenin Sami, Grek, Hitit, Pehlevî, hece yazısı ve Türk damgalarından esinlenerek hazırlandığı iddia edilmektedir. Bu konuyu dikkate alarak “Ant” kelimesinin o zamanlarda kullanılan alfabe-deki yazılışını incelediğimizde karşımıza şaşırtıcı sonuçlar çıkmaktadır. Resimde de görüldüğü gibi runik alfabedeki OK gibi bazı harfler adını aldığı nesnenin resmi ile yapılmıştır. Bazıları da “İÇ-Çİ” harflerinde olduğu gibi iç ifadesi olan çizimlerle sembolize edilmiştir. Kanımızca ND veya NT şeklinde gösterilen ant kelimesi geleneksel ritüeldeki tolu kabının içine damlatılan üç damla kanı sembolize eden bir tamga şeklinde yapılmıştır. ND veya NT kelimelerini günümüzdeki “and” veya “ant” kelimeleri şekline dönüştürmüştür.

Latin	Orkun
İÇ - Çİ	Ÿ
OK - UK	↓
ND - NT	☺

Resim 10: Runik alfabedeki bazı heceler ve Latince karşılıkları

“Tolu ve Ant” geleneğinin İslamiyet’in kabulünden önceki durumunu genel olarak bu şekilde özetleyebiliriz.

3. İslamiyet sonrası durum

Türklerin İslam’ı kabulünden sonra da Anadolu coğrafyasında kısmen bir takım değişikliklerle yaşamaya devam eden bu gelenek, Asya’da da aynı şekilde yaşamaktadır. Yukarıda söz ettiğimiz Özkul Çobanoğlu ve Zekeriya Karadavut’un anlattıkları uygulamalar Asya’da ki güncel uygulamalardır.

Bir başka söyleşimizde Özkul Çobanoğlu Moğolistan’da bir çadıra misafir olduğunu anlatmış ve oldukça ilginç bilgiler vermişti. İçeride yaklaşık on beş kişinin halka şeklinde yere oturmuş olduğunu, eldeki bir aracı kadehini herkesin birer yudum aldıktan sonra, Anadolu Türkmen Alevilerinde olduğu gibi son derece resmi ve mistik bir atmosferde dolu kadehinin saygı içinde elden ele yanında oturan diğer kişiye verildiğini, sıra kendisine geldiğinde kendisinin de bu doludan bir yudum aldığını anlatmıştı. Özkul Çobanoğlu’nun anlattıkları, diğer araştırmacıların yukarıda verdiği tarihsel bilgiler ve Anadolu Türkmen Alevilerindeki dolu geleneğini karşılaştırdığımızda gerek kökenleri açısından gerekse güncel uygulamaları açısından ritüellerin neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

Selçuklu Türklerinde 12-13. yüzyıla kadar camilerde ant ya da dolu içme töreni gerçekleştirildiğine dair bilgiler mevcuttur. Resimde görülen 12-13. Yüzyıla ait Selçuklulardan kalma tarihi eserin, cami içinde ellerinde “ant kadehi” yani “tolu” tutan Türk Beyleri olduğu söylenmektedir (Bilgili, 2016: Erişim 06.04.2018). İslam’ın kabul edilmesinden sonra bu kadim geleneğin yeni inanç sistemi içerisinde camilere taşınmış olması da yüksek bir olasılık dâhilindedir. Ancak yeni dinin alkollü içecekleri haram kılmış olması bu geleneğin zamanla Sünni inanç sistemi içerisinde ve camilerden uzaklaşmış olmasına neden olmuş olması muhtemeldir. Ancak alevi inanç sisteminde bu böyle olmadı. Anadolu Aleviliğinin İslam dinine bakışı ve yorumu sonucunda, kadim Türk geleneklerinden birçoğuna İslami roller

biçildi. Bu geleneklerin birçoğu da dolu geleneğinde olduğu gibi çeşitli menkıbelere dayandırılarak inançlar haline dönüştürüldü.

Resim 11:

Resim 12: “12-13”. Yüzyıl Selçuklu seramik cami içi maketi. Minber üzerinde bir hoca ve ellerinde Ant Kadehi tutan uzun saçlı Türk Beyleri.

3.1. Alevi İnancında Dolu:

Alevi inancına göre dolu = ikrar'dır. İkrar ise söz vermek demektir. Alevi inancı ve ikrarının temelini eline, diline, beline sahip olmak felsefesi oluşturur. Yola girerken İkrar veren kişi bu kuralları kabul eder ve yaşantısının bunların çerçevesinde şekillendirir. Bu aynı zamanda Alevilerin uyması gereken en temel etik ve ahlaki kuraldır. İkrar; yola bağlılığın, soya bağlılığın, aynı zamanda geleneklere bağlılığın bir gerekliliği, göstergesi ve sembolü olmuştur. Yine alevi inancında yol kardeşliği anlamına gelen “Musahip”lik sistemi de iki kişinin dede, baba veya pir huzurunda, cemdeki canların şahitliği ile ikrar vererek manevi kardeş olmasıdır. Musahipler birbirlerine öz kardeşten daha yakın ve birbirlerinin kusurlarından dahi

sorumlu olurlar. Alevi inancı içerisinde buna benzer birçok ikrar uygulaması mevcuttur. Tüm bu inanç pratikleri uygulanırken İslam öncesi dönemdekilere benzeyen dolu ritüeli yapılır. Eski dönemlerdeki tolu veya ant içme geleneği birtakım küçük değişikliklerle alevi cemlerinde yaşamaya devam etmektedir.

Ayrıca, bu konuda oldukça önemli olan bir durum da aleviler tarafından ulu ozanlar olarak nitelendirilen Şah Hatayî veya Pir Sultan gibi birçok ozanın dolu ifadesini içeren çok sayıda deyiş, duvaz ve nefeslerinin varlığıdır. Tüm bu metinlerde dolu için biçilen rol ve kutsiyet açıkça işlenmiştir.

Şah Hatayî ve Pir Sultan'dan bazı dolu nefesi örnekleri şunlardır:

XXX

*Güzel şahtan bana bir **dolu** geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Kavlim sultan Kızıl Veli'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Payım gelir erenlerin payından
On İki İmam nesli Ali soyundan
Selman'ın içtiği üzüm suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Beline kuşanmış nurdan bir kemer
Aşkın dolusunu içenler kanar
Herkes sevdiğine bir **dolu** sunar
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

***Pir Sultan**'ım hamı hası seçerim
Hak okurum aşk kitabın açarım
Yar elinden ağu gelse içerim
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver (Öztelli, 1989: 222)*

XXX

*Evvel bu dergâhtan kismet
Alır da var almaz da var
Tarikate kadem basıp
Gelir de var gelmez de var*

*Bazını almış destine
Hizmet ederdî dostuna
Ahd ile ikrar üstüne
Durur da var durmaz da var*

*Olayım der isen Hızır
İrfan defterine yazıl
Hak her yerde hazır nazır
Görür de var görmez de var*

*İçin bizim **dolumuzdan**
Çıkman sakın yolumuzdan
Pir Sultan'ım halimizden
Bilir de var bilmez de var (Öztelli, 1989: 239)*

xxx

*Uyur idik uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyun olduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi*

*Sürülüp kasaba gittik
Kınarada mekân tuttuk
Dîdar defterine yettik
Ölüye saydılar bizi*

*Hâlimizi hâl eyledik
Yolumuzu yol eyledik
Her çiçekten bal eyledik
Arıya saydılar bizi*

*Aşk defterine yazıldık
Pir divanına dizildik
Bal olduk şerbet ezildik
Doluya saydılar bizi*

***Pir Sultan**'ım Haydar şunda
Çok keramet var insanda
O cihanda bu cihanda
Ali'ye saydılar bizi (Boratav - Gölpınarlı, 1943: 90-91)*

Şah Hatayî'den örnekler ise şöyledir:

*Muhammed Ali'yi candan sevenler
Yorulup yollarda kalmaz inşallah
İmam Hasan'ın yüzün görenler
Hüseyyin'den mahrum olmaz inşallah*

*İmam Zeynel'den (de) bir dolu içtim
İmam Bakır'da (da)kaynayıp çoştum
İmam Cafer'e (de) vardım ulaştım
Bundan özge yola sapmaz inşaallah*

*İmam Musa'dan (da) gelen erenler
Can baş feda edip cemler görenler
İmam Rıza'ya (da) zehir verenler
Divanda şefaata bulmaz inşaallah*

*Bir gün olur okuturlar defteri
Şah oğlunun belindedir teberi
Uyanırsa Taki, Naki, Askeri
Açılan gülümüz solmaz inşaallah*

***Hatâyî** der bu iş bizi bitire
Özünü Kata Gör Ulu Katara
Mehdi Şevki Bu Cihanı Tutar
Şah Oğluna Sitem Olmaz İnşaallah (Ergun, 1946: 52-53)*

xxx

*Bizim içtiğimiz **dolu**
Erenlerin dolusudur
Ummanlara dalub giden
Erenlerin gemisidir*

*Hiç ummana dalmadın mı?
Dalıp gevher almadın mı?
Tâlib yola gelmedin mi?
Yine kendi bilisidir*

*Ulu şarlar bedestanlar
Al çiçekli gülistanlar
Ala gözlü mestâneeler
Pîrim Ali korusudur*

*Kimdir bunu böyle deyen
Erenlerden öğüd alan
Yeşil alem çeküb gelen
Pîrim Ali kendisidir*

***Şah Hatâyî** didâra bak
Mansur ipin boynuna tak*

*Nesimi oldu Hakla Hak
Ol üzülen derisidir (Ergun, 1946: 116)*

xxx

*Erenler serveri Şâh-ı velayet
Aldı mü'minlerin elin eline
Hânedan dostuna eyler hidâyet
Mü'min olanları çeker yoluna*

*Eğer bende isen Şâh-ı Merdân'a
Ali gibi sen de kalma noksâna
Bir tâlibi pişir getir meydana
Ezel ebed lâ gelmeye diline*

*Nasihattir benden sana emânet
Sâdık emânete etmez hiyânet
Yemek ile içmek için bir âdet
Kui-du Hak Arslanı mü'min kuluna*

*Erenler gittiği yolları gözle
Gözet bir kâmilin izini izle
Mü'min kardeşlerin aybını gizle
Girmek ister isen rahmet gölüne*

*Mürşide rehber eyle itaat
Zâhirde bâtında gözle sadâkat
Muhammed Ali'den kaldı emânet
Bağçe donanınca güller alına*

*Muhammed Ali kırklara katıldı
Anda varlıkları cümle atıldı
Bir Yahudiye kul oldu satıldı
İstek Hak olduğu bundan byline*

Şah Hatâyî cennet kapusun açtım
Cömerd olanların **dolu**sun içtim
Bahil olanları ayırdım seçtim
Bahilden gaynsı cemde buluna (Ergun, 1946: 51)

Buradaki dolu ile ilgili dizelerden de anlaşılacağı gibi, dolunun bir bağlılık sembolü olduğu ortadadır. 07.08.2018 tarihinde usta sanatçı Musa Eroğlu ile konu üzerine yaptığımız söyleşide “Dolu”nun kutsal olduğunu söylemiş ve kendi (Çuku-

rova) yöresindeki cem ibadetlerinde uygulanan dolu geleneği hakkında şu bilgileri vermiştir.

“Cem’de kurban lokmasından sonra dolu içilir. Dede dolu vermeye başladığı anda cemdeki zakir bir dolu nefesi (deyiş) okur. Bu nefes şu şekildedir”

*Güzel şahtan bize bir **dolu** geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Herkes sevdiğini tanır sesinden
Şahın muhabbeti beni mesteden
Salmanın keşkülü **doldu** bu sudan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Payım gelir erenlerin payından
Muhammed neslinden Ali soyundan
Kırkların ezdiği engür suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Beline kuşanmış nurdan bir kemer
İçmişim doluyu yüreğim yanar
Herkes sevdiğinden bir **dolu** umar
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver*

*Senin âşıkların kaynadı coştı
Cenan uğrunda serinden geçti
Sefil Hüseyin'im bir dolu içti
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver (Çırakman, 1992: 17)*

(Bu nefes Toroslardan, Trakya’ya ve İç Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafyada okunmakta eş ve benzer metinlerle Pir Sultan ve daha birçok alevi ozanında görülmektedir)

Dolu nefesi okunduktan sonra dede’nin himmeti ile saki elindeki kadehe birkaç yudum dolu (rakı) doldurarak oradaki canlara sırayla sunar. Sunulan doluyu alan can*, bir eliyle doluyu görünmeyecek şekilde tutarken diğer elini de göğsüne tutarak dedenin önüne gelip diz çökerek dara durur. Dede, Türkçe dua okuyarak o doluyu kutsadıktan sonra o can elindeki doluyu içer. Buna “doluyu sır etmek” te

* Alevi cemlerinde kadın erkek çocuk herkes can olarak bilinir ve o şekilde hitap edilir.

*denir. Saki kimin içip, kimin içmeyeceğini bilir. Bundan dolayı herke-
se dolu vermez ama içmeyenler de kadehi alır niyaz ederek sakiye geri
verirler.*

Üstat Musa Eroğlu'nun verdiği bilgiler yöre Tahtacı Türkmenleri arasında geleneğin hala canlı olduğunu ve içme ritüelinin dolu sunulan bardağı tutuş şekli olarak balballardaki benzerliğini göz önüne sermektedir.

Günümüzde, Çukurova Tahtacı Alevilerinin yanı sıra Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki birçok alevi yerleşkeleri ve Bektaşî tekkelerindeki uygulamalar, amaç ve içerik olarak eski dönemlerdeki Tolu uygulamalarını andırmaktadır. Bektaşî tekkelerindeki cemlerde en fazla üç nefes okunduktan sonra "Pir Sultan'ın veya Hatayî'nin dolusu" olsun diyerek, onların ruhlarına gönderme yapılır ve bir yudum dolu alınır. Yukarıda da değindiğimiz gibi kesinlikle sarhoş olmak veya içki içmek amacıyla yapılan bir ritüel değildir. Bu uygulama ile Asya'daki ata ruhlarına yapılan saç uygulaması ile anlamsal olarak başlı başına bir benzerlik göstermektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ise aleviler arasında dolu geleneği Miraç olayı ve Kırklar Cemi ile ilgili İslami bir menkıbeye dayandırılmıştır. Buna göre; Hz. Muhammet Miraç'tan dönerken kırklar cemine uğrar. Burada kendisinden Selman-ı Farisi'nin getirdiği bir üzüm (engür) tanesini kırk kişiye paylaşırması istenir. Cebrail, Allah'ın emriyle cennetten nurlu bir tabak getirir ve onun önüne koyarak "şerbet eyle ya Muhammed!" der. Hz. Muhammed, üzüm tanesini ezer, tabağın içine de bir miktar su koyar. Böylece üzümü şerbet olarak kırklara sunar. Şerbetten içen kırkların tamamı ser-i hoş olarak kendilerinden geçip "Ya Allah" deyip Semah'a dururlar. Miraç merkezli bu menkıbe alevi toplulukları tamamında bilinmektedir.

Sivas - Şarkışla'ya bağlı Kaymak köyünden olan, 1955 doğumlu araştırmacı Rıza Aydın kendi köyü ve çevre köylerdeki uygulamayı şu şekilde aktarmıştır.

*"Cem'de içki sözü olmaz. Saki hizmetini yürüten kişi, her ha-
neye (her aileye) lokma olarak dolu ya da diğer bir deyişle dem sunar;
dem alınmaz, dem saki tarafından sunulur. Cem de 12 hizmet vardır,
bunlardan biri de sakilik hizmetidir. Cem'de dolu sunan kişiye Kaz-
dağları civarında yaşayan Tahtacı Alevilerinde "Şemsi" deniyor. Ale-
vi yol erkânıyla ilgili bilgiler içeren "Buyruk" adlı kitapta da bu hiz-
met, "Şemsilik hizmeti" diye geçiyor.*

*Saki dolu ya da dem dağıtma hizmetine başlarken, elindeki deme bakıp şu
dörtlüklerden birini okur.*

*Kadeh seni bade seni
Verir miyim yâda seni
Mümkirin ne hakkı var ki
Zerre kadar tada seni*

veya Anadolu'nun hemen her bölgesinde bilinen;

*Güzel şahtan bize bir **dolu** geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den geldi*

Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver. Dizeleri ile başlayan dolu nefesini söyler.

*Cem'e gelen, meydanda oturan her canın bir dem lokması hakkı olduğu gibi, köydeki her hanenin de bir dem lokması hakkı vardır. Bu ailelerden ceme geleme-
yen var ise, saki o haneye vekâlet edecek birinin gelip doluyu almasını söyler. Vekil
olan kişi meydana gelir, meydana niyaz ettikten sonra, dizlerinin üzerinde üç adım
atarak sakinin önüne gelir ve birbirlerinin omuzlarından niyazlaşarak dolusunu
alır. Saki, dolu sunma hizmetini bitirince, bir dem daha doldurur; “ey canlar,
analar, bacılar, gardaşlar akıl defter değil ya, unuttuğum, lokması sunulmayan,
uman, küsen hane kaldı ise söyleyin, vebal altında kalmayayım” der. Unutulan
hane kalmışsa, doldurduğu doluyu ona sunar. En son olarak da “Bu da umanın,
küsenin, Garip Musa'nın lokması olsun” diyerek kendisi de doludan bir lokma alır;
yani içer.”*

Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki farklı ocaklara ait uygulamalar birbiri ile benzerlik göstermektedir.

İbrahim Arslanoğlu'nun, Çubuk Yöresi alevi ocaklarından, Seyyid Mehmet Abdal Ocağı dedelerinden 1944 doğumlu Mustafa Güvenç Dede ile yaptığı bir söyleşide dolu geleneği konusunda şu bilgileri aktarmıştır.

Soru 23. Dolu ve dem nedir, cem evinde dolu niyetine içki içer misiniz?

Mustafa Güvenç Dede;

*Dolu, insanın nefsi (hayvani) ve insani zevklerden ve duygulardan temizlen-
mesine, rahmani ve ruhani arzu ve isteklerle, ilim ve hikmetlere ve manevi hazlara
ulaşmasına vesile olması düşünülen içecek demektir.*

*Cem ayininde içilen dolu (üzüm suyu “engür” veya şerbet), İnsan (Dehir) Suresi 5-6,1221 arası ayetleriyle Nahl Suresi 67.ayetini temsilen cennet ehline Allah'ın vadettiği temiz içecektir. Peygamberimiz, Allah'ı Zülcelal'in Miraçta kendisine hediye verdiği üzümü, eze-
rek şerbet edip kırklar meclisindeki evliya ruhlarına sunmuştur. İşte dem veya dolu bunu temsilen ikram edilir. Bu müminlerin manevi aş-
kını ve muhabbetini şuhut âlemine açmak amacını taşır. Buna kalp gözünün açılması da denilebilir. Bundaki amaç dünyada iken ölmekten önce ölmek, cem ayininde bütün müminlerle ve insanlarla rızalaşmak-
tır.*

*Dolu kesinlikle içki değildir ve cem törenlerinde içki içilmez. Ancak bu ko-
nuda şöyle bir şey işitmiştim: Hacı Bektaş Veli dergâhında posnişt olan Balım Sul-
tan zamanında Tatar kavmi, İslamiyet'e girdiğinde, “Biz İslam'ın bütün şartlarını
kabul ettik, ancak kırmızı diye bir içki içeriz, bunu içmeden de yapamayız” demişler-
dir. Balım Sultan Hazretleri de sabahları bir kadeh veya belli ölçüde içki içilmesi-*

ne müsaade etmiştir. Fakat Osmanlı döneminde zamanla Bektaşî dergâhlarına atama ile gelen (Alevî Ehl-i beyt inancına ters düşen) kişilerce içki maksatlı olarak erkâna alınmıştır. Bu alışkanlık halen bazı yörelerde devam ettirilmektedir. Halk arasında bilinen ve konuşulan bu olmalıdır (Arslanoğlu, 1999: 259).

Buradan da anlaşılacağı gibi dolu ve içki birbirinden ayrı olarak değerlendirilmekte ve cemde içilen doluya içki nazarıyla bakılmamaktadır. Çünkü keyif almak veya sarhoş olmak amaçlı içilen bir içki değil, sadece ikrar vermek ve kutsamak için içilen bir veya birkaç yudum söz konusudur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Ortodoks İslam'ın baskısıyla birçok yörede dolunun yerini şerbet veya su almıştır. Dolu bazı yörelerde maddesel olarak değişerek su veya şerbet şekline gelmiş olsa da, doluya yüklenen anlam değişmemiştir. Anadolu'da hala yaygın olan bir gelenek ise kız isteme merasimlerinde “söz kesmek” anlamında içilen şerbet veya kahvedir. Bu aynı zamanda ailelerin karşılıklı ikrar ve antlaşmasının da bir simgesi olmakla birlikte, dolunun maddesel değişimine de bir örnektir. Ayrıca İbn-i Fadlân ve daha birçok tarihi kaynakta görülen, Oğuz Kurganlarındaki ölünün elinde kırmızı kadehinin ve önünde içki kabının olması, akla “şehadet şerbeti” kavramının da “şehadet dolusu” kavramından mı evirildiği sorusunu getirmektedir ki; gündelik yaşamda, geçmişe ait dolu merkezli izler taşıyan benzer birçok örnek vardır.

Banu Mustan Dönmez de alevî cemlerindeki ‘Dolu’nun maddesel olarak değişimiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır;

İslami aktörler aracılığıyla anlatılan Kırklar söylencesi, Alevîliğe ilişkin ritüellerin de ipucunu taşımaktadır. Alevîlerin cemde Kırklar söylencesini canlandırdığı göz önünde bulundurulacak olursa, cemlerin özgün yapısında ‘dolu’ya (ritüel amacıyla içilen içki) yer vardır: Selman, içeriye girdikten sonra, getirdiği üzüm tanesini ezerek Kırklara dağıttığına, Kırklar da o şerbeti içerek ‘bir’e dönüştüğüne göre, arkaik Alevilikte o dolunun cem içinde temsili olarak içilmesi ve daha sonra da Kırkların esrik bir biçimde semah dönmeleri gerekir. Ancak birlik ve beraberlik düşüncesinin, içinde içkinin de bulunduğu bir ritüelle uygulanması, içkinin haram olarak kabul edildiği Ortodoks İslam’la çelişir. Bu nedenle kamusal alana taşınırken marjinalliklerinin törpülenmesi adına Alevîler, bugün cemlerde doluyu (içki) şekerli su ile temsil etmeye başlamıştır (Dönmez, 2010: 194).

Buradaki ifadeler de Alevîler açısından ‘dolu’nun kutsiyeti ve Ortodoks İslam’ın baskısı ile şekil değiştirdiğini doğrulamaktadır.

Nahl Suresi 67. Ayet ve İnsan Suresi 5. Ayette ise şu şekilde bahsedilmektedir;

a) Diyanet Vakfı Meali:

Nahl 67: “Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvalarından da hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.”

İnsan 5: “İyiler ise, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler.”

b) “Elmalılı Hamdi Yazır Meali:

Nahl 67: “Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvalarından da hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.”

İnsan 5: “Kuşkusuz iyiler de karışımı kâfûr olan dolgun bir kadehten içerler.”

c) Yaşar Nuri Öztürk Meali:

Nahl 67: “Hurmaların meyvalarından, üzümlerden de sarhoş edici bir içecek ve güzel bir rızık elde edersiniz. İşte bunda, aklını işle-ten bir topluluk için kesin bir mucize vardır.”

İnsan 5: “İyilere gelince, onlar, karışımı kâfur olan bir kadehten içerler.”

Alevi inanç zümresi, Kur’an’daki benzer diğer bazı ayetleri de referans göstererek ehli için bunun bir içki değil, Cennet içeceği olduğunu vurgulamaktadır. “Dem dünyada cenneti bulmak, bir olmak gönülden kini, kibri atmak, eline, diline, beline sahip olmanın vasıtasıdır. Bunu başaran içkiyi dem-bâde, küfrü iman yapandır”, söylemi savunulmaktadır. Alevi-Bektaşî cemlerinde alınan dolu veya diğer adıyla dem yukarıda belirtilen belli kurallar ve ritüeller çerçevesinde yapılır, aslında sembolik bir ifadesi vardır ve asla sarhoş olacak kadar da içilmez. Ayrıca birçok alevi dedesi ise; “Kur’an, kutsal kitabımız hiçbir tenakuza açık değildir. “Biz, Nahl suresi 67. ayetinde anlatıldığı üzere demde Allah’ın kudretini bulanlarız” açıklamasını getirmektedir (Ersal, 2016; 131). Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere İslam öncesi bir gelenek, İslamiyet’ten sonra da kendisine İslami birçok dayanaklar bularak yaşamaya devam etmiş; ancak, dolu içine kan damlatma ritüeli ise zamanla kaybolmuştur.

Eski dönemlerde Asya coğrafyasında tolu olarak içilen kırmızıdamıtılarak yapılan yüksek alkol oranına sahip “aragı” veya “arahlı” içkisinin yerini, Anadolu’da üzümünden yapılan ve isim olarak da aynı kökten gelen “rakı” almıştır. Zaten Anadolu kırsalında hırıltılı h ile “ırahı” şeklinde telaffuz edilir.

Rakı günümüzde her ne kadar ticari ürün haline gelip, piyasa da keyif amaçlı alkollü içki olarak satılsa da neredeyse günümüze kadar kültürel açıdan izole yaşamış olan Çukurova, Ege Tahtacıları veya Sıraç adıyla anılan Beydilli Türkmen aşiretleri vb. gibi birçok Türkmen alevi topluluğunda içki tüketme kültürü ile dolu kültürü birbirine karıştırılmamış, bu toplulukların ibadet ve dolu ritüellerindeki saygınlığını korumuştur. Ayrıca bu topluluklar, dolu geleneğini kendi yaptıkları içkilerle devam ettirmişler, çok mecbur kalınmadığı sürece de bu ritüellerde dışardan satın alınan içki kullanmamışlardır. Bu durum yukarıda Özkul Çobanoğlu’nun Moğolistan’da yaşayan Tuva Türkleri ile ilgili anılarında söz ettiği durumun aynıdır. Her iki topluluk da kutsi toplantılarında kendi yaptıkları içeceklerin olmasına özen göstermişlerdir.

Buraya kadar tarihsel ve sosyal boyutuyla özetlediğimiz dolu eski adıyla tolu geleneği yukarıda bahsi geçen birçok Türkmen alevi topluluklarında saygın bir şekilde yaşatılmaktadır. Yola girme ikrarı, musahiplik ikrarı gibi durumlarda güncelliğini koruyan gelenek, 70’li yıllara kadar kız isteme merasimlerinde, nişan ve düğün merasimlerinde, hatta ölü merasimlerinde de dolu içmek aynı eskilerde olduğu gibi bir bağlılık veya vefa anlamı taşıyor ve uygulanıyordu. Örneğin Tahtacı aşiretlerinin birçoğunun yakın zamanlara kadar dünyadan ayrılan sevdikleri insanların kabir ziyaretlerine giderken yiyecek ve içecek götürüldüğü bilinmektedir. Dolu niyetine içilen içkiden birkaç yudum da mezarın üstüne dökülürdü. Mezar başındaki yemek ve içki ile ilgili uygulamalara Çanakkale Tahtacı Türkmen Alevilerinde de rastlanılmaktadır (Ersal, 2016; 141).

Yine, kurbanlarda ve muhabbet sofralarında da aynı şekilde saygınlıkla dolu içilmektedir. Cemlerde dede veya pir elinden oradaki canlara sırayla sunulan dolu ise hem yola, hem de canların mürşidine ve birbirlerine bağlılığının bir “ant”ı durumundadır. Başka bir deyişle eski dönemlerde olduğu gibi bağlılığa dair bir ant içme ritüelidir. Çukurova Tahtacı Türkmenlerinde ve Anadolu’daki birçok alevi zümreleri arasında dolu öylesine kutsaldır ki; yakın zamanlara kadar bazı cemlerde içilen dolu üzerine yemin edildiği bilgileri mevcuttur.

Derleme yaptığımız âşıklardan “*Yâr Alî*” mahlaslı Mehmet Aslan’da 70’li yıllarda kendi yöresi olan Çorum’daki cemlerde dedenin dolu üzerine yemin ettirdiğini anlatmış ve Çorum’da yapılan cemlerden bir dolu kutsama örneğini şöyle vermiştir.

*Bismişah Allah Allah
Dolun dolu ola
Yardımcın Ali ola
Yaşın uzun, Binan sağlam ola*

Buradan ve yukarıda Musa Eroğlu’nun verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Anadolu’nun birçok yerinde dolu sunumu kutsanarak yapılmış ve yapılmaktadır.

Dolu içmek, günümüzde Çukurova’da ve Anadolu’nun birçok yerine yayılmış olan Tahtacı Türkmenleri arasında antlaşmak, yeminleşmek, aynı zamanda ikrar vermek anlamında da kullanılır. Tahtacı Türkmenleri arasında buna “dolu bölüşmek” de denir. Dolu bölüşmeyi çiğneyen veya içtiği dolu ile verdiği ikrara uymayan kişi büyük günah işlemiş kabul edilerek, alevi inanç sisteminde toplumsal kuraları ihlal edenlere dede, pir veya mürşidi tarafından dara çekilerek belli bir süre toplumdan izole edilerek cezalandırılır. Alevi terminolojisindeki deyimle “düşkün” edilir. Tüm bunlar geleneğin, bölge Tahtacı Türkmenleri arasında canlı bir şekilde saygınlık ve ritüellerin devam ettiğinin bir başka göstergesidir.

Alevi ozanlarının çok sayıdaki şiirlerinde dolu konu edilerek, doluya verilen önem de ifade edilmiştir. Türklerin İslam’ı kabulünden önceki dönemlerdeki inanç kültürleri, genel olarak atalar-tabiat-gök Tanrı kültürlerine dayandığından dolayı, İslam öncesi dönemin bir takım unsurlarının Türklerin İslamiyet’i kabulünden son-

ra özellikle Aleviler arasında devam ettiği bir gerçektir. İslam öncesi dini bu unsurlardan olan “Şaman din önderlerinin yönettiği, kadın ve erkeklerin içki eşlikli toplantıları”, Radloff, Potapov, Köprülü, Marcireau gibi yazarlar tarafından da doğrulanmıştır (Ocak, 2005: 175–178). Şaman inançları ile donanmış bu toplantılar, sırasıyla Maniheizm, Yesevilik ya da Vefailik gibi Türkmen pratiklerine girerek bugüne kadar taşınmıştır (Ocak, 2005: 178). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi eski Türk inançlarının önemli bir parçası olan ibadet sırasında “Dolu” içme geleneği, İslami bir kimliğe büründürülerek çok fazla bir anlam kaybına uğramadan günümüze kadar ulaşmıştır.

SONUÇ

Yukarıdaki tarihsel ve güncel bilgilerden de anlaşıldığı üzere birbirinin ayrılmaz parçaları olan tolu veya ant geleneği geçmişte ve günümüzde de bir nevi bağıllık veya sözleşme ritüelinden başka bir şey değildir. Yani her ne sebeple olursa olsun herhangi bir dolu merasimi, karşılıklı bağıllık ve antlaşma üzerine kurulmuş oluyordu. Başka bir deyişle dolu içildiğinde, ant içilmiş oluyordu. Zaten günümüzde kullanılan “ant içmek” ifadesi de buradan gelmektedir. Ayrıca bugün kullandığımız “anlaşma” sözünün aslının da “antlaşma” veya “andlaşma” olduğu da malumdur. Yazının henüz yaygın olmadığı dönemlerde anlaşmalar kadeh kaldırılıp “ant” içilerek yapılıyor, bu vesileyle taraflar birbirlerine söz vermiş oluyordular. Arapça söz vermek anlamına gelen “yemin” kelimesinin Türkçeye girmesinden sonra “ant içmek” ifadesinin etkisiyle, “yemin etmek” ifadesinin yanında, “yemin içmek” ifadesi de çoğunlukla kullanılır hale gelmiştir. Oysa “ant” içilebilen somut bir nesne iken, yemin tam tersi soyut bir kavramdır.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde baktığımızda İslam öncesi dönemden gelen ve İslami herhangi bir öge taşımayan gelenek, Anadolu coğrafyasında İslami motiflere bürünerek kendine yer bulmuştur. Güney ve Batı Anadolu’nun birçok yöresindeki Tahtacı-alevi topluluklarının yanı sıra Anadolu’nun diğer yörelerindeki birçok Türkmen Alevilerince de yaşatılmaktadır. Eski dönemlerde Asya’da Şaman Kam’ının kırmızı kabını başının hizasına kaldırıp iyi dua (algış) söylemesi ile günümüzde alevi dedelerinin ellerinde dolu ile dua etmesi şekline dönüşmüş ve alevi yerleşkelerinin büyük kısmında hala güncelliğini ve kutsiyetini korumaktadır. Yine eski ve yeni dönemde dağların veya ata ruhlarının varlığına saçılar yapılmakta, hem Asya, hem Anadolu da, kendi yaptıkları içkileri dolu olarak saçmanın veya içmenin ata ruhları tarafından daha makbul kabul edileceğine inanılmaktadır.

Eskilerde ant içmek bir bağıllık ritüeli idi. Yukarıda belirtildiği üzere oğuzlar sadakat andı içtiklerinde küçükler büyüklere, hepsi birden de hükümdara yani kagana bağlanıyordu. Günümüzde alevi cemlerinde aynı anlam içilen dolu meclisteki canları birbirine, tümünü de dedeye, pire, mürşide ve hepsini birden yola bağlıyor. Ayrıca alevi cemlerinde veya muhabbetlerde alınan dolu balbal heykellerde ifade edildiği şekilde alınmaktadır. Eski yuğ törenlerindeki dolu içme ritüeline benzer

uygulamalar tahtacı Türkmenleri arasında ölü gömme merasimlerinde de görülmektedir

Yenisey Şamanları ile ilgili bilgilerden mezara dolu dökme veya Tahtacılar ve daha birçok alevi grubun cemlerde iki dizlerinin üstüne gelerek dolu alma ve içme ritüelinin, balbal taşlarındaki şekillerle benzerliği ve daha birçok ritüel eski zamanlardaki birçok uygulamanın devam ettiğinin göstergesidir. Balbal heykellerin çoğunluğunda bağdaş kurma şekli ile ifade edilen ritüel, alevi cemlerinde iki diz üstüne gelerek şekil bulmuş ve her ikisinde de dolu içilirken alçak gönüllü olmayı ve ikrar vermeyi temsil etmiştir.

Ayrıca Balbalların birçoğunda görülen bir elde kadeh tutarken diğer elin hançer üzerinde olması, günümüzde askeriye ve polis teşkilatı gibi birçok kurumda mesleğe başlarken “Yemin Merasimi” adıyla yapılan, silah üzerine ant içilmesi yani bağlılık yemini edilmesi ile aynı anlamı taşımaktadır. Bu törenlerin günümüzdeki uygulama şekline de anlaşılabileceği üzere ortada eski dönemlerdeki gibi ant kadehine doldurularak içilen somut bir şey yoktur. Bir el silahın üzerine koyulduktan sonra sadece sözlü bir şekilde bağlılık sözü verilerek ant içilmiş sayılmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi “ant” içilebilen somut bir nesne iken, burada yerini soyut ve sözlü bir ifade olan yemine bırakmıştır. Bu durum zaman içerisinde ritüeldeki değişimi de göstermektedir.

Geleneğe ait İslam öncesi bilgiler ve uygulamaların, Özkul Çobanoğlu'nun verdiği Asya'da ki İslam sonrası uygulamalar ile Anadolu'daki birçok alevi yerleşkelerindeki uygulamalar ile benzerlik sergilemesi, geleneğin amaç ve icrasında çok faza bir değişim olmadığını göstermektedir.

Geleneğin icrasında başrol oynayan, kısırak sütünden yapılan ve Orta Asya'da ki Türk topluluklarının millî içeceği olan kımızdan elde edilen “Aragı” veya “Arahı” Anadolu'da yerini rakıya bırakmıştır. Anadolu'daki birçok alevi yerleşkinde rakı ile yapılan bu ritüel Ortodoks İslam'ın baskıları ile birçok alevi yerleşkinde ise şerbet veya su ile yapılan bir şekle dönüşmüştür. Gerek cem ibadetlerinde, gerekse doğumdan ölüme birçok sosyal olay karşısında bağlılık ve ikrar ifadesi olarak dolu içilmektedir. Bu amaçla içilen dolu kesinlikle keyiflenmek veya sarhoş olmak amaçlı içilmez, aksine bir takım saygı içeren kurallar dâhilinde içilir. Binlerce yıllık kadim Türk geleneklerinden olan bağlılık ve karşılıklı güvenin simgesi olmuş Dolu (Tolu) ve Ant içme geleneği, Anadolu'nun birçok yerindeki Türkmen Alevileri arasında sosyal hayatın bir parçası olarak yaşamaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslanoğlu, İ. (1999). “Dede Mustafa Güvenç ile Söyleşi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 0/9, ss. 249-279.
- Boratav, P. N., Gölpınarlı, A. (1943). *Pir Sultan Abdal*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Çırakman, H. (1992). *Çorumlu Halk Ozanları - Çukurlu Âşık Hüseyin I. Basım*. İstanbul: Alev Yayınevi.
- Ekici, M. (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınlar.
- Ersal, M. (2016). “Alevi İnanç Sisteminde Dem Kültü ve Dem Geldi Semahları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 77, ss.127-173.
- Ergun, S. N. (1956). *Hatayî Divanı-Şah İsmail Safevî, Hayatı-Değişleri II. Baskı*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi Matbaası.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- İnan, A. (1948). “Eski Türklerde ve Folklorunda ANT”, *D.T.C.F. Dergisi*, C.6, S. 4, ss. 279-290.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, III. Baskı*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi
- Mustan Dönmez, B. (2010). “Alevi Cem Ritüelinde Canlandırılan Kırklar Söylencesinin ‘Müzik-Dans’ ile ilişkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. , Cilt 3, S. 14. ss. 191-199
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, O. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ankara: T.K.A.E. Yayınları.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları II. Baskı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları: 170.
- Ocak, A. Y. (2005). *Alevi Bektaşî inançlarının İslamiyet Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztelli, C. (1989). *Pir Sultan Abdal Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Sevin, V. (2001). “Hakkâri Stelleri: Zap Irmağı Kıyısında Bozkır Göçebeleeri”. *TÜBA-AR IV: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*. S. 4, ss. 79-88.
- Yolcu, M. A. (2020). *Kutsaldan Ritüele Çanakkale Tahtacılarının Geleneksel Dünya Görüşü*. Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.

Yararlanılan URL ve Linkler

Bilgili, Nuray (2016), “Türklerde Ant Kadehi İkonografisi ve Ant İçme Ritüeli”, (erişim 06.04.2018) <http://ankaenstitusu.com/turklerde-ant-kadehi-ikonografisi-ve-ant-icme-ritueli/>

Ulu Balballar Belgeseli - Bölüm 1

(erişim 10.03.2018) https://www.youtube.com/watch?v=q5_LI2x4v34A

Ulu Balballar Belgeseli - Bölüm 2

(erişim 10.03.2018) <https://www.youtube.com/watch?v=YGtnSV2Kvig>

Röportaj ve Derleme

Özkul Çobanoğlu ile 2014 yılında 08/08/2018 tarihinde yapılan görüşme.

Zekeriya Karadavut ile 22/09/2018 tarihinde yapılan görüşme.

Mehmet Aslan (Âşık Yâr Ali) ile 14/08/2018 tarihinde yapılan görüşme.

Musa Eroğlu ile 07.08.2018 tarihinde yapılan görüşme

KÜLTÜR EVRENİ DERGİSİ

ISSN: 1308-6197

Yayın İlkeleri

1) Kültür Evreni Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2) Kültür Evreni Dergisinde [halk bilimi, dil bilimi, müzik, edebiyat, Türk- lük bilimi, mitoloji] alanında makalelerin yanısıra; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3) Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.

4) Kültür Evreni Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.

5) Kültür Evreni Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe özet ve anahtar kelimeler, İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.

6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle özet ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça özet ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

10) Özetler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özetler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özetler de kabul edilmeyecektir.

11) Özetler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özetini içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özetlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan proplem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya

konular. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların genellenebilir olup olmadığı, potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özetle; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömmü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a) Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özetler

-Türkçe özet ve anahtar kelimeler

-İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki özet ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

c) Makale Metni

d) Kaynakça

e) Ekler (varsa)

f) Geniş özet (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18) Yazılar (makaleler), başlıklar, özetler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimeden az olmamalıdır. Yani, Kültür Evreni dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içeride belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat(2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildirimler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar; e-posta (e-mail) olarak (kulturevreni@gmail.com) mail adresine gönderilecektir. Arzu edilirse yazılar; derginin (www.kulturevreni.com) sitesinde “makale gönder” menüsüne tıklanılarak ve ilgili alanlar doldurularak da gönderilebilir.

23) Dergi Temsilcilerine aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (kulturevreni@gmail.com) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

UNIVERSE CULTURE JOURNAL

ISSN: 1308-6197

Publication Principles

1) *Universe Culture* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Universe Culture* journal includes scientific articles about [folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology]. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Universe Culture* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Universe Culture* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Turkmen, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writing) should be include abstract, and key words Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and key words.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and key words in Turkish, English and language of main text abstract and key words.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and key words.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and key words.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

2) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified

properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Key words also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Key words should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and key words
- English abstracts (summary) and key words

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and key words in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS World program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Universe Culture* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of “**Bibliography**”. Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. “**Bibliography**” will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [Köprülü, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacı-larda Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of (www.kulturevreni.com) by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (kulturevreni@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (kulturevreni@gmail.com)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Edi-

torial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) There will be no royalty payment after the publishment of these articles.

ЖУРНАЛ “МИР КУЛЬТУРЫ”

ISSN: 1308-6197

Требования по изданию

1) Журнал “Мир культуры” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

2) В журнале “Мир культуры”, наряду со статьями из области [фольклора, языковедения, музыки, литературы, тюркологии, мифологии] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

3) Статьи, которые будут печататься в журнале “Мир культуры”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

4) Статьи, в журнале “Мир культуры”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

5) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Мир культуры” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (keywords) должны быть латинскими буквами.

6) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

7) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком, английском языках и на указанных диалектах.

8) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

9) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

11) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и р10заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

12) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науке. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

13) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

14) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

15) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

16) Правила писания статьи

g) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

h) Аннотации

–Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

i) Текст статьи

j) Источники

к) Приложения (если имеются)

l) Обширная аннотация (по требованию)

17) Статья должна высылаться по программе (Microsoft World). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Суг (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Мир культуры” не менее 5 страниц.

19) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

20)Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

21) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице (www.kulturevreni.com) кликая над “**makale gönder**” надписью и заполняя форму “**Makale Gönder Formu**”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляется по адресу (**kulturevreni@gmail.com**)

23) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (**kulturevreni@gmail.com**)

24) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколлегии для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколлегии не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегии. Окончательное решение о публикации статьи будет принимается редколлегией.

25) Авторы статей не будут вознаграждаться.

